

دۆشۈنجه مېزىن قراماتىكاسى

دۆشۈنجه يانلىشلىق لارى، اۇن يارغى لار و منطقى
يانىلغى لار بارەدە پاتۇلۇژىك تىزىلر

ايواز طاها

بىرىنچى جىلد

Düşüncemizin Grammatikası | Eyvaz TAHA

دۆشونجه ميزين قراماتيكاسى

دۆشونجه يانلىشلىق لارى، اۇن يارغى لار و
منطيقى يانلىغى لار بارەدە پاتۇلۇژىك تئزلىر

يىرىنجى جىلد

ايواز طاها

سايە سخن درگىسى نىن علاوھسى

اينترنت يايىمى: آنلام

اۆچونجو باسقى | ۱۴۰۵ | خوى
كىتابىن آدى: دۆشونجه ميزىن قراماتىكاسى
دۆشونجه يانلىشلىق لارى، اۋن يارغى لار و
منطقى يانلىغى لار بارەدە پاتولوژىك تىزىلر (يىرىنچى جىلد)
[تىزىلەر آسىب شناختى دربارە خطاهاى فكرى، پيش داورىها و مغالطات منطقى]
يازار: ايواز طاها
eyvaztaha@gmail.com
صحيفە دۆزۈمۈ: آنلام
اۆز قابىغى: زىما دىمىرووا
باسىلى يايىم: سايە سخىن
+۹۸ ۹۱۹ ۵۸۴ ۶۰۹۷
اينترنت يايىمى: آنلام
www.anlamtv.com

يىرىنچى باسقى:
تېرىز، آپرىل ۲۰۱۶ | باھار ۱۳۹۵
(كىملىكىچى سياست بارەدە پاتولوژىك تىزىلر)

ايكىنچى باسقى كۆكلۈ دىيىشلىك لىك لىرلە:
خوى، ۲۰۲۴ | سون باھار ۱۴۰۳
(مىللى مسئلە و كىملىك سياستى)

اۆچونجو يايىم يىنى دۆزەلىش لىرلە (اينترنت اۆزەرىندىن):
يى ۲۰۲۶ | ۱۴۰۵
(دۆشونجه ميزىن قراماتىكاسى)

EyvazTaha © تالىف حۇقۇقۇ قورونۇر و يازار عايدىر.
يازارىن مەكتۇب ايدىنى آلىنمادان اۋرىن (بۆتۈنۈن، يا بىللى بىر بۆلۈمۈنۈن)
چۆرىلمەسى، باشقا اليفبالار كۆچۈرۈلمەسى، سىلىندىرىلمەسى و اينترنت
دۆشۈرگە لىرىندىن يايىملاشماسى معنۇى يارادىچىلىق حۇقۇقۇنا آيغىرىدىر.

كىتابى سئوگىلى آنا و آتاما سونورام.
ايشىقلار ايجىنىدە ياتسىنلار!

ايجلىك

○ گىرىش

○ اۋن سۆز: دۆشۈنچە بورولغانى

○ بىرىنچى تىز:

سياستە يانلىش باخىش.

○ ايكىنچى تىز:

بۆتونچولوك زۇراكىلىق [خسونت] قايناغى دىر.

○ اۋچونجو تىز:

اۋزگونلوك [اصالت] آبسوردور.

○ دۇردونجو تىز:

ائىدىرگە مەچىلىك [تقليل گرايى] و نسنەلرە تىك اۋلچولو [تىك بۇعدى] باخىش.

○ بۇشىنچى تىز:

اىستىئنا و شىفاھى دىلە قارشى قراماتىك دئوريم.

○ آلتىنچى تىز:

شعر بىزى ھەم دىرىلدىر، ھەم دە اۋلدورور.

○ يىتتىنچى تىز:

مىركىزچىل اۋزچولوك [ذات گرايى] و سىويىق كىملىك.

○ سىككىزىنچى تىز:

قورغو قورامى [نظريە توطئە]؛ دۆرتو-دۆشۈنچەلرەين

- سون سۆز
 - قاورام لارین تانیمی [تعریف مفاهیم]
 - سۆزلوک
-

● آندیرما

بو اثر بوندان اؤنجه "میلی مسئله وکیلک سیاستی" باشلیغی
آلتیندا نشر ائدیلمیشدیر. کیتاب بو باسقیدا گئنیش دییشیک لیک لر
و دۆزەلیش لرە اوغرامیشدیر.

گيريش

سورغولانما مېش حيات باشاماغا دېمزا!

سوكرات

بو اثر قلمه آلديغيم چوخ سايلى تئزلىرىن بير نئجه سى دير. تئزلىرىن بعضى سینه آيرى-آيرى اثرلىمده آددا-بوددا تۇخونموشام. آل وئرىشلى فۇرصتده بونلارین قالانىنى دا حاضيرلايىب، ايچردىكلرى قونولارى داها گئنىش آراشدير اجاغام. بورادا بعضى مسئلهلره آيدىنلىق گتيرمك يئرینه دۇشردى:

۱. تئزلىرىن اۆزه يى بيرىنچى دفعه ۲۰۱۶-جى ايلده ايشيق اۆزو گۇرموشدو. اثر بيرىنچى كز "كىملىكچى سياست باره ده پاتولوژىك تئزلىر" آديندا اينتئرنئتده يايىملانمىشدى. داها سونرا ۲۰۲۴-جو ايلده اونو گئنىشلندىرىپ، باجاردىغيم قدهر چاتىشمازلىق لارى، يانلىشلىق لارى آرادان قالدردىم. كىتاب بو دفعه "مىللى مسئله و كىملىك سياستى" باشلىغى آلتىندا خوى شهرينده بوراخىلدى. ايندى ايسه اۆچونجو كز "دۇشونجه ميزىن قراماتىكاسى" آدى ايله بوراخىلير.

كىتابىن آدىنى نيه دىيشمىشم؟ دوغرو دور، كىتاب "مىللى مسئله" ايله باغلى بعضى داورانىش لارىن، باخىش لارىن، دۇشونوش لارىن پاتولوژىك يۇنونه توخونوردو. لاكىن تئزلىر داها چوخ گئىل ماهيت

داشيپىردى. يعنى ھەر اينسانىن دۆشۈنچەسىندەكى اۆلۈمسوز يۇنلرى اٰلە آلىردى. بونون اۆچۈن ايندىكى بوراخىلىشدا كىتايىن بعضى بۆلۈملرىنى قىراغا قويىموشام. اۆرنەيىن، "مىللى مسئلە و كىملىك سىياسىتى" ايلە باغلى اۇن سۆزۈ حذف ائتمىش^۱. ھابئەلە كىتابدا گىتتىش "رادىكال دىموكراتىيا" باشلىقلى تىزە دە بورادا يىر وئرمەيمىش. چۆنكى ھەمىن تىز، پاتۇلوژىك اۆزلىك داشىماقدانسا، عدالت و اۆزگۈرلۈيۈن برپاسى اۆچۈن تمل اۆنرىدىر. باخمايلاق كى، رادىكال دىموكراتىيانىن آخساق يۇنو اىقتىسادىياتا سايماز ياناشماسى و عدالتىن آرخا پلاندا قالماسىدىر.

۳. كىتاب نە ائتمك اىستەيىر؟ برى باشدان وورغولايىم كى، بو اثر بىر مىللىتى دانلاق آلتىندا قويماق نىيىتىندە دىيىل. ھابئەلە كۆتلەيە ذاتى اۆزلىكلىرى يۆكلەمك اىستەمىر. سادەجە تارىخى اۆلچۈلرى و فىكىرى قورولوشلارى چۆزۈملەمك^۲لە دۆشۈنچە آخساقلارنى آزالتماغا چىشىش يولو آختارىر.

"دۆشۈنچەمىزىن قراماتىكاسى" باشلىقلى بو اثر آرديجىل كىتابلارنى بىرىنچى جىلدىدىر. بو، فىكىرى آلقىشانلىقلارىمىزنى [عادىلرەمىزنى] اولومسوز يۇنلرىنە توخوناجاق بىر چالشمادىر. آنچاق آناليز ائدەجەيىمىز منفى يۇنلر، آكادىمىك لىندن داھا چوخ سادە دىلدە قلمە آلىنمىشدىر.

۴. سىياسى دورومدان آسىلى اولاراق آنادىلەمىزدە جىددى اثرلر اوخوماق يۈروجودور. سانال [مجازى] اورتامىن دايازلىغىنى دا گۆز اۋنۈنە آلدىقدا، كىتايىن اۆلۈمو ادعاسى قارشىمىزا چىخىر. سونۇچ آيدىن دىر: قىسمن جىددى و پروفىسونال سۈيەدە اورتاي قويلوموش يازىلار ياخشىجا اوخونمور. آنچاق بئەجە ائپىزودىك يازىلارنى تام

^۱ بو ھاقدا مۆستقىل بىر اثر ياراتماقدايىم.

^۲ آناليز ائتمك.

اوغورسوزلۇغونا اينانمىرام، يوخسا يازمازدىم. بو يازىلار اوخوجو كۆتله سىنە، آز دا اولسا، مارقلى گله بىلر. سبب بىر ياندان قونولارلا گتردييىم شرحين يىغجاملىغى دىر، او بىرى ياندان ايسه يئنى سواللارين قويولماسى. أصلينده فلسفه نين باشليجا ايشى چۆزوم يولو گۆسترمك دئيىل. او، نسنه لرى، قونولارى و قاواراملارى [مفهوملارى] سورغولار بورولغانينا سۆروك له يىر. باخمى يارق كى، سياسى دوروموموزدان دولاي، قونويا پاتولوژىك [آسىب شناختى] بوجاقدان باخمىشام.

۵. بو يازىلارين باشليجا چاتىشمازلىغى ائندىرگه مه چىلىك [تقليل گرايى] اولاي بىلر. چۆنكى هر نه يى عۆموم كۆتله نين آنلاياجاغى قدهر ساده لشدىر مىشم. بو ايسه كىتايىن بىر بۆلومونده آلدىر دىيىم ائندىرگه مه چىلىيه قاپىلماق دئىمك دىر. بو چلىشكى [تناقض] هاردان گلير؟ جاواب چتىن دئيىل. فلسفه نين اؤزونه مخصوص دىلى واردىر. فلسفه متنينه گىرىشمك اونون تئرمين لرى، دئىم لرى و قاواراملار يلا هئچ اولماسا اىلكىن تانىشلىق طلب ائدىر؛ اؤسته گل فلسفه دىلى نين ذاتى چتىنلىيىنى. بورادا چىخىش يولو، ائندىرگه مه چىلىيه قاپىلمادان ساده لشدىر مكم ايدى. بو بىر محال اىستك دئيىل مى؟ هر حالدا چوخ اؤلچولو مسئله لرى ساده لشدىر مكم له آيدىنلىغا قووشدورماغا چالىشمىشام. آنجاك بو آرادا دقيقلىيى بۆتونلوك له كورلامامىشام.

۶. بو يازىلار دۆشونوش طرزىمىزه يۆنلىمىش اىلكىن تنقىدلردن بىرى دىر. حۆكومتلر چوخ وخت خاريجى دۆشمنلر حئسابىنا تنقىدلرى بوغورلار. توپلومسال كسىملر ده اؤزگه لرىن قاخىنجىنى بهانه ائدهرك، تنقىده قارشى قالخان گۆتورورلر. حالبوكى، هر سياسى گۆجون گۆز آلتىنا آلىنماسى تنقىدى دۆشونجه ايله باغلى دىر. توپلومسال چالىشما فاجيعه وى اؤلچو آلماق اىسته مىرسه تنقىده سىغىنمالي دىر. تنقىد قىزديرما كىمى هر شئى تمىزله يىر. ألبته «سۆز هر نه يىن رحمسىز

تنقىدىندىن گىدىر. رحمىزىكى يۇندىن: [يىرىنجىسى]، تنقىد اۋز سونوجو حاققىندا قورخو كىچىرمەمەلىدىر. [ايكىنجىسى] مۇوجود گۆچلرە قارشى دىزىمكىدەن چىكىنمەمەلىدىر.»^۳

۷. "دۆشونجەمىزىن قراماتىكاسى" آدىنى ايمانوئل كانت و لودويك ويتگىنشتىن دىن ايلهام آلاراق سىچمىشىم. آنجاق بىلە بىر ايفادەنى ايشىلتىمكىدە اونلارنىن آراسىندا عىنىلىك ياراتماق دۆزگۈن اولمازدى. كانتدا دۆشونجەنىن گىنل قايدالارى اولمالىدىر. دۆشونجەلرىمىزى دىل واسىپەسىلە باشقالارىنا چاتىدىرىقسا، دىمكى، بورادا بىر اويغونلوق وار. باشقا سۆزلە، دىل و دۆشونجە فۇرمالارىنىن آراسىندا هم اوخشارلىك وار، هم پارالللىك [توازى]. كانتىن فىكىرىنچە، بىز سۆزلەرلە دۆشوندويوموز اۋچون دۆشونجەنىن دە بىر قراماتىكاسى واردىر. «دىللىرىن گىنل قراماتىكاسى اۋلدوغو كىمى، دۆشونجە اۋچون دە بىللى گىنل دۆشونمە قايدالارىنى اۋزوندا ائحتىوا ائدەجك بىر قراماتىكا ياراتماغا چاليشىلير»^۴

كانت "دۆشونجە قراماتىكاسى" آدىلى بىر ادبى مۇتافور [استعاره] ياراتمىر. او دىل و دۆشونجە قورولوشلارى آراسىندا بىللى بىر ايليشكى قورماغا چاليشىر. بىلەكى، دۆشونجەنىن قراماتىكاسى "دۆشونجەنىن گىنل قايدالارىنى" ائحتىوا ائتمەلىدىر.

ويتگىنشتىن دە دۆشونجەنىن قراماتىكاسىندا دانىشىر. يعنى او دا دۆشونجە ايلە باغلى سۆزلىرىن قراماتىك قۇرولوشونا ايشارە ائدىر. لاكىن

^۳ آلېنتى [اقتباس] كارل ماركسىن ۱۸۴۳-جۆ ايلىن سىنتىابرىندا آرنولد روگەيە يازدىغى مەكتۇبدا يۇر آلەمشىدىر. ماركسىن اوزامان ۲۵ ياشى واردى.

^۴ Immanuel Kant, "Philosophical Encyclopedia." In *Kant's Gesammelte Schriften*, edited by the Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, vol. 29, part 1, pp. 5-45.

اونون قراماتىكا ايله دۆشونجه آراسىندا سۆزدىي علاقه، كانتين سؤيله دىيىندىن سىچىلير. كانت دۆشونجه نىن قايدالارىنى قراماتىكا ايله مۇقايسه ائدير؛ ويتگنشتئين ايسه دۆشونمك، بيلمك، آنلاماق، اينانماق، ايستمك كىمى آنلايىش لارىن قراماتىكاسىنى آراشديرير.⁵ باشقا سؤزله، كانتين يۇنهلشى داها چۇخ "دۆشونجه دن قراماتىكايا" دوغرو دور. لاكىن ويتگنشتئين بونون عكسىنى دۆشونور. او، "دىلن قراماتىكاسىندان دۆشونجه يه عايد فلسفى چاشقىنلىق لارىن آرادان قالديريلماسىنا" يۇنهلير.

۸. ائرىن ايندىكى گۇركمده عرصه يه گلمه سىنده "ساىئ سخن" درگى- سى نىن باش يازارى ساين سعي د فرجى نىن امة يى اولموش دور. اونا و بۇتون امكنداش لارىنا ايش لرىنده اوغور ديله ييرم. سونا نورى سون نۇسخه نى آلقىشا لايىق دىققت له اوخوموش، كلمه يانلىشلىق لارىنى آرادان قالديرمىش دير. هابئله يونس شاملى، توغرو ل آتاباى، صمد پورموسوى، اكبر پاشاي و، محمد باباي ائرى تنقىد و دۆزه لىش سۆزگىچىندىن كئچىرمىش دىلر. بو ساىغىن دوست لارىن هامىسىنا درىن تشككورو مو بىلديرير، بۇتون سوروملو لىغو اؤز اؤزه ريمه گۇتورورم.

⁵ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*. 4th ed., revised by P. M. S. Hacker and Joachim Schulte, translated by G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, and Joachim Schulte. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, §§90, 110, 371, 373, 497, 664.

ويتگنشتئين قراماتىكا آنلايىشى نىن آراشديرىلدىغى اۇنملى قايناق بودور: Marie McGinn, "Grammar in the *Philosophical Investigations*." In Oskari Kuusela and Marie McGinn (eds.), *The Oxford Handbook of Wittgenstein*. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 646–666.

اۋن سۆز دۆشونجە بورولغانى

فرقلى فېكىرلەرنى مۇۋجۇدلوغۇ حەقىقەت
اۋچون دوزاق دئىيل، اۋنون داھا آيدىن گۇرونمەسىن
باشلىجا شرطلەيندىر.

ھەر بىر تۈپلۈمون سىياسى-اىقتىسادى تارىخىندىن علاۋە باشقا تارىخى
دە واردىر. بو، دۆشۈنۈش طرزلىرىن، يارغى مۇدئەللىرىن، زەھنى
آلىشقانلىقلار، دۇنيانىن ايدراک فۇرمالارىن تارىخىدىر. بونلار
بىر كۆكۈ اينسانىن آلت بېلىنجىندە يئرلىشەر، و گلەنك، گۇرەنك، دىن،
مدنىت، اويغارلىق واسىطەسىلە نىسەلدن-نىسەلە اۋتورولور.

مىللەتلەرنىن اوغورلارى، ئىنئىلگىلەرنىن چۈشەنچىلىرىنىن
آسىلىدىر. بونلارنىن يالنىز ساۋاشلار، دۈۋەللەر، يا دا اىقتىسادى
اىلىشكىلەرلە آچىقلاماق اولمور. دۆشۈنچە اىستىر بو عامىللەرنىن اۋرونو
[مەھسۇلۇ] اۋلسون، اىستىرسە دە اۋنلاردان داھا درىن قاتلاردا
فۇرمالاشسىن، ھەر حالدا تۈپلۈمون اُن پارلاق آيناسىدىر. دۆشۈنچە
سىستېمى گۇستىرەكنى، بىر تۈپلۈم گۇرچەكلىكى نىچە گۇرور، اۋنو نىچە
دەپلەندىرەر، گلەجەكنى نىچە تەسۋىر ائەيدىپ قارارە گلەر.

اینسانلار دۇنيانى ھەم دېيىشدىرمزدن اۇنجه اۇنو بللى بىر دۇشونجه گۆزگوسونده آنلاير، ھەم دە دۇشونرکن دېيىشديرلر. کيتاب ھەمین آنلايىش و دۇشونجه گئديشينده باش وئرن يانليشليقلار، چاتيشماز-ليقلار، آخساقليقلار، منطيقى دوزاقلار اينجه لەمە چاباسى دير.

آخساقليق دئديکده آيرى-آيرى اينسانلارین تصادۇفى يا دا کئچيجى يانليشليقلارینی گۆز اۇنونه آلیرام. بو، اينسانين ادراک سيستمى نين سيلينمىز خاراكتىرى دير. گئچکليين درکينه کۆلگە سالان نيسبتا ثابت دۇشونجه مۇدئل لرينى نظردە توتورام. زامان کئچديکجه بو يانليش مودئل لر، فيکرى ورديشە چئوريلميشدير.

بورادا، نئجه دئيرلر، اينسانين دېيىشمز "ماھيتى" اولدوغو ادعاسيندا دئييلم. ميللتلر داشلاشميش ماھيته مالیک دئييلر. سۇسيال قوروملاردا اولدوغو کيمي، دۇشونمه طرزلرى دە زامانلا دېييشير. ھانسیسا اولوسون دېيىشمز خاراكتىرى يۇخدور. تۈپلۈملار دېيىشديکجه، دۇشونجهلر دە دېييشير. تاريخى تجرؤبەلر دېيىشديکجه اينسانلارین دۇنيايا باخيشى دا سيلکەلەنيب، دېييشيمە اوغراير.

سۆز دېيىشمز ماھيت لردن گئتمير، بللى تاريخى دورومدا يارانميش دۇشونجه آخساقليقلاریندان گئدير. ھئچ بىر مدنيت اۇزونو بو اوچورومدان تام قورونموش سانماماليدير.

بعضن ائله دوروم يارانيرکى، اينسان دۇشونمک عوضينه اينانماغا باشلاير. آراشديرماق عوضينه حاضير حۆکم لرە سيغيير. ھر ھانسی مدنيت بئله تھلۆکەلرلە قارشىلاشا بيلر. فرد، اولوس، تۈپلۈم اۇزونو بو اوچورومدان تام قيراغا چکمه يە بيلر.

بىر سۆزلە، اينسان ھر زامان يانلا بيلر. بو، دۇشونجه نين طبعى حالى دير. آنجاق بعضى سھولر زامانلا عادت ماھيتى قازانير. سۇنرا فردى

چرچىوھدن چىخىب تۇپلومون دۆشۈنچە فۇرماسىنا چئوريلير. بو ايسە گئىچكىلى گۇرمەيە، يا دا دۆزگۈن فورمالاشدىرماغا، ئنگل تۇرەدير.
ألبتە، دئىيىم كىمى، بۆتون بونلاردا دىيىشمز ماھىت
آختارمامىشام، تنقىد و اىصلاح اۇلونا بىلەجك موتيولرە اوداقلانمىشام.
ھابئللە، اۇز يئرىنى يئنى دۆشۈنچە فۇرمالارىنا وئره بىلن فيكرى
قورولوشلارى دىققەت مركىندە ساخلا مىشام. كىتاب بئله بير باخىشىن
تۇرەمەسى اولاراق عرصەيە گلمىشىدير.

ايدن وئرىن كونكرئت اۋرنكلرلە مسئلەيە آيدىنلىق گتيرىم. اينسان
دۇنيانى سادە گۇرمك اىستەيىر. بعضن ئورەنن [كائاتىن]
مۆرككبلىيىنى سادەلشديرەرك، چتىن سواللارا آسان جاوابلار وئرىر.
سونوجلارى بير چوخ ندىنلرە باغلاماقدانسا، ندىنلرى بيرە ائندىرىر.
بونون آدى ائندىرگەمەچىلىك [تقليل گراي]دير. فنئومئىلرى،
اولاىلارى، دۆشۈنچە آخىملارىنى آناليز ائدركن، ائندىرگەمەچىلىيە يول
وئرمك، دۆشۈنچە آخساقلىق لارىندىن بيرىدير.

أطراف گئىچكىلر، تكيۇنلو دئىيل؛ اولاىلار تكيۇنلاملى دئىيل.
بونو قولاق آردىنا وورارق يالنىز بيرجە بوجاقدان عالمە باخماق،
دۆشۈنچەنى يارارسىزلىغا اوغرادير. حالبوكى داھا قولاي اۇلان، ھرزامان
داھا دۇغرو اۇلمور. حقيقت چوخ واخت بوروشوق دور. چۆنكى حقيقت
چوخ سسلى، چوخ يۇنلو، آنلاشيلماز ئورەنن يانغىسىدير [پژواكىدير].
دۆشۈنچەنن باشلىجا وظيفەسى دۇنيانى سادەلشديرمك دئىيل. اۇنو
اۇلدوغو كىمى آنلاماغا چاليشماقدير؛ باخمايلاق كى، عالمى اولدوغو
كىمى اۋيرنمك مۆمكون دئىيل.

يئتكىن اينسان چوخ سسلى اورتامدا بيرجە سبب آختارماز، سببلرىن
علاقەسىنى آراشديرار. او ياخشى آنلايىر كى، تارىخ و توپلوم چئشىدىلى

عامیل لرین چارپازلاشدیغی مکاندیر. بیر اۆلکه نین گلیشیمی، یا دا گئریلیی ائیقتیصادیاتلا باغلی اۆلدوغو قدهر، تحصیل سیستئمی، حۆقوق قورولوشو، سیاسی مدنیت، تاریخی تجروبه و اینسانلارین دۆشونجه طرزى ایله ده باغلی دیر.

دۇنیا گۇرونن قدهر ساده دئیل. بیر اولاین، بیر دۆشونجه نین، بیر فنئومئنین آرخاسیندا بعضن چۇخلو ندن لر دایانیر. ائیقتیصادی عامیل لر، سیاسی مارقا لار، سۇسیال دئییشیکلر، اینسانلارین گۇزله نیلمز توتوملاری بیر-بیرینه اۇزگه عامیل لر دئیل لر. اونلار توپلوم و تاریخده بیر-بیرینه جالانیر، قایناییب قاریشیر. تاریخ بورادان یۇن آلیر، توپلوم بئله جه چارپیشمالاردان اینکیشاف اندیر. تاریخ و توپلوم گیزلی آل لرین اووجونا سیغاجقاندان داها بۇیوک دور. گیزلی آل لر بۆتون تاریخی اۇز جایناق لارینا آلاجاقدان داها کیچیک دیر لر.

آنجا قانندیرگه مه چی دۆشونجه بللی نسنه نین بیر بۇلومونو اونون بۆتونو کیمی باشا دۆشور. آغاجین بیر بوداغینا تله سیک باخیب، بۆتون آغاجی تانیدیغینی دۆشونور. بو آلبته شاشیردیجی دئیل. دئدییمیز کیمی، اینسان ذهنی چۇخ واخت مۆرککب لیکدن قاچیر. ساده آچیقلاما لار آختاریر. بئله جه دۆشونمک راحت دیر.

ییز، اینسان اولاراق، آن قولای یۇلو سئچمه یه مئیلیلیک. چۇخ ساییلی سببلرین یئرینه یالنیز بیر سبب تاپماق ایسته ییریک. چۇنکی بو داها قولای ایش دیر. بئله لیکله، مۆرککب دۇنیا ساده بیر ناغیلا چئوریلیر. سونوجدا هانسیسا تۇپلومون گئریلیی نین ندنی یالنیز خاریجی گۆجلرین بوینونا آتیلیر. یاخود اونون کۆکونو یالنیز مدنیتده، یا دینده، یا ائیقتیصادیاتدا، یا دا دۆشونجه ده آختاریریق. حالبوکی او ندن لر بونلارین هامیسیندا آرامالییق.

بعضى بۆتون پىرۇبلىملىرىن كۆكۈنۈ بىر شىخسىن و يا بىر قىرۇپون مارقا لارىندا آرايىرىق. دۆشۈنچە آخساقلىغى محض بورادان باشلانىر. بو وضعىتە آن اويغون اۆرنكلىرىن بىرى قورغو قورامى [توطئه نظريهسى] دىر. بو قورامدا دۇنيا صرف قورغولارىن ايشىغىندا اىضاح ائدىلىر. پارانويا بودور.

قورغو نظريهسى اۆز آشىرى فۇرماسىندا سادەلشدىرىلمىش باخىش دىر. بو نظريه بوروشوق اولىلارى چئشىدلى عامىللىرىن چارپىشماسىنا دئىيل، بىرچە عامىلە باغلايىر. بو عامىل "گىزلى و گۆجلو آل" لىدىر. يعنى اىستەنىلمز حادىثەلر هانسىسا گىزلى و گۆجلو بىر قىرۇپون حاضىرلادىغى پلانىن محصولو سايلىىر. سانكى دۇنيادا باش وئرن بوتون مۆرككب اولىلارىن آرخاسىندا همىشە گىزلى پلانىلى بىر آل واردىر. همىن ياناشما طىرىنە گۆرە، تارىخ و تولىوم تصادۇفلىرىن، سۇسىال دىيشىكلىكلىرىن و اينسان چالىشماسىنىن نتيجهسى دئىيل، گىزلى گۆچلىرىن اويونجاغى دىر.

سۇزسوز، تولىوم و تارىخىدە همىشە گىزلى پلانىلار اۆلوب، اولاجاق. شر قۇەلر همىشە قورغو قوراراق ثروت و قۇدرت قايناق لارىنى آلە كئچىرمەيە چالىشىرلار. دۇولتلىر اۆز مارقا لارىنى قوروماغا گىزلى آددىملار آتيرلار. گۆجلو تولىومسال قاتلار، ايرى يوللاردان اولىلارا تاثير بوراخماغا جان آتيرلار. آنجاق بۆتون تارىخ و تولىومو، ائندىرگەمەچى بىچىمدە گىزلى آللىرىن اويونجاغى كىمى آچىقلاماق گىرچكلىكلە اۆست-اۆستە دۆشمور.

قورغو قىسىر بىلىك دىر. اينسانلارىن چوخو اولىلارى تىلىل ائتمكدنسە، دايمى شۇبھە اىچىندە ياشاماغا باشلايىر، سببلىرى آراشدىرماق يىرىنە يالنىز خيالى سوتچوللار [گۇناھكارلار] آختارىرلار. بونونلا دا اينسان اۆز يانلىساماسى [توھمى] قارشىسىندا چلىمسىز

[ناتوان] وارلىغا چئوريلير. قورغو قورامى، بىلىك قازاندىراراق اينسانى گوجلندىرمكدنسه، گىزلى آل لرىن قارشىسىندا دىز چۆكدورور. يئرسىز دئيىل كى، مافيا بارهسىندە چكىلمىش فىلم لرىن چوخونو مافىانىن اۋزو مالىه لىشىدىرىر. بو، اينسان لارى دژهنن يئىنلىگىيە اوغرادير.

قورغو قورامىندا اينسان اۋزنەلىيىنى [فاعىلىتىنى] ايتىرىر. اۋزنە دۇنيانى تانىيان و دىيشە بىلن وارلىق دير. آما قورغو قورامى اۋزنەنى تقاعودە گۇندەرىر. چۆنكى بۆتون اولالار قاقاجادان اۋلچولوب بىچىلمىشىدىر. داها اۋزنەنىن ارادەسىنە، دىيشىم ماراغىنا و توپلومسال مسئوليتىنە گرگ قالمامىشىدىر. هانسىسا تۇپلوم اۋز پىرۇبلىم لرىنىن سببىنى يالنىز باشقالارىندا آختاردىقدا، دىيشىمك ايمكانى يوخا چىخىر.

بو قاپالى جىزىقدان قورتولماغىن يولو تنقىدى دۆشونجه دير. تنقىدى دۆشونجه دۇنيايا كونكرئت گۆزلە باخىر. اۋ، اۋنجه سۇروشور: اولايىن سببلرى نەدير؟ هانسى عامىل لر بىر-بىرى ايله ايلگىلى دير؟ چلىشكى لرىن، چاتىشمازلىق لارىن، گرگىنلىك لرىن تۆرنەمەسىندە بىزىم اۋز بايىمىز نەدير؟ چۆنكى تارىخ يالنىز بىزە ائدىلن لرىن تارىخى دئيىل، هم دە بىزىم ائتدىكلرىمىزىن تارىخى دير. تنقىدى دۆشونجه هم فردى، هم دە توپلومو اۋزونه باخماغا قالدىرىر.

باشقا بىر اۋرنك مئتافورىك [استعارى] دانىشيق طرزى دير. دىل اۋز مئتافورىك قطبىنە سىغىندىقدا شعر يارانىر. آنجاق شعر نثرە اۋستون گلدىكدە دويغولار، بللى آنلامدا، عاغىلا باسقىن ائدىر. محض بو اۋزدن، شعرىن كۆلگەسىندە قالان نثر، دۆشونجه بۇحرانىنىن گۆستىرىجى لرىندىن بىرى سايىلر.

بورادا آماجىم نە شعرى تاپدالاماق، نە دە اۋنون مدنىتىمىزدەكى يۆكسك قونومونو [جاياگهينى] آلچالتماق دير. شعر بشرىتىن آن بۇيوك تاپىنتى لارىندان دير. او، تارىخ بويو اينسانلىغىن ائستىتىك تجرۇبەسىنىن

و معنوی ثروتى نىن آيرىلماز بۇلومودور. شعر دورو گۇزىللىين چىچكلەنن دۆزىلىپى دىر. پىرۇبلىم اۇزىمان يارانىركى، پۇتتىك و ائمۇسىونال [عاطىفى] دىل اۆستون قونومدا اوتورور. بئله اۆلدوقدا ادبى تاثير ايله منطىقى اساسلاندىرمانىن آراسىنداكى سىنىرلار گىتتىكجە سىلىك لەشىر. يعنى بو سىنىر اۇنىمىنى ايتىرەرك داها گۆزە گلەمىر؛ عاغىل اىستەيە قارىشىر.

شعر ايمگە [اوبراز، تصوير] يارادىر، باشلىجا آماجى دا حقىقتى اونايلاماقدان داها چۇخ، اۇخوجويا ائتكى گۇستىرەمكىدەر. اۇ، منطىقى آرقومئنتلرىن ترسىنە اولاراق ايبهام يارادىر؛ دىنلەيىچىيە ائستىتىك حظ باغىشلەسەن دئە سۇزجوكلىرى يابانچىلاشدىرىر. بدىعى يارادىچىلىغىن گۇجو بو اۆزلىك لىرەدەدەر. لاكىن ھەمىن يارادىچىلىق روحو ايجتىماى-سىياسى دۆشونجەيە ھاكىم اۆلدوقدا، دويغولار تەھلىلەن يىرنى توتور؛ جۇشقولار ايسە آرقومئنتى عوض ائدىر. بئله بىر دورومدا اينسان نە ائدىر؟ اولايلىرى آنلاماقدان داها چۇخ اۇنلارى ھىس ائتمەيە اۆستونلوك وئرىر؛ ئۆبوت ائتمەكن داها چۇخ ايناندىرماغا چالىشىر؛ اساسلاندىرماقدان داها چۇخ ائتكىلەندىرەمكەلە ماراقلانەر. ائمۇسىيانىن دۆشونجە اۆزىندە بو اۆستونلويو چۇخ وخت باشقا بىر تەھلۆكەلى مئىلە دە يۇل آچىر: فىكىرى بۆتونچولوك [تامامىت خواھى].

بۆتونچولوك يا توتالىتارىزم تەكجە بىلى سىياسى رىئىملىرىن آدى دئىل. ھەر شئىدن اۇنچە بىر دۆشونجە طىرىدىر. توتالىتار گۇز، فىرقلى فىكىرلەر تەھلۆكە قايناغى كىمى باخىر. باشقا طىرىدە دۆشونن اينسان قاباقچىل رقىب دئىل، دۆشمن دونوندا گۇرونور. بونونلا دا بۆتونچول دۇنياگۇرۇشوندە حقىقت چىشىدىلى فىكىرلىرىن چارىپىشماسىنىن نىجەسى دئىل، بىلى قىروپون دىيشمىز مۆلكىيىتىدىر. سونوجدا، فىرقلى دۆشونن ضىيالى اينسان اينكىشاف قاراقوشو دئىل، گۇچ قورولوشونون

دۆشمى دىر. بئله بىر باخىش ھانسى نتيجهلەر گتيرىپ چىخارار؟ بو نتيجهلەر تىكجە دىالۇقون دوندورولماسى، دارتېشمانىن مونولوق-لاشماسى و دۆشونجەنىن يوخسوللاشماسىندان عىبارت دئىيل. باشدا دىكتاتورلوق اولماقلا، بو بۆتون قىباحىلر قايىناغى دىر.

توتالىتار دۆشونجەلى اينسان حقيقت آختارمىر. چۆنكى حقيقت اۇنجه اونون جايىناغىنا كئچىپ. او، حقيقتى تىكجە اۇز اينىحصارىندا ساخالاماغا جان آتير. اويالىنىز حقيقت ساندىغىنى باشقالارىنا سىرىماقدا مارقلى دىر.

فرقلى فيكىر حقيقتىن دۆشمى دئىيل. ترسىنه، فكىر آيرىلىغى بعضن حقيقتى داھا آيدىن گۆرمك اۆچون آپارىجى گۆجدور. توتالىتار دۆشونجەنىن باشلىجا پىرۇبلىمى شۆبھەدن قۇرخدوغودور. بو، يئرسىز دئىيل. سوال وئرن اينسان تهلۆكە قايىناغى دىر. چۆنكى دۆزگون سوال حاضىر جاوابلارى داغيدىر. دۆشونجە سوالسىز گلىشمىر، چىچىكلنمىر. بىلىم، فلسفە، اۇزگور توپلوم سوالدان باشلايىر. بىر توپلوم سوال وئرمك قابىليتىنى ايتىردىكده، دۆشونمك باجاريغىنى دا ايتىرمەيە باشلايىر.

يىز بۆتونچولويون كۆكلرىنى تىكجە دؤولت قوروملارىندا دئىيل، اينسانلارنى بىلىنجىندە، باخىشىندا، دانىشىق طرىزىندە آختاراجاغىق. بىر جمعيت فرقلى دۆشونجەلرى قولاق آردىنا ووردوقدا، اۇز حقيقتىنى سعادته آپاران يىنگانە يول سانمىش اولور. بونونلا دا، توتالىتار دۆشونجەنىن مدنى چرچىوھەسى آرتىق فۇرمالاشىر. سىياسى توتالىتارىزم بئله بىر ذئھنىتىن سۇنراكى سونوجودور، اۇنون باشلانغىچى دئىيل.

فيكىرى توتالىتارىزمىن اُن اۇنملى اۇزلىكلىرىندىن بىرى دە مۆركىبلىي قىسمىن دانماسى دىر. حالبوكى دئىيىمىز كىمى، توپلومسال ياشام چۇخ سسلى دىر، آيرى-آيرى مارقىلارنى، دىرلىرىن، تجىرۇبەلرىن

دۆشۈنمە طرزى نىن دېيىشمەسىندىن دە آسىلىدىر. بونون اۆچۈن ھەر ھانسى تۇپلوم اۋز دۆشۈنچە آلىشقانلىق لارىنى دېيىشمەدىن، يالنىز قوروم لارى دېيىشمەككە اوزون مۇددەتلى اينكىشاف ائدە بىلمىز. گىرچك دېيىشىم، حقيقى قورتولۇش اينسانىن دۇنيايا باخىش بوجاغى نىن دېيىشمەسىندىن باشلاير.

كىتاب محض بئەلجە يىنىدىن دۆشۈنمەيە آچاق كۇنوللو چاغىرىش دىر: دۇھى آلىشقانلىق لارىمىزى يىنىدىن نظردىن كىچىرىمك، ايل لرلە اۋز-اوزونە آيدىن ساندىغىمىز روايت لرى سۇرغولاماق و دۇنيايا باخدىغىمىز بوجاغى يىنىدىن دىرلندىرىمك. دۆشۈنچە نىن ھەر ھانسى آخساقلىغىندىن قورتولماغىن ايلكىن شرطى، بودور: آخساقلىغىن اۋزوموزدە اولدوغونو، مدنىتىمىزدە كۆك سالدىغىنى قبول ائتمك.

تنقىدى دۆشۈنچە اۋنچە اۋزوندىن شۆبھە ائتمەيى باجارماق دىر. اۋز فىكرىنى سۇرغويا چىكىمكىر. اۋز ايناندىغىنى يىنىدىن يۇخلاماق دىر. بو، ضعیفلىك دۇيىل. عكسىنە، اينتئلئكتوال گۇچون گۇستىرجىسى دىر. چۇنكى اۋز سەھو ائحتىمالىنى قبول ائدىن اينسان داھا درىن اۋىرەنە بىلر. اۋزونو حقيقىتىن سۇن صاحىبى سايان اينسان ايسە آرتىق اۋىرنىمك ايمكانىنى ايتىرمىشىدىر. تنقىدى دۆشۈنچە حاضىر جاواب لار وئرمىر. داھا دىقق، داھا چتىن سوال لار وئرمەيى اۋىرەدىر. او، دۇنيانى سادەلشدىرمىر. اۋنون مۆركىبلى يىنى آئلاماغا چالىشىر. او، دۇشمن آختارمىر، سبب لرى آراشدىرىر. او، كىچىمىشى يالنىز دامغالاماق اۆچون دۇيىل، آئلاماق اۆچون اۋىرەنىر. گلەجەيى دۇزگۇن قورماق ايستەيىرىك سە، كىچىمىش ايندى نىن ايشىغىندا يىنىدىن كىشف اولونمالى دىر.

بو كىتاب اۇخوجونو، ھىچ اۇلماسا، آيدىن و شۆبھەسىز ساندىغى
اينانچ اۆزەرىندە بىر جە كز يئنىدىن دۆشونمەيە قالدىرا بىلسە مقصدە
ياخىنلامىش اولاجاق دىر.

بیرینجی تتر: سیاسته یانلیش باخیش

سیاست واردیر چۆنکی سیاست اولمادان توپلومسال
مسئله اؤزونو اویئکتیو دۆزن کیمی تثبیت ائده بیلیمیر.^۶
اثرنئستو لاکلائو

سیاستین آن ساده آنلامی توپلومو ایداره ائتمک دیر. توپلومسال
کسیملرین آراسیندا دنگه یاراداراق اینسان جمعیت لرینی یؤنتمک
سیاست آدلانیر.^۷ قؤدرت و ثروت قایناق لاری محدود دور. بو قایناق لار
و ایمکان لارلا باغلی همیشه قیزغین رقابت گئدیر. «سیاست ایمکان لار
باره سینده فکیرلشمه باجاریغی»^۸ اولاراق بو رقابت لری ساهمانا سالیر.
سیاست، عینی حالدا، عدالت آدینا هر مؤوجود دورومو لاخلاتماق دیر.

سیاست باره سینده ایکی ضیددیت لی باخیش واردیر. سانکی اینسان-
لار سیاست دئدیکده آیری-آیری آنلام لاری نظره آلیرلار.

^۶ Ernesto Laclau, New Reflections on the Revolution of Our Time (London, Routledg, 1990), p. 160.

^۷ Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konfranslar, (İstanbul, İletişim, 5. Baskı 1999), V cilt, s. 114.

^۸ ادوارد هالت کار، جامعه نو، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶، ص ۱۰۵

بیز گۆندەلیک معیشتە، گەنللیکە، سیاستین اۆلومسوز اۆزونو گۆروروک. شیبو سیگئل^۹ بئە دۆشونورکی، «سیاسی حیات، یالانلارین حۆکم سۆردویو بیر آلان دیر. آن بۆیوک سیاست آداملاری آن اییرنج یالانلاری چکینمەدن سۆیلەمیشلەر. دیرناق لا دیشین یئرینی سۆزلە قلم آلمیشدیر.»^{۱۰} آلبەر کامو سیاسی چیخیشلاری دینلرکن، اۆندرلرین چیخیشلارینی اوخویارکن دەشتە گلیر. چۆنکی ایلر بویو دینلەدی بو چیخیشلاردا، اینسان قایغیسی نین یۆکونو داشییان هئچ بیر سۆز ائشیتیمیر. هەمیشە عینی سۆزلەر، عینی یالانلار تکرار ائدیلیلر. نە یازیق کی، کۆتلە دە اونلاری قبول ائدیر، یوخسا خالقین غضبی بو ایچی بوش تلخک لری محو ائدردی. گۆرونور، کۆتلە اونا نئجە حۆکم سۆرولمەسینی وئجینە آلمیر. دوغرو دور، اونلار یاشاملاری نین بۆیوک بۆلومو، یعنی "یاشامین باشلیجا مارق لاری"، ایله ایلەنیرلر.^{۱۱} مات ماتراوترس سوروشور: «بیر آغاج یا دا چیچک اکن کیمسە هانسیسا سیاسی جرگەدن داها چوخ بشیرتە یارار یئتیرمیش، اۆز اۆلکەسینە قوللوق گۆسترمیش دئییل می؟»^{۱۲} یونان فیلسوف ائپیکورون نظرینجە، سیاست یاخشی یاشامین ضیدد نۆقطةسی دیر. سیاست سۆرکی عذاب اولاراق اۆزگەلرە باغلی لیق دئمک دیر. بو منفی باخیش بیزدە اۆز عکسینی تانیش بیر جۆملە دە تاپیر: «سیاستین آتا-آناسی یۇخ دور.»

آما سیاستین اۆلوملو [مثبت] یۇنو دە واردیر. اۆرنەیین، بئرتولد برئشت منفی باخیشلار تپکی اولاراق یازیر کی، «سیاستە سایماز

^۹ Scipio Sighele (۱۹۱۳-۱۹۶۸) ایتالیان آنتروپولیژیست.

^{۱۰} Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları*, ss. 184-185.

^{۱۱} آلبەر کامو، یادداشت‌ها، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران، جلد یکم.

^{۱۲} Matt Matravers, "Philosophy as Politics; Some Guesses as to the Future of Political", in: Carel and David Games (ed), *What Philosophy is Continuum*, (2004), p 7.

ياناشماق، فاحيشه قادينلارى چوخالدير، كۆچهلرده ديدرگين اوشاقلارين ساييني آرتيرير؛ اؤلوم و تالانين اؤلچوسونو گئنيشلنديري؛ گۆج صاحيبلىرىنين داها دا يۇلازلاشماسينا [فاسدلىشمه سينه] گتيريب چيخاير.» شارل دوگول^{۱۳} ايسه «سياست، سياستچىلره بوراخيلمايا جاق قدهر جيددى مسئلهدير» دئير.

بس بو ضيدديت هاردان گلير؟ بو سؤزلر، بيرنجيسى، سياستين تمل بير بيلگي اولدوغونا سايماز ياناشماقلا باغلىدير. ايکينجيسى ايسه سياستين ايکي چليشكىلى آنلامى ايله علاقهلىدير. بو آنلاملارا توخونمازدان اۇنجه سياستين باشليجا ماهيتينه آيدينلىق گتيرمه لييك. بير باشماقچيني، بير تۆتكچالانى، بير پاديشاهى نظره آلاق. بونلارين هرهسىنين اؤزلىنه مخصوص گۆرهولرى و ايش آلانلارى واردير. بونلارين ياخشى اولمالارىنين، يا دا ايشلرينده اوغور قازانمالارى بيرجه شرطى وار؛ اونلار اؤزل سوروملولوقلاريني لايقينجه يئرینه گتيرمهلى-ديرلر. آرسىتو سوروشور: بونلارين هرهسى بير وظيفهنى اؤز اؤزلىرينه گؤتورموشلر. آما اول بيلرلى اينسانين، اينسان اولاراق، هئچ بير اؤزل فونكسيياسى اولماسين؟ اينسانين، اينسان اولاراق، باشليجا گۆرهوى نه-دير؟

جاوابى سياستده آرامالى ييق. سياست بشرين و اونون ياشادىغى توپلومون ذاتى خصوصيتيدير. سياست بشر توپلولوقلارينين فونكسيياسيزليغى و چاليشمازليغى^{۱۴} ايله باغداشدير. سياست واردير چونكى اينسانلارين سياستدن باشقا اؤزل ايشلرى و بللى فونكسييالارى يوخدور. سياستدن باشقا هئچ بير ائيلمه داياناراق اينسانلارى

^{۱۳} Charles DeGaulle ، رسمى ديلده دئگول دئيلير.

^{۱۴} inoperability.

تانىملاشق اولمور.^{۱۵} توپلومداكى چكىشمەلەرنى تەكشە سىياسەت
ايشىغىنىدا اينسانى آنالامى وادىر. سىياسەت اولمادان نە توپلومسال
بارىشمازلىق لارنى قوروجو [سازىندە] ماھىيىتىنى درك ائتمەك اولار، نە دە
چكىشمەلەرنى كور تەسۋىم لەرنى جايناغىنىدان چكىب چىخارماق. سىياسەت
اولمايان يۈردە، اينسان تام سوۋىت [مەرد] بىر پوتانسىيالا چئورلىر؛
ھەچ بىر كىملىك، ھەچ بىر پەشە اونو اۋز قانادى آلتىنا آلا بىلمىر.

اينسان سىياسى ھىۋان دىر. توپلومدا دىيىشەكلىك وارسا سىياسەت
دە وار. يونانلى لارنى سىياسەت فەلسەفەسى، دىيىشەكلىك سەنەت وارسا
باشلاندى. ھەراكلەيت^{۱۶} "دىيىشەكلىك"ى وارلىغا ھەكەم ايلەكە كىمى
تەنتەنەيدى: «دىيىشەكلىك نەسە يۈكسەك». بو ايلەكەن اينسان ياشامىنا
يانسىماسى، اۋز ايتىشەكلىك سىياسەت تاپدى. بىلەنكى، اينسان سىياسەت
واسىتەسىلە تەبىئەتتىن توپلوما سىزان دىيىشەكلىكلىرى جەلۋولاماق
ايسەنەيدى. چۈنكى دىيىشەكلىكلىرى سەنەتلىك سەنەتلىك.

سىياسەت يارانماسى اينساننى نىطق باجارىغى ايلە باغلى ايدى.
سىياسەت لۇگوس (دەل، منطىق و دۈشۈنچە) بىلەن سەنەتلىك مەنە قازاندى.
أرسطونون نەزەرىيە اينسان دانىشان ھىۋان دىر. بورادان آنالاماق اولار
كى، ايفادە اۋزگۈرلۈك اولمادان وپنداش [شەروند] كىمى فورمالاشماق
مۇمكىن دىيىل. تەتالىتار قورۇلۇشلاردا ايفادە آزادلىغىنىن كۈتەلدەن
أسىرگەنەسى، اينسانلارنى دىلى قانداقلى ھىۋانا چئورمە ماراغىنىدان
گەلەر. بىلەنكى اينسان، ھۆكۈمەت تەبەئەتلىك چئورلىر. دۈۋەتلىرىن كۈتەلە.

¹⁵ Giorgio Agamben, Means Without End, trans. Vincenzo Binetti and Cesare Casarino, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000), p. 140.

¹⁶ عربچە: ھەراكلەيتس، Heraclitus (۴۸۰-۵۷۶ مىلادىدان اۋنچە). اونون مەشھۇر سۆزۈ
وار: دىيىشەكلىك نەسە يۈكسەك.

نى سياستسىزلىشىدىمە پلانىنن آماجى دا عىنى دىر. نىچە يە گۆرە، يئر
اۆزۈنۈن آن اۆنملى حئيوانى اۆلماق مئىلى وار دؤولتدە.
سياست اينسانين اينسانلاشما آلانى دىر.

سياستين ايكي آنلامى

سياستە خورباخماغين اساس سىبى اونون چليشكىلى آنلاملار يلا
باغلى دىر. سياست هم كونسرواتيودير، هم دە آنارشىست. سياستين
بىر موحافىظە كار ايشلەوى واردير، بىر دە قورتولوشچو. سياست هم
قوروجولوق دور، هم دە داغيدىجى لىق. سۆزسوز، سياستدن چكىنمە يە
داير چاغىرىش لاردا بو ايكي آنلام دىيشىك سالىنير. سياست هم توپلومو
ايداره ائتمك دىر، هم دە معين ايقتيدارا قارشى دىرنمك. توپلومو ايداره
اىدن گۆچ قورولوش لارى^{۱۷} عدالتدن يايىندىقدا كۆتلەنن وظيفەسى نە-
دىر؟ سىستىمى ايصلاح ائتمك يا دا داغىتماق. بعضى حال لاردا
سىستىملىرى داغىتما سياستىنن آدى دئوريم دىر.

سياستلە باغلى يانلىش و يا چاتىشماز تصورلى قارشىلماق
اۆچون اۆچ تىرمىندن يارارلانيرىق: "پۇلىس"^{۱۸}، سياست^{۱۹} و سياسال^{۲۰}.
دؤولت تىمئاليندا اۆلكەنى ايداره ائدن قوروملار^{۲۱} و قورولوشلار^{۲۲}
"پۇلىس" آدلانير. پولىس سياستين اويغولما [ايجرا] آپاراتى دىر؛

^{۱۷} گۆچ قورولوشلارى: ساختارهای قدرت [آذ: güc strukturları].

^{۱۸} شهر دؤولتى، دولت شهر [يونان].

^{۱۹} politics.

^{۲۰} Political سۆزو اينگىلىسجه دە صيفت دىر. و the اضافە حرفى اونون ايسمه
چئو بىر. بونونلا The political سۆزو ايسم كىمى سسلەنير. "سياسال" سۆزو صيفت
اولسا دا، بورادا اونو (آنادولو تۆركجه سيندە كى كىمى) ايسم اولراق ايشلەدىرىك. بو ألبته بىر
چاتىشمازلىق دىر. the political تىرمىنى فارسجادا "أمر سياسى" كىمى چئو بىر.

^{۲۱} قوروم: نهاد، institution.

^{۲۲} قورولوش: ساختار، structure.

سیاست یا دا پولیتیکا، توپلومو یۆنتمه‌یین آدی‌دیر؛ سیاست ایسه قورتولوشچو سیاست‌دیر؛ مؤوجود دوروما قارشى دیره‌نمه‌یین نظریه‌سى. سیاست علم ساحه‌سینده یئرلشیر، سیاست ایسه فلسفه‌نین قونوسودور. فلسفه‌نین دلی ایله دئسک، سیاست اونتیک ماهیت داشییر، سیاست ایسه اونتولوژیک. علم باخیمیندان سیاست ایندیکی دورومو قوروماق پروقرامی‌دیر، فلسفه باخیمیندان ایسه ایندیکی دورومو سۇرغویا چکمک‌دیر. سیاست ایندیکی دورومو تنقید ائتمه‌یین، داغیتماغین آدی‌دیر.^{۲۳}

توپلومو یۆنتمه‌یین دایاغی پولیس [دؤولت]‌دیر. سیاست ایسه دؤولت و گۆج تیمثالیندا توپلومو ایداره ائتمک علمی‌دیر. بلی اراضی چرچیوه‌سینده قرارلارا گلیمک، او قرارلاری بۆتون توپلوم اۆزهرینه اوغولاماق. ژولین فروندا گۆره، سیاست توپلومسال فعالیت‌دیر. آماجی دا اینسانلارین اینانج و قازانچ‌لاریندان قایناق‌لانان چکیش-برکیش‌لره اینتیظام باغیشلاماق‌دیر. بو چالیشما، حوقوقی ایلکه‌لره دایانان زور آراجیلیغی ایله گۆرچکلشیر. آماج ایسه معین سیاسی بیرلییین داخلی اوزلاشیمینی [تفاهیمینی] و خارجی تهلۆکه‌سیرلییینی قوروماق‌دیر.^{۲۴}

پولیس بونلاری هانسی یول‌لا حیاتا کئچیریر؟ بو گئدیشده هانسی وظیفه‌نی اۆز اۆزهرینه گۆتورور؟ پولیس کیملیک‌لری دۆزن‌لی بیچیمده پایلایر؛ تۆپلومون هر بیر آیرینتیسینی، هر بیر اۆیه‌سینی نین یئرینی دقیق معینلشدیریر؛ ضیددیت‌لری آرادان قالدیرماغا چالیشاراق، تۆپلومو تام بۆتون‌لشدیریمک ایسته‌یر. سیاست ایسه بئله بیر نظارت سیستمینده یاریق یاراتما گیریشیمی‌دیر.

^{۲۳} یئنی سولچولار، ژاک رانسیئردن ایسلاوی ژینک‌ه‌دک، آلتنکا زوپانچیدن شانتال موفاقده‌ر بو بۆلگونو تکرار ائدیرلر.

^{۲۴} ژولین فروند، سیاست چیست، ترجمه‌ عبدالوهاب احمدی، تهران، نشر آگه، ۱۳۸۴، ص ۲۱۳.

پۇلىس، ايندىكى دورومون گۆدو كچۆسو اۇلاراق تۇپلومسال گئىدش^{۲۵} لرى يۇنەدىب [اداره ائىدىب]، جىلوولايىر. فردلرى صىنىفلندىرىر، يعنى اۇنلارى گۇرۇندە ساخلايىر. اۇلاىلار اينتىظام باغىشلايىر؛ ھرنەبى قانۇن چرچىوھسىنە سىخناشدىرىر؛ باشقالىقلارى [غىرىتلىرى] دىشلايىر. بو سۇيەنلەنلەر قارشى چىخماق ايسە سىياسالين ايشىدىر. سىياسالين قورتولوشچو ماھىتى بو نۇقطةدە گۇرچكلەشىر.

سىياسالين باشتوتماسى تۇپلومون مۆمكونسوزلويو ايلە باغلىدىر. يعنى بۇتۇو توپلوم يوخدور. توپلوم، آدىنن آنالامىنا رىغمن، ھىچ واخت توپلو اولايىلمز. توپلوم ھىمىشە چاتلار، چاتىشمازلىقلار و آنتاگونىزم-لرلە^{۲۶} دولودور. سىياسال بو چاتلاردا باشوئرىر. توپلوم تام بۇتۇو اولسايدى اينسان اۇزنەلەشەرك سىياسالى حىياتا كئچىرە بىلمزدى.

دۇولت دە بۇتۇو بىر اولغو [پىدىدە] دئىيل. دۇولتىن مالىك اولدوغو گۇجون بۇلوك-بۇلوك ماھىتى وار. دوغروودور، دۇولت ھىمىشە اۇزونو چاتسىز، توتارلى [منسجم] و قاچىلماز بىر اورگانىزم كىمى تىقىدىم ائدىر. لاكىن ان توتالىتار دۇولتلردە بىلە [حتى]، بو اۇزلىكلىرىن دۇغروولماسى مۆمكون دئىيل. دۇولت ائگەمن گۇجلىرىن كسىشىدى بوش نۇقطةدىر. بونون اوچون دۇولت قوروملارى تام اويوم [ھارمونى] اىچىندە چالىشا بىلمزلىر. اونلارنى گۇودەسىندە آردىجىل چاتىشمازلىقلار، اىستىشالار، چاتلاقلار يارانىر. كىچىك بىر اعتىراضى نظره آلاق. اعتىراضلار گۇيدىن دۇشمور، كۆتلەنن اىچىندىن قايناقلايىر. بو اعتىراض دۇولتىن تىبلىغات آراجلارىندا دۇشمىنن قورغوسو كىمى قلمە وئىرلىرسە، دئىك دۇولتىن وجودو دىلىم-دىلىمىدىر. بوندان دولايىدىر كى، دۇولت آدىلى آپارات

^{۲۵} process، فرآيند، فراشد، روند، süreç.

^{۲۶} antagonism، دۇشمىنلىك، ضىددىت، رقابت، تضاد.

[دستگاه]، اۋز ايچينده كى قاينار ضيدديتلىرى ديشارى پۆسكورمك
ايستهيىر. هر بير پروبلئمين سوچونو دۆشمىن آدى ائتكىن [عامىلىن]
بوينونا آتير.

آن چتىن دوروملاردا بيله، نه سياست يوخا چيخير، نه ده سياسال.
سووتلر بيرليينده، واختيله ميليونلارلا سياسى اعتيراضچى نين
"قولاڤ" آدى اۋلوم دوشرگه لرينه گۆندريلمه سى اۋلوم له سونوچلانىردى.
آنچاق بئله جه آغير هدهلر، موخاليڤ اۋرگوت ياراتما ماراغيى
بئىنلردن سيله بيلمه دى. (ايره ليدى بحث ائده جه ييم "ايلديريم"
تشكىلاتى نين اۋلوم-ديريم گيريشىمى بونون آيدىن ئۆتودور). هيتلر
آلمانياسىنى گۆز اۋنونه آلايم. همين آلمانىن دهشتلى اۋلوم
دوشرگه لرينده، دوستاقلارى قورو وارليغا چئويرسلر ده، ايشغال
آلتىنداكى اولوسلاردين قيزغىن موباريزه سىنى تام سوسدورا بيلمه ديلر.
گۆنوموزده ميليونلارلا اويغور تۆركونون چينين ايدئولوژىك تعليم
دۆشرگه لرينده دوستاق ائديلميشلر. بو اۋزليوئنده گۆستىرىكى، سياسال
آن دهشتلى شرايطده بئله تاماميله يوخ اولمور. يعنى سياسالى اينسان
ياشامىندان بوتۇلولوكده سيلمك مۆمكون دئيىل. چتىن دوروملاردا
ساده جه اونون تظاهور فورمالارى دىيىش.

اۋرنكلر آز دئيىل. موخاليڤلرىنى دۆشمىن مۇوقعينه قۇواراق
بيرلىك ياراتماق ايسته ين ايران حۆكومتينده، سۆركلى پارچالانمالار
باش وئردى. بو پارچالانمالار توپلومون عىنيلشديريلمه سىنه قارشى باش
قالديران سياسى ديرهنش لردن قايناقلانىردى. هابئله، پيشه ورى نين
باشچىلىق ائتدى مىللى حۆكومت باره ده باكى-ماسكوا فيكىر آيرىلىغى
وار ايدى. ماسكوا ايران دۋولتى باره ده ايليملى داورانير، پيشه ورىنى
شۆبهه لر ايچينده دستك له ييردى. بونون سببى نئفت عامىلى ايدى.
سووتلر بيرلىيى، خزر دنيزينده يئرلميش نئفت ياتاقلارينا گۆز

دىكىمىشىدى. آمما باكى، اۋز قىزغىن حىمايەسىنى پىشەۋىرىدىن ئاسىرگە-مىردى. دئەمەلى، سوۋىت ھۆكۈمىتى توتارلى بىر توپلوم ياراتماق ئىستەيىنە تام قوۋوشا بىلمەمىشىدى؛ يوخسا بىر بۆتونلۇپون ئىككى قولى ئاراسىنداكى ئۇ كىچىك ھىددىت ئانلامسىز اولاردى. يەنى ئىككى باش كىند بىرىرىلە چىكىشمىزدى. مىللى ھۆكۈمەت بارەدە باكى، يوشاق دا اولسا، ماسكوايا ئاغىرى داۋرنامازدى. بو، سىياستىن ئۇ قوخونچ دورومدا قىسمەن ئاياقدا قالماستىن پىن پارلاق گۇستىرىجىسىدىر.

سىياسالىن ئۆرنەكلىرى

"سىياسال"، اوڭغولما ئاپاراتى دئىيل، ھوموژئىك [ئىكسان سازانە] گۆجە قارشى تېكىن ئادىدىر. سىياسال، قورتولۇشچو سىياست اولاراق، بونلاردان قايناقلايدى:

- اوچقارا قوۋولموش ئالتمانىن [فروستىن] ئۆفكەسىندىن، ئىستىئاناي دوروما قارشى دىرەنىشىندى؛

- ئروت و قۇدرت قايناقلايدىن محروم ئىدىلمىش كۆتلەن بىلىنچىندى؛ چۆرك، ئو، گئىم، سايغى و سوسىيال تەمىنات ئختارىشىندى؛

- سىنقى، ئتتىك، دىنى و جىنسى ئىرى-سۆچكىلىك لردى؛

- شەر شەرلىرىنى ئۇلۇشدوران كۆچە يۇرۇش لرىندى، بايكوتلاردان، اعتصابلاردان؛

- فردى حاقلارنى ئىجتىمائىي ئىنكىشاف دىلەيىنە قورىان وئرمىش ئۆزىندى؛

- زورلا مەركىزدە ئىدىلمەيە سۆرۈكلەنن ئزلىق لارىن كىملىك سىياستى يۇرۇتمەسىندى؛

- پارتىيا قورولتايىنىن اوجقار نۇقتەسىندە اۆتورموش نظرىيەچىنىن دالىش لارىندان؛
- سۆز آزادلىغىندان سۈيىستىفادە دامغاسى ايله ياخالانمىش آيدىن لارىن يالقىزلىغىندان؛
- ھىچ بىر رىسمى سۇسىال مۇسسەيە بوراخىلمايان يوردداشىن اينتىحارىندان؛
- آتاركىل^{۲۷} سۇيلىمىن قوربانلىغىنا چئورلىمىش قادىن عۆصيانىندان، و توپلومدا اونا آيرىلمىش آلقاق قونومدان بويون قاچىرماسىندان؛
- ئىرآلتى ادبىيات و اينجەصنعت يارادىچىلارىنىن رىسمى ايدئولوگىيادان اوزاقلاشما لارىندان، بىچىملىرى مضمون لارىن باسقىسى قارشىسىندا قوروما-لارىندان؛
- ياساق لاردان، سانسورلاردان؛
- بىلىم اينقىلاب لارى نتيجهسىندە پارادىقما دىيشىك لىيىندن؛
- ايقىتصادى گرگىنلىك لرىن نتيجهسىندە اينام لارى، اخلاقىياتى، دونياگۇرۇش لرىنى سىلكەلەين دىرمدن.
- جارى دورومدا چات يارادان ئىنى سۇگىدن، ئىنى اينجەصنعتدن، ئىنى علمى نظرىيەدن؛
- سياستىن سون آركى اولان "سعادەت"ە آپاران عدالت و اۇزگورلوك آختارىشىندان.

اينسان سياسالين ماهيتىنى باشا دۇشدوكدن سونرا انشىتلىك [برابرى] ايدئىياسىنى اورتايا قويدو. بونونلا دا اوتوروشموش دۆزىن ايتراخىياسىنى [سلسلەمراتىيىنى] لاخلادىب اوچورتماغا باشلادى. او آنلادىكى، توپلومسال دۆزىن اينسان لارىن شىخصىيتىنى، سعادىتىنى ائتكى-

^{۲۷} پدرسالار، patriarch.

لنديريز. بو دۆزن نه تانرى نين نظارتى آلتيندادير، نه ده ايلاهى
قودساللىق داشييير.^{۲۸}

سۆيله ديكريميزدن صرف پوليس-پوليتيكا قارشى دورماسى
آنلاشيلمامالى دير. قورتولوشچو سياست، قورولوشون بطنيندهكى
چاتلاردا حركت ائتمك له، مؤوجود دوروملارين چيخيلمازليغيندا يئنى
پرسپئكتيولر آچير. قورتولوشچو سياست «توپلومسال آنتاگونيزملرين
قيسا و ييغجام ايفادهسى دئييل. دؤشونمك و توپلو ائيلم لر^{۲۹} يئنى
فورماسى دير.»^{۳۰} سياسال، گئنئش آنلامدا، توپلومسال چتينليك لرى،
اوغورلارى، گرگينليك لرى، ايرهلى له ييش لرى و گئرليك لرى يانسيدان
دويغولارين، دؤشونجه لرين، و داورانيش لارين محصولدور.

سياسته منفى باخيش و دينى سياست

سياست، قورتولوشچو آنلاميندا، گؤچ قورولوش لارى نين گؤزونون
قوردودور. اونلار هميشه سياستى حؤكمرانلىق قىلاووزو سويه سينه
انديرمك ايسته ييرلر. بو حتتا يئنى آريستوكراتىايا سؤيكه نميش
ليبرئاليزمه ده عايددير. ليبرئاليزمده مدنيت و ايقتيصادا يؤكسك قونومدا
يئر وئريلهرك سياست، تحقير اولونور. بونون آن آيدين تظاهورونو
توپلومون سياست سيزلشديرمه پروسئسينده گؤرورك. بونونلا دا
دئموكراتيك گئديش، كۆتله نين ايراده سيني گئچك لشديرمكدن سه،
سئچكين طبقه نين رقابت آلانينا چئوريلير. بو، دئموكراتيانين تمثيل
ائتديى كۆتله سسى نين باتيريلماسى دير. بو دا اؤزلويونده همين كۆتله نين

^{۲۸} گلن تيندر، تفكر سياسى، ترجمه محمود صدرى، تهران، شركت انتشارات عملى
فرهنگى، ۱۳۷۴، ص ۶۳.

^{۲۹} كئش هاى جمعى، kollektiv aksiyalar.

^{۳۰} آلن بديو، «سياست ديالكتيكى غيرنيانگر»، در مجموعه آلن بديو، گزينش و ويرایش
مراد فرهادپور، صالح نجفى و على عباس بيگى، تهران، فرهنگ صبا، ص ۳۷۶.

سياست بارەدە كۆسكونلويونە گتيريب چىخاير. كۆتلە سىياسى عرصەنى سىچكىن طبقەيە بوراخىر.

ايسلام دۇنياسىنا گلدېكە، كۆتلە آراسىندا سياستە منفى باخشىن تارىخى كۆكلىرى واردىر. بىرىنجىسى، ايسلام عالمىندە سياستىن هم حرفى [لغوى]، هم دە ايصطىلاحى آنلامى بوليس ايله اۆست-اۆستە دۆشور. بونلار سياست دئىندە گۆچ قورولوش لارىنى گۆز اۋنونه آلىرىلار. چۆنكى بورادا سياستىن ايلكىن آنلامى كۆتلەنى قامچى گۆجونە يۇنتمكىدىر. عربجەدە سياست هم فېرىلداقلىق دئىمكىدىر، هم دە آت باخشىلىغى. يعنى سياست حئيوانلارى، اۋزلىك لە آت لارى، ائوجىللىشىدىرمك [أهلى لىشىدىرمك]، تنبىه و تربيه ائتمكىدىر.^{۳۱} سياستچى بورادا چوبان رولوندا چىخشىش ائدىر، كۆتلە ايسە يولونو آزاجاق حئيوان سۆرولرى. دئىملى بورادا سياست، گئىللىك لە، حۆكومت و بدن قووشاغىندا گىرچكلىشىر. يعنى هر هانسى بوليسىن اساس آماچى، بدن تمشىت ائتمكىدىر. هر بىر حۆكومت اۋز اىقتىدارىنى نئجە قورويور؟ بدن اۋزە-رىندە اويغولانان زوراكيلغى اۋز آلىندە توپلاماق لا. بونونلا دا، سىياسى گۆچ ياشام فونكسىيالارينا دۆيونلىر.^{۳۲} بو نۇقطةدە، سۆيلىم، قانون و زوراكيلق چارپازلاشىرلار.

سياستە منفى باخشىش و يا مئىيلسىزلىيىن ايكىنچى عامىلى، سياستىن گۆندەلىك ياشامدان قوپماسىدىر. موسلمانلاردا سياست فلسفەسى-نن غايەسى داها چوخ بو دۇنيانىن خوشبختىلىيىندن سە، آخىرت موتلولوغونا قووشماق دىر. بونونلا دا، آنتىك يونانا رىغمن، اورتاشرق مدنيتىندە سياست اولوب، سىياسال اولمايىپ. ألبتە ايسىتىنلار دا

^{۳۱} "ساس" باش سۆزۈ: المنجد، بيروت، دار المشرق، الطبعة الثالثة و الثلاثون، ۱۹۹۲.

^{۳۲} bio-politics بودور.

واردیر. مثلن ابن رۆشد مکتبی اینسانین سیاسی میسیاسینی [رسالتیخی] عاغیل پوتانسییالینا باغلایر.^{۳۳} بو، اینسانین، اینسان اولاراق، سیاسی بیر مؤوجود اولدوغونا ایشاره دیر. عاغیلین اؤنمی اینسانلارین اورتاق منافعی نین کشف ائدیلمه سینده دیر. مدنی توپلوم تکجه بو اورتاقلیقلار آلانیندا یارانا بیلر. غریده "توپلومسال سؤزلشمه" [قرارداد اجتماعی] عاغیلین ظرفیتینه سؤیکه نیر. عاغیل فردلرین چیخارلاری آراسیندا اویغونلوق ساغلایر. بو ایسه اینسانلار آراسیندا اوزلاشما یارانماسینا گتیریب چیخاریر. باخمایاراق کی، غریبن عاغیلا بئلهجه درین اینامی، کؤکلؤ تنقیدلره معروض قالمیشدیر.

موسلمان عالیم لرین چوخلوغونا گؤره، موتلولوغون دؤنیوی ریفاهلا گؤزه دیر باغلانتیسی یوخ دور. راسیونالیست فیلسوف ترخان اوغلو فارابی بیله، بدن ساغلاملیغی و جمعیتین ریفاهی نین دیرینی ابدی یاشامدان آسیلی سانیر. بونون اؤچون فلسفه اؤز یئرینی شریعتیه باغیشلایر کی، فردلری آخرت سعادتیله اویغون گلیشدیرسین. بونلارین نظرینجه، سیاستین گؤرهوی «خالقین ایصلاحی و اونلاری دؤنیا و آخرتده قورتولوشا دوغرو یؤنتلمک دیر.» یعنی سیاستین قونومو سعادته آدانمیش دؤولت دئییل، سعادتین ثابت آنلامی آساسیندا بشری هدایت ائتمک دیر.

سعادتین ثابت آنلامی نه دئمکیر؟ چاغداش غریبن سیاست فلسفه-سینده، "حاق"ین اؤنجه لیلی [اولویتی] واردیر، یوخسا "خیر"ین؟ دؤولت کؤتله اؤچون معین بیر سعادت پلانی تؤکمه لی دیر، یوخسا هر بیر فرد؟ یعنی سعادتین نه اولدوغونو دؤولت بلیرلیر، یوخسا اینسانلار اؤز فردیت لرینده ایسته نیلن سعادتی معین لشدیرمک

^{۳۳} موقایسه ائت:

Giorgio Agamben, Means Without End, p. 140.

حاققينا مالیک دیرلر؟ بورادا "حاق- خئیر" ایکی لیلی اورتایا چیخیر. بونلارین هانسی نین اؤنجه لیلی واردیر؟ لیبرالیزم داها چوخ "حاق" طرفینده دورور، یاخشینی بلیرلهمه یی وطنداشلارین اؤسته سینه بوراخیر. چؤنکی سعادتین بیرجه آنلامی یوخدور کی، دؤولت اونون کئشیینده دورسون؛ ایسته نیلن سایدا سعادت و یاخشی واردیر. هر کس اؤز سعادتینی سئچمکده حاقلی دیر.

ایسلام دۇنیاسی دا داخل اولماقلا، کئچمیش زامانلاردا "خئیر"ین اؤنجه لیلی وار ایدی. موسلمانلارین گومانینجا سعادت و یاخشی بیرجه معنادان عیبارت ایدی. یاخشینی واحیدلییینه سؤیکه نن توپلوملاردا، همین آنلایشی تانیملاماق کؤتله نین پایینا دؤشمور. یعنی سعادتین نه اولدوغونو خالق معین ائتمیر، اؤزونو تانری نوماینده سی آدلانديران حاکیمیت بلیرلهمیر. بو تانیمدا کؤتله اؤچون هئچ بیر حاق رسمیته تانینمیر، اونا یالیز گۆره وئریلیر. بونولا دا پارلاق آخیرتین تملی آخساق بیر بدن اؤزینیه قویولور. تاریخی نتیجه اعتباریله، موسلمانلارین سیاسته یاناشماسی نین سونوجو تنزل ایدی. یئرده ایسه، آخیرت باره سینده اومودلاری پوچا چیخمیش چلیمسیز بیر اینسان قالمیشدی.

سون یوروملار:

بیر. سیاسته منفی یاناشمالار همیشه گۆچ قورلوشلاری نین خئیرینه قورتارمیشدیر. سیاستین آلتئرناتیوی ایلنجه [سرگرمی] دیر. سیاستسزلشدیریلیمیش کؤتله آتومیزه اولاراق، اگم لنمه [مفصل بندی] ایمكانینی ایتیرمه لی، ایلنجه مدنیتینه ساریلمالی دیر. بئله بیر دورومدا، سیاسال گره کسیز مسئله یه چئوریلیر. البته سیاسته منفی باخیش تکجه بیزیم مدنیتیمیزه عاید دئییل، غربده ده بونو موشاهیده ائتمک اولار. کارل

ائشمیتە گۆرە، «سیاسی» ائله بیر سۆزجوک دور کی، داها چوخ منفی آنلامین یۆکونو داشیییر.» لاکین غریبن سیاسته منفی باخیشتی باشقا بیر مۆستویده جریان ائدیر.

ایکی. کئچمیش تاریخده سیاسالین یوخلوغو معین مئتافیزیکادان سو ایچیردی. تانری نین نزدینده برابر اولماق، یئرده کی برابرسیزلیک لری توجیه ائدیردی. حاکیم طبقه بو مئتافیزیکانین واسطه سیله هر مۆوجود دورومو تمیزه چیخارماغا چالیشیردی. سونوجدا، محروسه ممالیک اینسانی نین وطنداش گۆرکمینده ظهور ائتمه سی، ۱۹-جو یۆزایللیین ایکینجی یاریسینا جان گنجیکیر. ناصرالدین شاهین بعضی مودئرنیته تاپینتی لارینی محروسه ممالیکه گتیرمه سی، سیاستدن سیاسالا کئچمه-یین اؤنملی مرحله سی دیر. بئله بیر پارادیگما دیشیک لیلی باش وئرمه سه-یدی، مظفرالدین شاه مشروطه فرمانینا قول چکه بیلمزدی. بو آرادا ألبته سارای مأمورلاری نین نیفرت ائتدی یی یوسف مۆستشارالدوله تبریزی نی^{۳۴} ده اونوتماق اولماز. او، "بیر کلمه"^{۳۵} کیتابیندا، تکلیفدن حاققا کئچمه یین ایلکین جاری لاریندان دیر. آرتیق کۆتله نین حؤکومت قارشیسیندا صیرف وظیفه سی یوخ دور، حاققی دا واردیر. مۆستشارالدوله اؤلکه مقیاسیندا دمیریول چکیلمه سی نین پلانی نی تۆکور، و مملکت اۆچون بیرینجی آنیاسانی یازیر. مضمونو فرانسا آنیاساسیندان آلینمیش سند، مووافیق آیه لر و روایت لرله أساسلان دیریلیر. ألبته او، ماسون لوژلارینا قوشولموش بیرسی ایدی.

^{۳۴} تبریزی تاجیر حاجی میرزا محمد کاظمین اوغلو یوسف (۱۸۲۳-۱۸۹۵) تبریزده آنادان اولدو. بیر چوخ اؤلکه لرده سیاسی مأمور کی می ایشله دی. ۱۹۶۷-۱۹۶۹ ایل لرده ممالیک محروسه نین فرانسادا کی سفیرلییینده شارژ دافر [کاردار] مقامیندا ایشله دی. همین ایل لرده گرانده اوریان [بؤیوک شرق] فراماسون لوژونا دخیل اولدو.

^{۳۵} میرزا یوسف خان تبریزی، یک کلمه، به تصحیح باقر مؤمنی، تهران، شادگان، ۱۳۸۸.

اۆچ. پولىتىكىنىڭ بىر يۈزى بۇلۇپ: سىياسەت ۋە سىياسەت. بۇ بۇلۇپ
يېڭى سولون پۈتۈن ماركسىست مەنەسەندىن ئىلھام ئالغان ئىش
سۈرۈپ. ئامما بۇلۇپ دارىشماسىز قوبۇل ئىتتىم دۈزگۈن ئولمازدى.
مىنچە سىياسەت ئىككىنچى بۇلۇپ مەنەسەندىن. سىياسەت ھەر ئىككى ئىش
ئونون بىلەندە ياتىر. بۇ ئىشە تۈپلۈمدە تۈزۈلۈش. تۈپلۈم،
ئىتتىم-دەشەم دىئەكتىكى دۈزۈشە ئىلە ئىرەلەيدىر. تۈپلۈم مەندىن
ئىتتىم دورغۇنلۇغا قاپلىرىسا دىنامىكىسىنى ئىتتىر؛ ئىشە بىچىمە
دەشەم لەر اوغرايىرسا ئارشىزە غرق ئولور. تۈپلۈم ئاقدا قالماسى
ئاممىلا سىياسەت بۇ ئىككى بىر بىرەنە جالايىر.

سىياسەت دورغۇنلۇق دۈنمىندە تۈپلۈم لالايدىر، گىگىلىك
چاغىندا ئىشە ئىتتىم سىزلىق لارى ساھمانا سالىر. سىياسەت ئۇزگۈرلۈك
ۋە عدالتى بىر ئىتتىم دەشە مەۋجۇد دوروما قارشى دىرەنەر؛ گۈۈلىك ۋە
نەزم بىر ئىتتىم دەشە ئىتتىم يارادىر، فەدلىرى بىلە بىر
سىلىسەلەمەتتە يىرلىشىدۇر. سىياسەت ئىككى تىپىن دىئەكتىكى ئىشە-
دىر. سىياسەت ئىتتىم يۇنۇ چىخىلماز يولدا قالدۇقدا، ئئونون ئوتتۇرىك
يۇنۇ دۈۋرىيە گىرەر. بونولدا دىئەكتىك ھەم بىر نۇع سىياسەت، ھەم دە
سىياسەت ئىشە بىر يىرە داشىيىر.

ایکینجی تئز: بۆتونچولوک زۇراکیلیق قایناغی دیر

هومئر شعرلری نین بیرینده آرزولاییر کی،
«اینسان لا تانری لار آراسیندا کی چکیشمه لر
هاچانسا سون بولسون.» هئراکلیت ه گۆره،
«هومئر اؤزو ده آنلامادان کائناتین یو خا چیخماسینا
دوعا ائدیپ. چۆنکی اونون دوعاسی مؤستجاب اولسایدی
هر شئی آرادان گئده ردی.»

ایستالین توتالیتاریزمی نین باسقی ایل لرینده آذربایجان سوسیالیست
سوؤئت رئیسوبلیکاسیندا بیر قروپ یارانیر "ایلدیریم" آدیندا. ایلدیریم
تشکیلاتی ایستالینیزمین آن توتالیتار شرایطینده تولومون چات
گؤتورمه سی و سیاست اؤلملیلی نین پارلاق نؤمونه سی دیر. تشکیلاتا
باشچیلیق ائدن گؤل حسین عابدوللایئو و سیلاح داش لاری، ۱۹۴۰-جی
ایل لرده گیزلی بیر دیره نیشه قاتلاشدیلار. بو، ایستالین حاکیمیتی نین
زیره وه نؤقطه سینه تصادؤف ائدیردی. میللت چی و آنتی سوؤئت اؤیرنجی
اؤرگوتونون آماجی نه اولسا یاخشیدی؟ قروپون باشلیجا آماجی
آذربایجانی سوؤئت ترکیببندن آییرماق، ۱۹۳۷ قوربان لارینا برائت

قازانديرماق و تۆركجه نى دؤولت دىلى اعلان ائتمك ايدى. ۱۹۴۵-جى
ايلده، گۆل حسين حسين اوغلو^{۳۷}، باشدا اولماقلا، قروپ عۆضولرى
دوستاق اولونور. بئله چيخيركى، دۇنيانين آن آوتاريتار رزىمى ساييلان
اىستالين حۇكومتينده ده تام چاتسىز بير توپلوم ياراتماق مۆمكۈن
اولمور.^{۳۸}

بۆتونچولوك^{۳۹} [تمامت خواھى] ائله بير سياسى دۆزنديركى، بۆتون
يئتكىلىرى اۆز آلينه توپلايىر. توپلومون ايچتىماى، ايقتىصادى، مدنى،
فيكرى و سياسى آلانلارينا موداخيله ائدير. حتتا فردى ياشامىن بۆتون
اوج-بوجاقلارى سياسى گۆجون نظارتينه كئچىر.

^{۳۶} آذربايجان تۆركجه سى ۱۹۵۸-ده دؤولت دىلى اعلان ائدلىر.

(Azərbaycan qəzeti, 7 noyabr, 1995).

^{۳۷} Gülhüseyn Hüseynov (۱۹۲۳-۲۰۱۳).

^{۳۸} تشكىلاتين سككىز عضوى وار ايدى: فيلولوژى فاكولته سى نين اؤيرنجيسى گۆل حسين
آبدوللاينو (حسين اوغلو)؛ خاريجى دىل لىر فاكولته سى نين اؤيرنجيسى ايسماعيل خان
رحيم اوو؛ شرق شوناسلىق فاكولته سى نين اؤيرنجيسى حاجى زينالوو. باشقا بئش عۆضون
دقيق آدى قايناقلاردا قئيد اولونماسا دا، اونلار دا بيلم يورد اؤيرنجى لرى و ميللى روحدا
سئچىلمىش گنج لىر ايدىلر.

تشكىلات ۱۹۴۸-جى ايلده آشكارلاندى و عۆضولرى دوستاق اولوندو. ايلك توتولان
ايسماعيل خان رحيم اوو، داھا سونرا ايسه گۆل حسين آبدوللاينو و ديگرلىر اولدو.
موحاكىمه ۲۱-۲۲ آپرئل ۱۹۴۹-جو ايلده آذربايجان س س ر عالى محكمه سى نين جينايىت
ايش لرى اۆزره محكمه كوللېگياسيندا كئچىرىلدى. اۆچ قوروجو (گۆل حسين آبدوللاينو،
ايسماعيل خان رحيم اوو، حاجى زينال اوو) ۲۵ ايل، باشقا بئش عضو ايسه اون ايل مۆددىتىنه
اۆزگورلوكدن محروم ائتمه، املاكىن موصاديره سى و بئش ايل موددىتىنه سئچكى حقوقوندا
محروم ائتمه جازاسينا محكوم ائدىلدىلر. عۆضولر اىستالين ين اؤلوموندا سونرا آزادلىغا
بوراخىلىب، ۱۹۵۶-جى ايلده تاماميله برائت قازاندىلار. بو اولاي تاريخه استالين ين
رېئسسسيا دالغالارى نين سونونجولاريندان بيرى كيمى دۆشموش، آذربايجان ضيالى لارى نين
سووت رېژىمينه قارشى گىزلى ديرهنيشى نين بارلاق اۆرنه ي دىر.

^{۳۹} totalitarianism.

بۆتونچو قوراملارین توتقوسو [شهوئی]، بۆتون اۆگهلری^{۴۰} سیستم ایچینده آریدیپ یوخا چیخارماق دیر. آنجاق اینسان جمعیتینده تام بۆتونلوک آبسورد دور. اؤنوزۇرلا برپا ائتمهیه چالیشماغین دا فاجیه‌دن باشقا سۇنوجو یۇخ دور. حتتا سۇوئتلر بیرلییین ادعا اولونان دیمیر بۆتۇلولویونده چات واریدی. یوخسا اورادا نه سئیرک موباریزه‌لر آپاریلا بیلردی، نه ده یئرآلتی ادبیات جۇجه‌رردی. بۇیوک آد قازانمیش آندری ساخارۇو دئمیرم، اۇزوموزون آچاق كۇنللو گۇل‌حسین حسین-اۇغلونون باشچیلیق ائتدی "ایلدیریم" کیمی دیره‌نیش اۇچاق‌لاری یارانا بیلمزدی. بورادا بۆتونچولویو صرف دۇلت سویه‌سینده دئییل، مدنیت و كۆتله عرصه‌سینده ده آنالیز ائدیرم. بۆتونچول گۇچ قورولوش‌لاری، توتالیتار دۇشونن كۆتله‌نین اۇزه‌پی دیر.

نییه تام بۆتۇو بیر تۇپلوم یاراتماق اولمور؟ بونون ساده سببی واردیر: هئچ بیر ماشین، آلدیغی ائنئرینین یۆزده یۆزونو حرکت‌ه چئویره بیلمز. همیشه بللی میقداردا انرژى ایتکیسی قاچیلمازدیر. بئله بیر ماشیندا ائنئری ایتکیسینی تام اۇنله‌مک مۇمکون دئییلسه، ایستیشنالاردان، دوراخسامالاردان و خائوس^{۴۱}‌دان اوزاق تۇپلومون گۇرچکلمشه‌سی ده اۇلاناق‌سیزدیر. تام ساغلام تۇپلوم یارادیلاسی دئییل. ماشین چئشیدلی پارچالارین پلان اۆزره قوراشدیریلما سیندان عمله گلیر. تۇپلوم ایسه فردلرین معین دۇزن اۇساسیندا تۇپلاشما سیندان و قوروم‌لارین هارمونیک چالیشما سیندان یارانیر. ماشیندا وخت‌آشیری عاریضه‌لر

^{۴۰} اۆگه: عنصر، element. بو سۇزجوبو "اویه üye" سۇزوندن فرقلندیرمه‌لی‌بیك: عضو، member.

^{۴۱} خائوس chaos ائورنده ایلکین قارماقاریشیق‌لیق دیر. اونون حرفی آنلامی ورطه، هاویه‌دیر. یونان فلسفه‌سینده ماده‌نین ایلکین بیچیم‌سیرلیی و نظم‌سیرلیی‌دیر. یارادیلیشین باشلانغیچی سو کیمی دئییشکن و سیویق‌دیر. بونا گۆره، خائوس سو ایله عینیلشدیریلیر. ماده‌نین فورمالاشمیش حالتینه cosmos کائنات دئییلیر.

قاچيلمازديرسا، چليشكى سىز توپلومون دا گئرجكشمهسى آبسورددور. البته تام قارماقاريشيق تۇپلوم دا اساسن توپلوم اولاي بيلمز. البته بىر يىغىنچاق، فرديتينه دالميش بىر اوووج اينسان كۆتلهسىندىن باشقا بىر شى دئيلىدور. البته بىر اينسان يىغىنى بىچىمسىز، قورومسوز دۆزدور. "توپلوم مۆمكونسوزدور" دئىنلر واردور. البته توپلوم وار، "بۆتۆ توپلوم يۇخدور". شهود گۆزويله توپلوما باخاركن نئجه بىر فئنومئى گۆرونور؟ توپلوم دئىكىده بعضىلرىن دئهنينده ايچى دولو، توتارلى و بوتۆ بىر نسنه جانلانير. لاكىن بئله بىر توپلولوق اولاسى دئيلى. البته توپلوم تام دۆزدور سىز بىر وارلىق آنلامى دا داشىمير. هئچ بىر دۆزدور ساپينا دۆزولمەين اينسان سۆروسونو توپلوم آدلاندىرماق دوزگون اولماز. مسئله بودوركى، توپلوم كىمى سىمگهسل بۆتونلويون^{۴۲} چاتيشماز خصلتى واردور. چاتيشمازلىق اونون آيريلماز خصوصيتىدور. «هر بىر بۆتونلويون چاتيشماز خصلتى بونو گۆستىرىكى، توپلومو آناليز اندركن اونو تىكىشلى و اۆزوندىن تانىملى^{۴۳} [خودتعريف] بىر بۆتونلوك اولاراق قبول ائتمكدن چكىنمەلىيك. توپلوم كئچرلى [معتبر] بىر سؤيلم نسنه-سى دئيلىدور. فرقلىلىكلر عرصهسىنى ثابتلشدىرن هئچ بىر تمل ايلكه يوخدور.»^{۴۴}

توپلومون مركزى ده بئلهدور. اونون سرت و دايمى وارلىقى يوخدور. بونولا دا مركز ديشمىز و يا تثبىت اولونموش بىر ذات دئيلى، صيرف ديشكن بىر ايشلەيش و يا بوش بىر مكاندور. گۆج مركزى كىمى تانىنان بو بوش مكان، هر هانسى توپلومسال كسىمىن دايمى مكاني دئيلى. هر بىر گۆج مركزى، دئموكراتىك يوللا آلدن-آله دۆشهلى يۆكسك قونوم و

^{۴۲} totality.

^{۴۳} self-defined.

^{۴۴} Hegemony and Socialist Strategy, (1985) p. 111.

يا مكانسىزلىق دىر. سىياسى قۇۋەلەر بۇ قونۇمو ئالدىن ئاتىمىك اوغروندا بىر- بىرلىكە موبارىزە آپارىر.

بۇتۇۋ توپلۇم يۇخ دور. بۇلە بىر تۇپلۇمون گۇرۇچكەشمەسى مۇمكىن اولسايدى، سىياسەت يۇخا چىخاردى. سىياسەت چاتلاردا ھەركەت ائدىر. بۇلە بىر توپلۇم مۇمكىن اولسايدى، پەلۋىلەر زامانىدىن يارادىلماغا باشلانمىش ھازىركى دۇۋەلت-مىللەتە مىللى ازلۇقلار اړىيىپ گۇدردى. بىز بۇتۇۋ دۇنيەلىك، دۇشمەن تام بىرلىك اچىنىدە دۇيىل، تۇپلۇم تەك- سىلى دۇيىل. بۇتۇنلۇك قاورامى كۇھنە بىر مەسئەلەدەر؛ تۇپلۇمون، اينسانىن، تەبىئەتتىن و تارىخىن بۇتۇۋلۇيو اۇن مودۇرن [پىشامدەرن] اۇلايىش دىر. بۇتۇنلۇك داھا چۇخ بىتەكىنلىك ماراغىندەن تۇرەنمىش تەۋرەدەر؛ اۋستە گل اينسانىن يۇرۇندە يالغىزلىق دويغۇسونۇ. اينسان اۇدى اولماق ايسەتەيەر، بونا گۇرە، اوزون مۇددەت ظۇلمەتدا ياشام سويۇ ارامىشدى. اينسان گۇنىش كائىناتىن چىلمىسىز بىر وارلىغى اولدۇغۇ اۋچون ھەمىشە تام بىتەكىنلىك اختارمىشدى. اۇدىلەيە ماراق، اينسانىن ناقيىلىك دويغۇسوندان يارانەر. سۇنسوزلۇغا باغلىلىق ائحتىياجىن باشلىجا دۇرتۇسو بىتەكىنلىك [كامىللىك] تۇتقۇسۇدەر.

مۇنل ائنىك چاغدا دايرە اۇن مۇكەمل ھەندسە شەكلى سانىلىردى. گۇمان ائدىلىردى اولدۇزلارنى يۇرونكەسى^{۴۰} دايرە اولمالى دىر. چۇنكى تانرى ناقيىس بىر شۇ ياراتماز. بونون اۋچون يۇرونكەلەرن اۋۋال [بىزى] اولماسى كىمىنسە عاغىلەنا گەمىردى. ھەمىن سانىمىن [فەزىن] سۇنۇجوندا آستۇنۇمۇيا [ستارەشناسى] ايكى مىن ايل دايرەۋى يۇرونكەلەرن ائتكىسى آلتىندا قالدى، آردىجىل يانىلما لارا اوغرادى. بۇتۇۋلۇيون جاذىبەسى دايرەنىن بىتەكىنلىكىندەن آز دۇيىل.

^{۴۰} مدار، yörünge، orbit.

دۆزومسوزلوك لرین، ایدئولوگيالارین كۆكۈندە قىسمەن دە اۇلسا بۆتۈنلوك لر دايانیر. بونون آن كىچىك قىلپەلرینی [تركش لرینی] گۆندەلىك ياشامدا گۆرۈرك: هر كىچىك فىكىر آیرىلغىندان دولاي واخت آشیری نییه دۆشۈك دالاشمالار توتوشور؟ بو دالاشمالار صیرف آنتاگونىزم اۆرونو دئیل، بعضىن حقیقى تام یییه لنمه یانیلساماسى [توهمى] ایله باغلى دیر. ایكى شخس ویا ایكى سیاسى آخیمین آراسینداكى اؤنمسیز بیر دۆشۈنجه وى دارتیشمادان دۆلای اخلاق ایلكه لری آياقلانیر. چۆنكى اینسان، حقیقى تىك باشینا یییه لنمك اوغروندا باشینی دا وئره بیلر. لاکین "حقیقت" كیمینسه جایناغینا كئچەك قەدرەن داها بۆيۈك دور، بیزیم جایناغیمیز ایسه حقیقى تام یییه له نه جک قەدرەن چۆخ كىچىك دیر. بو چكىشمەلر سیاستین بطنینده یئر آلاردى، اگر اینسانلارین فىكىر آیرىلغى رسمیتە تانىنسايدى.

تک سسلى لییه قارشى چىخماق، باشقاسینا آچىق اۇلماغین باشلانغىچى دیر.^{۴۶} باشقالىقلار^{۴۷}، دىیشىك اینانچلار و ائتتىك آزلىقلار بونولا مشروعت قازانا بیلر. بو یاناشما طرزینی منیمسه دىكدە، اینسانلارین دۆشۈنۈشۈنۈ اۆز دۆشۈنجه میزین دارىسقال اۆلچولرینه سیخناشدیرماقدان چكىنه جه یىك. تۆپلوم بۆتۈو دئیللسه، یاریقلاری، تنقیدلری ده اونون آیرىلماز آیرىنتىسى كیمى قبول ائتمك ضرورته

^{۴۶} بو تركیبى اۇمبئرتۇ ائكۆنون Umberto Eco آچىق اثر *The Open Work* كىتابىندان آلمیشام. ائكونون آچىق اثر دن مقصدى بودور: اثرین گۆرۈجۈسو، دینلە ییجىسى، اوخوجۈسو اونو اۆزۈنه مخصوص منطیقى اۆسلوبلا قاوراماغا ایمكان یاراتمالى دیر. آنجاق، اوخوجۈنون اۆزۈ ده اثره آچىق اولمالى دیر. گومان ائتدیى آنلايىشى زورلا اونا يۆكلەمه مەلى دیر.

Umberto Eco, *The Open Work*, trans. Anna Concogni, (Harvard Univrsity Prees, 1989).

^{۴۷} غیریته، otherness.

چئوريلير. بۆتونچولوك زۇراكلىق [خسونت] قايناغىدير؛ سياستى مۆمكونسوز ائدير؛ باشقالىقلارنى دانير.

ايندى ايجتىماعى آنتاگۇنىزم ايكى يۇندىن اۇلومجول ھۇجۇملارلا معروض قالىپ: بىر ياندان مۇخالىف گۇچلىرى حذف ائتمەيە جان آتان دۇولت بىدۇيتى، اۇ بىرى ياندان ايسە ايدئال ھوموگۇن تۇپلوم يۇلۇندا صرف ائدىلدىن چالىشمالار.

سون يوروملار:

تۇپلۇمدا ھمىشە چاتىشمازلىقلار، چاتىشمالاروار. بونلارنى ندىنىن بىر بۇلۇمى اىنسان طبعىتىنە قايىدىر. طبعىتىدىن مەدنىتە كىچىك آغىر مۇبارىزە و رقابت پروسىسىدير. مەدنىت و اويغارلىغىن باشلىجا ايشلەوى، اىنسانى مەلەك كىمى يۇغورماق دىيىل، اونون وحشىلىيىنى قارشىلاماقدير؛ بىر دە ساواشلارنى قىزىشىدىران اۇلۇم دۇرتوسونو [رانەسىنى] سۇنۇكدورمەك. لاکىن ياشامىن آجىلارنى آزالداچاق پلانلارنى يۇلو بىرئىلر اۋزىشلىشىدىرمەسىندىن [عەينىلىشىدىرمەسىندىن] كىچىمىز. يۇخسا جەننىت سۇئەرلىكلەر دۇزومسوزلۇيو گۇنىشلىنىدىرەجەك؛ دىنى، مىللى و ائتنىك توققوشمالارنى قىزىشىدىراچاق و نەھائەت يىر اۋزۇندە جەننەم ياراداچاق. فرقىلىكلەرنى قوبۇل ائتمەك لە اىنسانىن جەننى باشلانير. يۇخسا اونون روھونو عىنىلىشىدىرىجىلىك ايشىگىنەسى آلتىندا آراشدىرماقلا، اونا قورتۇلۇش باغىشلانماق اۇلماز. جەننەمنى يۇلو، ياخشى نىتلىرىن داشلارنى ايلە ھۇرۇلدور.

ايكى. تۇپلۇمى تام توتارلى وارلىق كىمى فرض ائتمەيىن ايلكىن سونۇجو، باشقالىقلارنى خىستەلىك و يا نۇقصان كىمى قىلمە وئرمەكدير. ھەرھانسى ضەيدىتە خىستەلىك آدى قوبۇلدوقدا، اونو ساغالتماق لازىم گلەجەك. توتالىتارىزم بونو ائدير. ضەيدىتلىرە خىستەلىك دامغاسى

باسىلىدىقدا خستەنى باشلى باشىنا بوراخماق اولماز. ائللەجە دە، ھەر بىر نىسئە چاتىشمازلىق كىمى تانىملاندىقدا، اونون مۇكەملەشدىرىمكە واجىب گۇرۇنەجك. عادى و طىبىي بىر مسئلەيە خستەلىك يادانۇقسان كىمى باخماغىن سونوجو فاجىيەوىدىر. چۇنكى زور ايشلىتمەدن اونلارنى آرادان قالدىرماق مۇمكىن دئىل. زور ايسە اۇلوملە نتيجهلەنە بىلر.

اوچ. بۇتۇلۇيە قارشى چىخماق، باشقاسىنى قبول ائتمەيىن مقدمەسىدىر. باشقالىقلار، عقىدە موخالىفىلرى و ائتنىك آزلىقلار بونونلا مشروعىت قازانا بىلر. بو ياناشما طرزىنى منىمسەدىكە، اينسانلارنى دۇشونوشونە اۇز دۇشونجەمىزىن گۇرچكەيىش [تحقق] واسيطەسى كىمى باخاجاغىق. تۇپلوم بۇتۇو دئىلىسە، بۇلونموش-لوكلر، تنقىدلر و چلىشكىلر ايجتىماى حياتىن گرەكسىنىملىرىندىر. بۇتۇولوكلر زوراكىلىق قايناغى اولاراق سياستى مۇمكىنسونز ائدىر. سياستىن چىخىلمازلىغىندا ايسە اۇلوم قاناد گىرىر.

دۇرد. تام توتارلى تۇپلوم يۇخدور. چكىشمەلردن تام آرىنىمىش تۇپلوم يۇخدور. بئللەجە بىر ضىددىت سىزلىك، حىوانلار جمعىتىندە بىلە [حتتا]، يۇخدور. بونا داش-كسك عالمىندە بىلە، توش گلەك اولماز. بشر اۇز گۇزقاماشدىرىجى اينكىشافىنى رقابتلرە، مدنى چكىشمەلرە و فىكىر آيرىلىقلارنى بورجلودور. بشرىن نهنك ترققىسى آنتاگونىزملىرىن سو اىچىر. دورغردودور، آنتاگونىزم دۇشمىنچىلىكلر اورتامىدىر. لاكىن اينسانلار آراسىندا بارىش ساغلاماغىن يولو آنتاگونىزملىرى قبول ائتمەكەن كىچىر. آنتاگونىزمىن مۇوجودىتىنى قبول ائتدىكەن سونرا اونون تخرىباتچى رولونو جىلوولاماق اولار.

ھومئر شەرلىرىنىن بىرىندە آرزولايىر كى، «اينسانلار تانرىلار آراسىندا كى چكىشمەلر ھاجانسا سون بولسون.» ھىراكلىتە گۇرە،

«ھومئراۋزودە آنلامادان جاھانین محوینہ دوعا ائدیب. چۆنکی اونون
دوعاسی مستجاب اولسایدی هرشئی آرادان گئدەردی.»

اۆچونجو تئز: اۋزگونلوك آبسورد دور

ييزيم بو كيچيك گزه گنده [سياره ده] اينانچلار
طاعون و دېرمدن داها چوخ فلاكت تۇره دىبلر.
فرانسوا وولتئر

كۆلتور culture لابراتوردا باكتئريا و ويروسلار يىن جۆجىدىي
ظرف دىر. كۆلتور وئرىملى [حاصل خىز] اكىن چئوره سى دىر. اكىن يالنىزجا
بىر نؤوع اولورسا، بىرجه اۋرون تۇره نىر. بو خالىص لىيىن باشلىجا
سونوجو مدنى يوخسوللوق دور. آنجاق زنگىن كۆلتوره ماليك تولىوم-
لاردا، هر تۇرلو حيات اۆچون اويغون شرايط يارانىر. بللى چئوره ده
ايسته نىلن دۆشونجه لركۆك آتىب جۆجه رىر. دئمك ياشام چئشىدىلى-
لىيى نه قدهر چوخ اولورسا، اۋرونلر اوقدهر ألوان لاشىر. مدنيت آيرى-
آيرى دۆشونجه لر، اينانچلار، ده يرلر يىن بوللوغو، چارپىشما سى و
قاينا يىب قارىشما سىلا گۆجله نىر. مدنيت فئنونمئنىنده اۋزگونلوك
[أصالت]⁴⁹ آدىندا بىر ناغىلا توش گلمىرىك.

⁴⁹ .originality

اۋزگونلوك بىر نۇوع آريلغى [خالىص لىي] دئهنىمىزدە جانلاندىرىر: آرى سۈى، خالىص دىل، سئچمەچىلىكدن [التقاطدان] اوزاق دىن، آنتاگونىزمىدن خالى تۈپلۈم. آما كۆكونە باخاندا بونلارن ھئچ بىرى خالىص بىچىمدە مۇوجود دئىلدىر. اۋرنەين چاغداش علمدە، سۈى [نژاد] كىمى بىر وارلىق سىياسى ميف سايلىر. سۈى مسئلەسى قان فاكىتورو ايلە باغلى دئىل، ۱۹-جو يۈزايلىكدە يارانمىش كولونىيال مفكورەدىر. اصيلندە اتئنىكى بىر مسئلە، سۈى كىمى اورتايا قويولموشدور. سۈى بىولوژىك باخىمدان ايندى آرتىق باياغى مسئلەيە چئورىلىپ.

اورتاشرق جوغرافىاسىندا او قدەر قاينايب-قارىشمالار، ياخىنلاشمالار، قوھوملوقلار، تجاووزلر باش وئرمىشدىر كى، آرتىق خالىص سۈى آختارىشى آبسورددور. تارىخلردە يازىلمىش گئنىش جنسى تجاووزلر دوغروودورسا، ھر ھانسى اۋزگونلويە سىغىنماق آخماقلىق رمزىنە چئورىلر. پرشئنىست درسلىك لردن ادبىياتاجان، درگى-لردن تارىخ كىتابلارينا جان راسىست بىر لحنلە عربلر، موغوللار و تۆركلرلن چالېب چاپېب تجاووز اتئدىك لرېنە ايشارە اولونور. بوندان علاوه، شرقى خىلافت^۹ اراضىلرېنە بۇيوك تۆرك آخىنىندان صۇحبىت گئدىر. بونون كىمى مكتوب تارىخلرېن بۇيوك قىسمىنېن ساختالىغىنا باخمايلاق سوال يارانېر: بو قدەر وورھا-وور، ساواشلار، كۆچلر،

^۹ بغداد مركزلى اسلام دونياسى، شرقى خىلافت آدلانىر. بو خىلافت بۇتون اورتا شرقى احاطە اتئدىردى. آندولوس [ايندىكى ايسپانيا و پورتاقال] ايسە غربى خىلافت سايلىردى. (باخ: گ. لسترنج، سرزمينهاى خلافت شرقى، ترجمه محمود عرفان، تهران: شركت انتشارات علمى و فرهنگى، ۱۳۶۴، چاپ دوم.) او زامانلار ايران آدى بىر اۆلكە يوخ ايدى. تارىخ طبرى كىمى بۇيوك تارىخى سىندلردە تكجە فرس [فارس] اتئنىك قروپوندان آد چكىلر. باخمايلاق، بو كىتابلارېن چئورمىنلر، فرس سۇزونو "ايران" كىمى چئورمىشلر.

ياخينلىق لار و تجاوۇزلار ايچىندە اۋزگون [اصىل] سۈي، خالىص قىبلە و
آرى بودون [مردم] قالا بىلرمى؟

اۋزگونلۇك و ياخشى [خير]

اۋزگونلۇك گەنكەلە باغلى اۋلدوغوندان ياخشى [خير] ايله عىنى
سانىلير. گومان اندىلير اۋزگون موسيقى داها ياخشى موسيقى دير؛ اۋزگون
عايله داها ياخشى عايله دير؛ اۋزگون محله، ياشام اوچون داها ياخشى
يۇردير؛ دۇنيانىن ان ياخشى دىلى اۋزگون و يا خالىص دىل دير. بورادا گىزلى
بىر اۋنرمة [گزاره] دارتيشيلماس آكسيوما^{۵۰} كىمى اۋزگونلۇيه مشروعيت
باغىشلاير. اۋنرمة بودور: «گەنكەسل اۋلان هر بىر نسنه اۋزگون دور،
هر اۋزگون ايسه حقيقتى، ياخشىنى، گۇزەللىنى جانيندا گزديرير.» لاكىن
بويارىغى اۋلدوقجا سۇرونسال دير. كۇهنهنى كۇهنه اولدوغو اوجباتيندان
قودساللاشديرماق دير.

دانماق اولماس كى، گەنكەسل طب كئچمىش توپلوملارين طبابت
ساحه سينده بىلىگى بىرىكىمى نىن اۋرونو اولموشدور. ايندىكى دىنى
احكامين بۇيوك بۇلومو، كئچمىش توپلوملارين عرفى حۇقوق سىستىمى
ايمىش. ھابئله، ايندى اۋزگون [اصىل] آدلانديرلان موسيقى،
كئچمىشده كى ايجتىماعى، اىقتىصادى و سىياسى شرايطله باغداشلىقدا
اۋلان بىر فنونمۇن دير: كئچمىش دۇنيا گۇرۇشلرى نىن، قوراملارين،
نۇتلارين، چالغى آلتلىرى نىن، چالغىچىلارين، بىستەچىلرين،
مۇغنىلرين، ذۇوقلرين، شعرلرين، ايجرا مكانلارنى نىن، روحى
احتىياجلارين، دىنى عقيدەلرين، تۇپلومسال دىرلرين و ياساقلارين

^{۵۰} axiom اصل، اىثبات اولونمادان قبول اولونموش اۋنرمة. آكسيوما بۇتون اۋنرمةلرين
[گزارهلرين] تملى و اۋن داياغى دير. مثلن اوقلىدىس دئير كى، «خطين خاريجينده كى نۇقطة دن
يالنيز بىر پارالل [موازي] خط چكمك اولار.» بو بىر اىثبات اولونماز اصل يا دا آكسيوما دير.
بىلگى و بىلىمىن داياغى، غيرعلمى آكسيومالار دير.

ھارمونیک تۇپلوسو. ھەمىن اصيل آدلانديرلان موسيقى بللى بىر كئچمىشده يئنى بىر اولغو ايمىش. آما ايندى اصالت آدى آلتىندا ھەمىن كۈھنە موسيقى، يئنىسىنى كۈلگە آلتىندا ساخلاير. سانكى حقيقت كۈھنەن بىر گۇدەسىنە حك اولونوب.

مسئله بوندا دئيىل كى، كئچمىش لە باغلى اولان ھەر نىسە يانلىش يا دا باياغى دىر. مثلىن عاشىق موسيقىسى بو گۆن دە كۈتلەن بىر دۇوقونو اوخشاير و گلەنكسل طب دە يارارلانمالى بعضى موعالىجە اوصوللارى واردير. لاکىن بو، اونلار بىر اۆزگونلويونە، اۆستونلويونە، ياخشىلىغىنا دلالت ائتمىر. عكسىنە، اۆزگونلوك بىرچوخ حاللاردا چۆرۈك گلەنك-لر بىر قالىن اۆرتويودور. بو اۆرتويو تنقىدى دۆشۈنچە واسىطەسىلە بىر تىماق گرەكىر.

موسيقى يا دا ھەر ھانسى اينسانى يىغىن بىر دىشمىز ماھىتى يۇخ دور. بونلار تارىخ بىر گلىشمىش بىر اولغودور؛ قورو چۆللۈكلەردە آرديجىل يىر دىشدير، بىچىمدىن بىچىمە دۆشۈن قوملار كىمى. اۇنون ھىچ بىر ئابىت اۆزەي يۇخ دور، سىويق تۇپلودور، سو اۆزەرىندە رسم كىمى، تۆستو اورتاسىندا كىمگە كىمى. بو تۇپلو، زامان آخارىندا گلىشىر، دىشير. دىن دە بونا بىزەير. دىن يالنىز قودسال كىتابدان عىبارت دئيىل. دىن قودسال كىتاب بىر چىشىدىلى يۇزوملار بىر، اۆز چۆرەسىندە يارانمىش وىرتواللاردان [آيىنلردن]، دوغرو-يانلىش نظرىلەردن و آيى-آيىر، اينسانى اۇخونوشلاردان دا عىبارت دىر. ھەر بىر پارادىقما^۱ دىشيكلىي،

^۱ paradigm. يونان منشالى بو تىمىن، حرفى باخىمدان "اۆرنك"، "مىثال" آنلامىنا اويغون گىر. فلسفە و بىلىم چۆرەلرىندە «كونكرىت علمى آراشديرمالارى معىنلشديرن نظرى و مئتودولوژىك اىلكىن شرطلر بىر تۇپلوسو» كىمى باشا دۆشۈلور. باشقا دئيىشلە، پارادىقما بىلىمە ھەر ھانسى پروبلىمىن آراشديرما قونوسو كىمى سىچىلمەسى، او پروبلىمى چۆزە بىلن ھەر ھانسى سوالىن و يا سواللار بىر قىيولماسى بىر اىلكىن شرطى دىر.

Eyvaz Taha, "Paradigma nedir", Cahan jurnalı, Nö 5, 1998, ss-5-9

يئنى آنلايش لارا سبب اولور، يئنى معنالار يارادير. بۆتون بونلار ايسه تاريخن فورمالاشير.

چاغداش اوخونوشلارى تكفير ائدهرك يالنيز كئچميش گؤروش لره ساريلماق جهالت دير؛ اينسانى چليمسىز اؤزنه يه چئويرير. چؤنكو ائحتياج لار بير ياندا قالير، اينانچ لار، دَيرلر و آرمان لار ايسه اؤ بيرى ياندا. سانكى اينسان يالانچى دَيرلر و يانليش آرمان لارين اؤيونجاغى اۇلاراق اؤزو ايله دؤيوشور، گئرچك ائحتياج لاريني قولاق آردينا وورور. ميللى مسئله و كيمليك سياستى بو يۇلا گئدرسه، داشلاشار، آنتى هومانىست ماهيت قازانار. يعنى يئنى يۆكسك دهيرلر و "اولو ديلك" لر^{۵۲} قۇنداراق ايناملارى گؤندهليك ائحتياج لارا قارشى قويا بيلر. ايسته نيلن فعاليت لر، ايناملار و آرمان لار اينسان اؤچون دور، اينسان اونلار اؤچون دئييل.

أفلاتون ديلك لرى، گله جكده يئرلشميش "ايتكىن اؤلكه"^{۵۳} يه، يعنى اوتوپييا، يۇنلتندي. اوتوپيك دؤشونجه ده ايدئال بير دؤنيانين اوبرازى جانلانديريلدى. ايتكىن اؤلكه آختاريشى، يئرسيز خيال لارين وورغونلۇغو دئييل. ايتكىن اؤلكه، ايدئال حياتا گئدن يول نيشان لارى دير. اوتوپيك اوبرازلار اولمادان، ايره لى له ييش معناسيز آليينر. اوتوپييا اولمادان اينسان مۇوجود دورومون جايناغيندان ياخا قورتارا بيلمزدى. نوستالگيا كئچميشه ساريلماق ديرسا، اوتوپييا گله جك وورغونلۇغودور. اينگليس-جه بير مثل وار: «كئچميشه تاخيليب قاليرسان، ياخشى بير گله جه يين

^{۵۲} Ulu Dilek، خير اعلا، the Highest Good.

^{۵۳} جامعه ي آرمانى، مدينه ي فاضله. اينجه صنعتين اؤزه لليك لرinden بيرى ده اوتوپيك utopik اولماسى دير. يونانجا u- يوخ و topos- يئر دئمك دير. نه قدير گولونج! دئمك اؤتوپيا زامان و مكان ديشيندا يئرلشن آباد اؤلكه نى آختارماق دير. هئچ يئر ده اولمايان اؤزله مك دير. بو اؤرده اوتوپيانى "ايتكىن اؤلكه" آدلانديريرام. بو ترمين آذربايجان جمهوريتينده "ايدئال جمعيت" كيمي سسله نير.

اولمايا جاق.»^{۵۴} سورون بودور: اينديكى دؤولت-مىللت نىيە گئىل ايراده-نى و كۆتلهوى دىلكلىرى نوستالگىيا باغلامىندا كئچمىشە يۇنلدىر؟ جاواب آيدىن دىر. بونو ائدىر چۆنكى جىندىر اصالر آختارىشىندا دىر. بو هم خالق مىقياسىندا باش وئىر، هم ده دؤولت سوئەسىندە.

اىسلام فلسفەسى و سئچمەچىلىك

سئچمەچىلىك^{۵۵} التقاط دئىمىك دىر. سئچمەچىلىك آيرى-آيرى دۆشونجەلردن دىرلى اۆگەلىرى سچئىب، دوغما دۆشونجەيە جالاماق دىر. مقصد ايسە چوخ واخا يئىنلىك ياراتماق دىر. داها دىق دئىك، آيرى-آيرى دۆشونجە سىستىمىلردن سئچىلمىش اۆيرەتلىرىن [دكتىرلىرىن]، باشقا بىر سىستىمە بىرلەشتىرىلمەسى سئچمەچىلىك دىر. ألبتە دۆشونجە سوئەسىندە، هر بىر سىستىمىن اۆيرتلىرى بىر بىرلىككە اويوم اىچىندە معنا يارادىر. بونون اۆچون فرقى سىستىمىلردن هانسىسا تىكلى [جىزئىنى] نئجەگلى اولاراق منىمسەمك اولماز، يوخسا توتارسىزلىق يارانار. دئىك، فرقى اۆيرتلىرى نئجەگلى شكىلدە آلىنمىر، بللى ائحتىياجى آرادان قالدىرماق اۆچون منىمسەنىلەر، بللى بوشولوغو دولدورماغا آخذ اولونور. بئلهجه آلىنتىلار قاپالى دۆشونجە سىستىمىنە سىزدىقدا يئىنلىكلىرى يارادا بىلر. دىلى نظره آلالىم. هئچ بىر دىل اۆزونه قاپالى بىچىمدە آياقدا قالا بىلمىر، اونون دىنامىكاسى اۆزىگە دىللىرلە آلىش-وئرىشده گۆجلەنىر. بو آلىش-وئرىش ألبتە بللى اىلكەلر و قايدالار دايانمالى دىر. يوخسا اىستەنىل دىللىن هارمونىياسى، معنا

⁵⁴ You can't have a better tomorrow if you are thinking about yesterday all time.

^{۵۵} التقاط، En: eclecticism، Tr: secmecilik، Az: elektizm.

سیستئمی، سۆز داغارجیغی و آنلادیم قابیلیتی بۆیوک قارماقاریشقیلیغا اوغرایار.

ایسلام فلسفه‌سی بئله‌جه سئچمه‌چیلییین اوړونودور. تکجه مشاء فلسفه‌سی^{۵۶} دئیل، حتتا ایشراق فلسفه‌سی ده یونان تفککورونون اوزانتیسی‌دیر. شئیخ ایشراق آدیلا تانینمش سهروردی، دئیرکی، اونون ایشراق فلسفه‌سی‌نین اساس کؤکو أفلاتون فلسفه‌سی‌دیر.^{۵۷} اونون سؤیله‌دییی علم الانوار، "نور و نعمت‌لر صاحیبی اولان أفلاتون و اوندان قاباقکی هئرمئس کیمی حکیم‌لرین ذؤوقودور.^{۵۸} سهروردی یونان فلسفه‌سیندن آلدیغی بیر چوخ قاورام‌لاری، اولدوغو کیمی منیمسه‌ییر. او، قیرخ کز أفلاتون‌ونون آدینی چکیب، حئکمت ایمامی آدلاندیریر؛ پیغمبرلر سیراسیندا اوتوردور. أحمد فردیدین فیکیرینجه، باطینی عاغیل و ایشراق فلسفه‌سی «آز-چوخ یونانین منسوخ دؤنمی‌نین و متتافیزیک عاغیلی‌نین قالیغی‌دیر.»^{۵۹}

ابن عربی‌نین ایلاهی أسما آنلاییشی، أفلاتون‌ون ایدئیالاریندان و پلوتین‌ین اثرلریندن آلینیب. محی‌الدین ابن عربی، تئوریک عرفاندا، ایسلام دؤنیاسی‌نین میثیل‌سیز شخصیتی‌دیر. اونون عیرفانا بوراخدیغی درین ائتکی، باشقا بیر عاریفین پایینا دؤشمه‌ییب. بو اوژدن، اونا وئرلیمیش لقب‌لر دیققته لایق‌دیر. "شیخ‌الاکبر، اوجسوز-بوجاقسوز اوکئان، زیروه‌سی بولودلاردا گیزلنمیش داغ" کیمی لقب‌لر، ایسلام عالمینده اونون یؤکسک قونومونون گؤستریجیسی‌دیر.

^{۵۶} Az: perpatetik fəlsəfə

^{۵۷} شهاب‌الدین سهروردی، حکمه‌الاشراق، ترجمه فتحعلی اکبری، تهران، نشر علم، ۱۳۸۸، ص ۲۲ و ۱۸۵.

^{۵۸} یئنه ده اورادا، ص ۲۲.

^{۵۹} بیژن عبدالکریمی، احمد فردید: در تفکر امروز آنچه کمتر وجود دارد فرزانی است، هفته‌نامه پنجره، شماره ۸.

ابن عربى، دئمك اولار، پلوتين و يئنى أفلاتونچولوغون واريثىدير. پلوتين^{۶۰} يونان اويغارليغى نين سون فيلوسوفو و يئنى أفلاتونچولوغون آدليم نومايندهسىدير. ابن عربى، پلوتين ين ائتكىسىله رسمى دين اويرتىلريندن فاصيله آچيب، يونان تفككورو تملينده دوشونمهيه باشلادى. باخاندكى، بئله بير اولو عاريف، درين ماراقلا يونان ين ايزينه دوشوب، داها ايسلام عيرفانى نين سئچمهچى ماهيتى بارهده شوييه قالدير. تكجه ابن عربى دئيل، گئنللىك له ايسلام فلسفهسى نين يونان-چى يۇنهليشيني گورمه مك اولماز.

آلبته يونان سئوگيسى، معين ساپقينلىق لا موشاييت اولوندو. بو ساپقينلىق نه ايدى؟ پلوتين آشيري أفلاتونچو ايدى. أفلاتونون سياست فلسفهسىنى قولاق آردينا ووروب، اونون ميستىك يۇنونو قابارديردى. ايندى بئله بير دوشونور، أرسطو ايله ديشيك سالىنيرسا گورون نجه بير فيكرى آنارخيا باش وئري. موسلمانلار پلوتين ين تئولوگيا^{۶۱} اثريني أرسطونون آديلا ترجمه ائتديلر. بو بويوك سهوين سونوجو، ايسلام فلسفهسىنده دوشونجه ايغتياشاشى نين يارانماسى ايدى. بو فلسفه، يئنى أفلاتونچولوغون ايشراقى رنگينه بوياندى.

هابئله، موسلمانلار ين اخلاق كيتابلارى أرسطونون اخلاق ايلكهلىرى نين ائتكىسى آلتيندادير. مئلىن أرسطونون "اورتا حد" قاوامينا اوداقلانميش بو كيتابلار ين چوخو، آيهلر و روايتلرله سؤسله نير. لاكين اخلاقى نظريه نين اؤزه يي اكتر حاللاردا يونان اعايددير. ابن مسكويه ين "طهارة الاعراق" كيتابيندان خواجه نصيرين "اخلاق ناصرى" سينهك أرسطو دوشونجهسى نين ايزلريني آيدىنجا گورمك اولار.

^{۶۰} ايسلام فلسفهسىنده فلوتين و يا إفلوتين (۲۰۴-۲۷۰ ميلادى) آدلانير.

^{۶۱} كيتابين مُعَرَّب آدى "ئولوجيا"دير.

مسئله بوراسيندا دیر کی، ایسلام دۇنیاسیندا سئچمه چیلییه قاتی بیر آلترگیا وار، همیشه ایسلام معاریفی نین اؤزگونلویوندن، خالیصلییندن سؤز گئدیر. لاکین اؤزگونلویه کؤکلنمیش گئتل تصویره رغمن، سؤیله دیییمیز أحاطه لی سئچمه چیلیک لر نه قباح ت دیر، نه ده چاتیشمازلیق. عکسینه، واختیله موسلمان دۇنیاسیندا قیزغین دؤشونجه موبادیله سی نین بلگه سی دیر. باشقا خالق لارین سون دؤشونجه وی تاپینتی لاریندان یارارلانمادان فیکیر یؤروتمک، یئنیند آیق قابی ایختیراعسینا بنزه یه جک. بشرین گلگنک، مدنیت و تاریخ ساحه سینده کی فیکری اوریزیناللیغی ناغیل دیر، سوی آرلیغی دا بوش ادعادر. بونلارین هامیسی بیر-بیرینه قایناییب قاریشماق لا آیقدا قالیر. حتتا طبیعتده کی ائلمئنت لرین چوخو، تکجه ترکیب شکینده تاپیلیر، ترکیب یولو ایله ده یئی، وئریملی و فایدالی نسنه لری بیزه باغیشلایر.

آخوند خراسانی بیر ایلتیق اطچی دیر. او مشروطه حرکتینی شیعه فیهق هیندن أخذ ائتمه یه چالیشسا دا، موسلمان معاریفی نین ایچیندن مشروطیت چیخمیر. دئمه لی او، شیعه فیهقه ی نین قاپیسی نی چاغداش دۇنیانین یئنیلییینه آچیر. سئچمه چیلیین گؤرکم لی اؤرنه یی میرزا یوسف تبریزی دیر. او، "بیر کلمه" کیتابیندا دینی قاواراییش لارلا دۇنیوی حوقوقی ایلکه لری بیریرینه جالاییر. قورآن آیت لری و دینی روایت لری فرانسا آنا یاساسینا اویغون اولاراق تفسیر ائدیر. بونولا دا ائله بیر سیاسی وضعیته یول آچیر کی، ایندی بشر حاق لاری آز قالا دینی ضرورت لردن بیرینه چئوریلیب. هر بیر مدنیت سئچمه چی دیر. اونون اؤزگون نظره چارپماسی بونولا باغلی دیر کی، کئچمیشده چئشیدلی دۇنیاغوروش لری نی بیر-بیرینه جالاشدیریب، واحد بیر ایرث کیمی بیزه چاتدیریب لار.

دین، مدنیت، توپلوم، دیل سئچمهچیلیک گۆجونه آیاقدا قالیرلار. آما گۆج قورولوشلارینین رسمی سؤیلمینده خالیص دیندن و اۆزگون فیهقهدن دانیشیرلار. بس هیند، چین، اُسکی میصیر و یونان دۆشونجهلریندن آلینیقلا رلارین آلین یازیسی نجه اولور؟ رسمی سؤیلمین نظرینجه، موسلمانلار واختیله بو چئشیدلی و ضیددیتلی آلینیقلا رلاری قاینادیب، ایسلام تفککورونده آریتمیشرلر. بئله دیرسه بس نییه چاغداش دؤنمده کی آلینیقلا راکۆفر دامغاسی باسیلیر؟ ایران دئوریمی [اینقیلاپی] آردینجا بعضی موخالیفلر ایلتیقاط آدی ایله دامغلاندیلار. ایلتیقاطدان مقصد، ایسلامین اعتیقادی و ایقتیصادی مفکورهلرینه سوسیالیسم ایشیغیندا آیدینلیق گتیرمک ایدی. حالبوکی حؤکومتین اساس دایاقلاری ساییلان سئچکی، پولیس، پارلمان، اوردو، بیلیم یورد، بانکاچیلیق، بلدییه و اینترنئت کیمی اولغولار، ایلتیقاطی دۆشونجهلرین محصولو ایدی. سئچمهچیلیک، بیر دامغا اولاراق، دۆشمن سانیلان سیاسی بیرلشمه لری سیرادان چیخارماغا قونداریلدی.

سون یوروملار:

بیر. ۱۹-جو یوزایللیکده یازارلار عرشه چیخیب، تانری-یازار قونوموندا اوتورموشدولار. ۲۰-جی یوزایللیکین ایکینچی یاریسیندا، فرانسیز دۆشونورلرین ایره لی سۆردویو یازارین اؤلومو آنلایشی گۆز اؤنونه آلیندیقدا خالیصلیکدن اثر قالمیر. یازی تام بیلینجسل بیر نسنه دئییل. متن، اوخوندوغو آن وارلیغا قوووشور. یعنی اوخوجو اولمادان متن وار اولمایاجاق. بورادا یازارین حؤکمرانلیغینی دئویرمیش متنلر- آراسی بیر وضعیتله قارشیللاشیریق. یازار متنله ایلگیلی ائگه منلییینی ایتیریر. بونونلا دا هر هانسی اثرلرین باشقا ائردن سئچیلدییینه باخمایاراق، سئچمه لییین محصولو اولدوغونو گۆروروک. یازار بیر

فەلەدەر، ئثر جالاقلىقدان يارانير. اؤزگونلوك ايسە ايلغيم گؤركميندە اوزاق دؤزنليک لردە دولاشير.

ايكى. بللى آنلامدا اؤزگونلويو و يا اوريزينالليغي^{٦٢} اؤزچولويون اوزانتيسى كيمي باشا دؤشمك اولار. بؤتون اؤزچولوك [ذات گراي] لردە يالانچى بير اؤزەك وار. اؤزچولويو اؤزگونلوك قاورامى ايشيغيندا داهياخشى آنلاتماق اۇلار. (مركزيل / اؤزچولوك و سيويق كيمليك بؤلومونده، اؤچوزلويون نە اولدوغونا آيدينليق گتيرميشم).

اؤچ. سئچمەچيلىك دين، دؤولت، توپلوم اؤچون بعضى يۇندن فايدالى اولاييلر. سئچمەچيلىك مدنيتين اينكيشاف مئكانيزمىنى گؤجلنديرير، قارشى نظريه لرين چارپيشماسى يولو ايله دين خادىمى نين ديالوق باجارىغىنى آرتيرير، دؤولت آداملارينا دايىنى-يئنى تجروبه لر قازانديرير. سيستئم لر يئنىلىك لرينى ايتيرندە، توپلومون دامارلارينا آشيلانان يئنى قان، سئچمەچيلىك دير.

دؤرد. فرانسيز دؤشونور ويكتور كوسين Victor Cousin سئچمە-چيلىك يۇنميتيندن بير فلسفه مکتبى ياراتميشدى. اونون مکتبىندە أفلاتون، كانت و ايسكاتلندلى لر بيريرينه قاينايب قاريشير. منطيقسيز ائلئكتيزم بودور، يوخسا بؤتون فلسفه لر ايلتيقاطدان عيبارت ديرلر.

بئش. بير زامانلار دؤنيانين آن اؤزگون قاورامى "حقيقت" ايدى. لاكين ماركس، نيچه و فرويددان سونرا حقيقت اصالتينى ايتيردى. آرتيق آرى حقيقت يوخدور. حقيقت ايندى اينسانين صينيغسال قونوموندان (ماركس)، باخيش پئرسپكتيويىندن (نيچه) و آلت بيلينجيندن (فرويد) آسيلي دير.

آلتى. بعضى موحافىظه كارلار، گله نكسل اينانچلارلارنى ايشلرينه ياراياجاق بؤلومونو تنقيده قاپاديرلار. اولار عقيدهلرين آنتيك

^{٦٢} أصالت، originality.

اۋزگونلويونو قورويارق، اوندان اۆستونلوك دايانغى كيمي يارارلانيرلار. خاليس گومان ائدىلن بايانغى بير اينانج، گۆج اورگانلارنىن بئىنمىزدهكى عسگرلىرىدير. دوغرو دور، كئچمىش زامانلاردان اوزانېب گلهرك چاغداش دۇنيادا داشلاشمىش اينانجلار، اۋز زامانىنىن ايجتىماعى بىلىنچى ايمىش. او اينانجلار بير زامانلار گئچكلىيىن و اطراف عالمىن اىچكىن قاوارايشىندان سو اىچىرمىش. آما ايندى گۆج فئومئى عقىدهنى چاغداش، نسل و آيدىن گئچكلىكلره اىرجاع ائتمكدنسه، اونون كئچمىشدهكى مېثالى و اۋزگون واريانتىنا قايدىر: يالانچى و شۆبھهلى گئچكلىيه. بونولا دا گئچكلىكلرىن ايلگىسى گۆندهلىك ائحتىياجلارلا قىرىلير. سونرا عقىدهلر اينسان ائحتىياجلارىنى اۋدهمه قايناغى اولماقدانسا دوغال فلاكته چئوريلير. فرانسوا وولتئر يانيلمير: «بىزىم بو كيچىك گزه گنده [سيارهده] اينانجلار طاعون و دېرمدن داها چوخ فلاكت تۇره دىبلر.»^{۶۳}

^{۶۳} ائلى براندا مکتوب، ۵ يانوار ۱۷۵۹.

دۇردونجو تۈر: ئندىرگەمەچىلىك و نىسەلرە تىك اۋلچولو باخىش

توپلومدا ھرنە وارسا بىردن
داھا چوخ ندىنلرین سونوجوندا تەئین قازانیر.
لوی آلتوسٹر

اینسانین آلفی [ایدراک] سیستئمی قیسمن ئندىرگەمەچی^{۶۴} [تقلیل-
گرا] دیر. اینسان یالنیزجا فئومئنلرین اورتاق اۋزلیک لرینی أخذ اندەرك
آلفینی گئرچکشدیرە بیلیر. لاکین بو مسئله بیزدە آشیری حدە گلیب
چاتمیشدیر. بیزدە داھا چوخ آغ-قارا دۆشونمک دبدەدیر. بونون آنلامی
أطراف گئرچکلییی سادەلشدیرەرك دارىسقال قلیبە سیخناشدیرماق دیر.
بونون باشلیجا سببی ھمین فعالیتلرین قاتی ایدئولوژیک رنگە
بویاندىغی دیر. باخمایارق کی، بئله جە فعالیتلر ھانسیسا آپاریجی
ایدئولوگیا یا سۆیکنمەدن اوغور قازانا بیلمز. آنجاق فردی و ایجتیماعی
داورانیشلار، تکیؤنلو دۆشونجە یە سۆیکندیکدە مسئله فاجیئە
اۋلچوسو آلا بیلر. ائللە محض بونا گۆرەدیرکی، فردلرین و سیاسی قروپ-
لاشمالارین آراسیندا یارانان کیچیک فیکیر آیریلیغیندان دولای
امکد اشلیقلار چکیشمەلرە چئوریلیر، بعضن دە ساواش شئیپورلاری

^{۶۴} ئندىرگەمەچی لیک: تقلیل گرایی، reductionalism.

سسەلەنەر. بئەلە حاللار ئاندىرگەمەچىلىك ایلە ایلگىسىز دئیل. بس
ئاندىرمەگەچىلىك نە دئمک دیر؟

هر بیر اۇلاين كۆكلرينى اۇيرەنرکن سببلرى [علتلرى] هم
چوخالتمالى، هم دە آزالتمالى ييق. باشقا سۆزلە، هر نەيى اۇيرنەمەين يولو،
سببلرى يئترلى سايدا آراشديرماقدان كئچير. نە بيرجە سببلە
كيفايەتلىمەلى، نە دە سببلرى يئرسيز چوخالتمالى. بيليمسل باخيش
بودور.

تائينميش بير اۇلاى وار: بيرينجى دۇنيا ساواشى /وتريش وليعهدىنين
سارايئوودا /اۆلدورولمەسى ايله ساواش باشلاندى. بو اۆنرە [گزاره] بير
باشلانغىچ كيمي دوغرودور، آما بيرينجى دۇنيا ساواشىنين بيردن داها
چوخ ندى اولمالى دير. بو ندىن لرین كۆكونو، آلمان-فرانسا چكىشمەلرى،
عوثمانلى ايمپئراتورلوغونون يورغونلوغو، حتتا ايستانبولون فتحى،
آياصوفيانين مسجدە چئوريلمەسيله دە علاقەلنديره بيلهريك. لاکين
سون ايکى سببين بورادا سۆيلنمەسينە گرگ يوخ. چۆنكى ايکينجى دۇنيا
ساواشى، دئمک اولار، ايستانبول فتحى و آياصوفيانين سونراكى دورومو
ايله چوخ ضعيف ايلگيده دير. بو اۆزدن بيرينجى دۇنيا ساواشىنين ندىن-
لرىنين بيرينه يئتينمەمەلى، عيىنى حالدا اوفاق ائتكىلى ندىنلرى قيراغا
قويمالى ييق.

باشليجا ندىنلرى قولاق آردينا وورماغين، يا دا ندىنلرى بيره
اندىرمەين آدى "اندىرگەمەچىلىك" دير. اندىرگەمەچى يانشما،
بعضن ايدئولوگىيايا كۆکلنديى اۆچون تەك اۆلچولو [يک بعدى]
دۆشونمەيى كۆروکلهير^{۶۵}. دئمک اولار، موخاليف اينانچ و ايفادهيه
دۆزومسوز يانشمانين كۆكونون بيرى همين باخيش طرزيندن سو ايچير.

^{۶۵} كۆروکلهمک körükləmək: دميدن [بر آتش].

ئاندىرگەمەچى باخىش قىسمىن "اۋزچو" [ذات گرا] اۋلدوغو اۋچون-
اىستر اىستەمز- اطراف گئىرچىكلىك دارىسقال بوجاقدان باخا بىلر. بو
باخىش بىر ياندان قاورامسال چىچىوھلرېن ذاتى لىيىنە اينانېر، او بىرى
ياندان ايسە چوخ يۇنلو قونولارى اونلارېن آرسايلى دارىسقال يۇننە
سوخوشدورماق اىستەيىر. اۋرنەيىن، پىشەورىيە دئموكراتلىق،
سولچولوق، مىللەتچىلىك، بۇلوجولوك، مركزچىلىك و يا
بولشئويكلىك بوجايندان باخماق اۋلار. آنجاق اندىرگەمەچى
اينسان او بوجاقلارېن تىكجە بىرىنى حقيقت سانېر. سۇنرا پىشەورى ايلە
باغلى باش وئرمىش اۋلاىلارى سۇيلىدەيىمىز بوجاقلارېن بىرىنە
سىخناشديرىر. اونو آنجاق سولچو سانېر، يا دا تىكجە مىللەتچى. بونونلا
دا دۇشونجەلر و اۋلاىلار "چوخ" دان "بىر" نە اندىرلىرىر. محمدحسېن
شەرىار دا بئلەدېر.

شەرىار بعضىن زامان آخارىندان قىراغا چىكىلمىش، گۇزل دويغولار
بۇرونموش، غىرمادى دۇنياگۇروشلو، كۆسكون بىر شاعىر كىمى دئھن-
لردە جانلانېر. سانكى ائىتتىك [ئىرى] بىر وارلىق دېر. حالبوكى شەرىار،
درېدن، آتدن، سۆموكدن اولوشموش پارادوكسىكال اينسان دېر. سولچو
سىياسى فعال، خىرقە گئىمكدن ايمىتىنەق ائىتمىش عارىف، طناز، عصبى،
دويارلى شاعىر دېر. شەرىار حئىدېر باباىا سالام پوئماسىنا قەدەر قىسمىن
پىرشىيىنىست دېر، اوتوزونجو ايل لىر مىللى مسئلە بارەدە سوسقون دور،
آنجاق قىرخىنچى ايل لردە بولوت قاراچورلو ايلە تانىشلىق آردىنجا اۋز
كىملىيىنە قايدىر. شەرىارى، قاراچورلونو بىرمەنالى اۋىمك، صمد
بەرنىگىنى بىرمەنالى سۆىمك، نىيمان نىيمان اوو و پىسلەمك، شىخ محمد
خىابانىنى مۇبارىزە تارىخىندىن دىشلاماق، علېرضا اوختاين مىللى
باخىشىنا خىانت دامغاسى باسماق بورادان گىلر. اندىرگەمەچى باخىش
بودور. آنتاگونىزم بارەدەكى باخىشلارېن سىياسەتدن اخلاق سۇروشودو

واخت، بو گيريشيمين بللى نتيجه سى وار: به يه نمه دىييميز باشقا فيكىرلرله آزغىنلىق، خيانت، يانلىشلىق و قورغو [توطئه] دامغاسى باسماق. بو، سرجه گوزونون دار دليپىندن عالمه باخماق دىر.

اؤرنكلر چوخ دور. كلاسيك ماركسىزمدە رادىكال ائندىرگه مه چىلىك مئىلى وار. بو مكتب درين بير ائكونومىزم^{٦٦} اوداغىندا فورمالاشىر. اىقتىصادى مونا سىبت لر تمل دىر، سياست ايسه اىقتىصاد تملينه سؤيكه نن اؤست ياپى. دئمك اىقتىصادى اىستئحوال مئودو آلت ياپى دىر، ايدئولوگىيا، دين، مدنيت، اينجه صنعت، بىليم و فلسفه ده اونون كؤلگه سى. ائكونومىزم ده بير نؤوع اىقتىصادى بلرله نيم چىلىك [دئترمينىزم] واردىر. بو اورتودوكس ماركسىزمدن گىر. ماركسىزمين همين قولوندا، هر شئىين اىقتىصادى سببه سؤيكندىي گومان ائدىلر. هابئله، ايشچى صىنىفى موباريزه سى نين يالنىزجا اىقتىصادى ماهيت داشىدىغى وورغولانىر. ايشچى صىنىفى، اىقتىصادى مونا سىبت لره باغلى اولدوغو اوچون، تارىخين يئنگانه آپارىجى قوۋه سى كىمى چىخىش ائدىر. دئمك، ايشچى لر ين سئندىكال موباريزه سى اساسن اىقتىصادى سببلردن سو اىچىر، و اونون سياسال-سؤسىال يۇنو ايكىنجى درجه لى اؤنمه مالك دىر.

باشقا اؤرنك ائورىم چىلىك دىر.^{٦٧} چارلز داروين ين زىرويه قالدردىغى ايلكىن ائورىم چىلىك دئترمينىزمه سؤيكه نىردى. يعنى هر بير جانلى وارلىق طبيعته اويغونلاشمالى اولوردو، يۇخسا گئت-گئده يۇخا چىخماسى قاجىلماز سانىلىردى. آنجاق ٢٠-جى عصرين باشلانغىچىندا برونيسلاو مالينووسكى كىمى بىلگىن لر، بئله جه ائندىرگه مه چىلىيه قارشى چىخدىلار. بونون اوچون طبيعى ائورىم چىلىك نظريه سى دىيشيمه

^{٦٦} اىقتىصادچى لىق، اىقتىصادگرانى، economism.

^{٦٧} تطورگرانى، evolutionary.

اوغرايلاق، تام جبريليكدن آزاجيق اوزاقلاشدى. ايندى بو كيمي
آناليزلرده چئوره ايله مجبورى اويغونلاشما يئرینه، اونولا موباديله
اولانغا ايرهلى سؤرولور. ايندى آرتيق دوغال گليشيمين [تطورون]
تك يۇنلو آناليزيشيني، چوخ يۇنلو ياناشما عوض اندير.^{٦٨}

سون يوروملار:

بیر. تک ندنسل [یکعلتی] انديرگه مه چيليه دؤزه ليش گتيرميش
بؤيوك دؤشونورلردن بيرى لوي آلتوسردير. او، بيرجه ندن يئرینه چوخ-
ندن ليى^{٦٩} [چندعلتی] ساوونور. يعنى «توپلومدا هر نه وارسا بيردن داها
چوخ ندن لرین سونوجوندا تعین قازانير.»^{٧٠} "چوخ ندنلى" ترمينى پسيخ-

^{٦٨} معین معنادا انديرگه مه چيليه سؤزله آشیری اوغراشماقدا گؤروروك. ديليميز بير
ياندان يابانچى سؤزلرين آخينينا معروض قاليپ، او بيرى ياندان ايسه قراماتيکاسى
پوزولوب. گونى آذربايجاندا بئله بير پروبلئم گؤستريلن تپک لرین چوخو انديرگه مه يه
کؤکلنير. يعنى مرکب و بوروشوق مسئله يه ساده جاواب آختاريلير؛ او دا و اکثر حاللاردا
يالنيز سؤزجوکلرى ديشديرمکله اوغراشماق دير. چونكى بو آن ساده جاواب دير. کلمه لرى
ديشديرير دوغمالاشديرماق چتين بير ايش دئييل. ايسته نيلن سؤزلوکدن يابانچى بير
سؤزجويه قارشيليق تاپماق اولار. ديلله يئترينجه تانيش اولمايان کسرلر بيله، بونون
عؤده سيندن قولايلىقلا گله بيلر. حالبوکى بورادا باشليجا پروبلئم قراماتيکايين
پوزولماسى دير. بونو آرادان قالديرماق ديلچيليك بيلميني دريندن منمسه مک،
آسيميلاسييانين ديل سياستى باره ده گرکلى دويارلىلىق قازانماق، و آذربايجان تۆرکجه سى
أدبياتى ايله گئنیش تانيشلىق طلب اندير. قراماتيکا دوشونجه طرزيميزله باغلى سياستى
پلانلارلا ديليميزين قراماتيکاسى نين اؤزگه لشمه سى، ييزى مانقور دلاشديرير. بونو آنالماق،
بونا چؤزوم يولو تاماق مۆرکک بير مسئله دير. ديلده بؤيوك باجارق و يئترلى بيلگى طلب
اندير. بونون اؤچون قراماتيکاسى تام پوزولموش بير ديلده سؤزجوکلرله اوغراشماق،
انديرگه مه چى لييين تظاهورلريندن بيرى دير.

^{٦٩} overdetermined.

^{٧٠} تکه حاضيركى ائرله علاقه لى دئييل، يئنى سولچولوق مفكوره سى باخيميندان جؤمله
اولدوقجا اؤنملى دير:

"Every existing in the social is overdetermined."

آلتوسرين كلاسيك مارکسيزمه انديرديى تنقيدى بو جؤمله ده خولاصه ائتمک اولار.
بو کيتابدا همين جؤمله نين ايزينه دؤشموشم.

آنالیزدن [روانكاوى دن] گلمەدیر. زیگموند فرویدا گۆره، رۇویا گوندەلیک یاشاملا ایلگیلىدیر. هر بیر شخصین گوندەلیک یاشامدا معین پسیخولوگییاسی، بلی دلیکلىرى، چتینلیکلىرى، محدودیتلىرى و یوخسوللوقلارى واردیر. اینسان توپلومسال هۇروكلر ایچینده دارا دۇشموش اۇرومجهیه بنزهیر. رۇویا بونونلا باغلىدیر. دئمک رۇویا آل-چاتماز دلیکلىرىن گئرجکلكشمەسى و بیلینجین بو یوللا دینجلمەسىدیر. دارتیشمامیزلا ایلگیلى اولان مسئله، رۇویالارین چوخندلی اولماسی-دیر. همین رۇویالار بیر یوخ، چوخسایلی دۇرتولردن [رانهلردن] كۆك آلیر. آلتوسئر بوندان ایلهاملاراناك کلاسیک مارکسیزمین تكدندلی ایلكهسینی قیراغا قویور. کلاسیک مارکسیزم توپلومداكى آنتاگونیزمین ندینی ایقتیصادی اۆرهدیم [تولید] مئتودونا باغلایردی، لاکین آلتوسئر بونلارین آیری-آیری ندنلردن سو ایچدییینی وورغولاییر.^{۷۱} هومانیتار بیلیملرده ائندیرگهमेچی یۇنتم بعضن قاجیلماز اۇلسا دا، گئنللیکله گئرجک باخیشدان و اویئککتیو بیلیکدن محروم اۇلماغا گئیریپ چیخاریر.

ایکی. بئله بیر سؤز وار: کلاسیک مارکسیزم دئموکراتییانی ائندیریردی “بیز نئجه اۆرهدیریک” مسئلهسینه، کلاسیک لیبرالیزم ایسه “بیز نئجه تۆکهدیریمک” مسئلهسینه.

اۆچ. تانیش بیر مثل وار: چینده بیر کپهنهیین قاناد چالماسی، آمئریکادا قاسیرغا تۆرهده بیلر. یعنی بو عالمده کیچیکدن بۇیوگه بۆتون

L. Althusser, For Marx, 1969; Hegemony and Socialist Strategy, (1985), 97.

^{۷۱} لوی آلتوسئر سون مقامدا ایقتیصادیاتا بلیرلهییجی عامل کیمی باخیر. بونون آنلامی ایقتیصاد عاملی نین باشقا عامللره اۆستون سانیلماسیدیر. بو ایسه گئنیش تنقیدلره سبب اولور. سانکی او، تكدندلی مارکسیزمه قاییدیر. یعنی ایسته نیلن توپلومدا ایقتیصادیاتی، گئرجک ایجتیماعی علاقهلردن آسپلی اولمایارق تعریف ائدیر.

فئومئىن لىرىرىرىنە باغلى دىر. بودا دوغرو دور. آنجاق سىبلىرى بو قدەر
چوخالتماق علمى آراشدىرمانى چىخىلماز يولدا قويار. آمئىكاداكى
قاسىرغانىن سىبلىرىنى آختاردىقدا، داھا چىن دە قاناد چالان كپەنەپى
نظرە آلمامالى يىق. باخمىياراق كى، او كپەنەپىن ائتىكىسى دانىلمازدىر.
پىرىنچى اۋرنىك دە سىبلىرى چوخالتماق، ايكىنچى اۋرنىك دە سىبلىرى
آزالتماق گرە كىر. بىلىمىسل ياناشما طرزى بودور.

بئشینجی تئز: ایستیننا و شیفاهی دیله قارشى قراماتیک دئوریم

ایستیننا قایدادان داها ماراقلی دیر.
ایستیننا یالنیز قایدانی وورغولامیر،
قایدانین اؤزو اؤندان قیدالانیر.
کارل انشمیت

ایستیننا قایدالاردان داها اؤنملی دیر. دیلی، توپلومو، دینی، مدنیتی
دییری ساخلایان عاملیل منفیتلر و ایستیننالاردیر. تیکینتی بیر تۆمل
[کلیت] دیر، توپلوم دا. تیکینتی فیزیکی تۆمل دیر، آما دیل، مدنیت و
توپلوم کیمی تۆمللر سیمگهسل [سمبولیک، نمادین] دیرلر. ایستیننا
سیمگهسل تۆمللرین آیاقدا قالماسینین شرطی دیر. ایستیننالار و
منفیتلر او قدهر اؤنملی دیرکی، بعضن فلسفهنین وارلیغینی اونونلا
باغلاییرلار. فلسفهنین گۆرهوی منفیتلری اؤیرنمک دیر.

دیل، توپلوم، مدنیت کیمی سیمگهسل تۆمللرده ایستیننا کیمی
منفیتین قوروجو qurucu رولو واردیر. اؤرنهیین، توپلومداکی
ایستیننالارین بیرى آزلیقلار [أقلیت] دیر. آزلیقلار اولماسا، تام هوموگئن
[یکدست] بیر توپلوم دورغونلوق باتاقلیغینا باتار. توپلوملاری آیاقدا

ساخلايان عامل صيرف بيرليک دئيل، عيني حالدا چليشكى لردير. توپلوم اؤز چاتلاريندا نىفس آلير^{۷۲}. توپلوم تىك سىلى اولاي بيلمىز. او هميشه چاتلارلا دولودور. هميشه انگه من سؤيلمىن قارشىسىندا باشقالىق لار [غيريت ها] واردير. چوخلوقون قارشىسىندا آزلىق لار وار. توپلوم همىن باشقالىق لار، همىن آزلىق لارين وجودوندان دولاي آياقدا قالير.

بىتكىن بير قراماتىك سىستىمده، اىستىثنا باشقالىق رولونو اويناير؛ سن باشقاسى نىن آيناسىندا سن اولورسان. كؤتو بيريسى يوخ دورسا، ياخشى لارين دا آنلامى يوخ. آزلىق اولمايان يئرده چوخلوق دا يوخ دور. اىستىثنا قايدا-دېشى دئىمكى دير. هر گئىل قانوندا اىستىثنا واردير.

دين ده بئله دير. دين لر ده منفىت لردن دولاي وارلىق لاريني سؤردورورلر. دينىن منفىتى مذهب لر، فيرقه لر، تئولوژىك آخيم لاردير. دين اؤز سؤرك لى لىيىنى فيرقه لره بورجلودور. هئچ بير دين ايلكىن آريلغىندا [خلوصوندا] آياقدا قالا بيلمىز. فرقه دؤزلىتمك هانسي سا دينى آياق اؤسته ساخلاماق دير.

وجود دا بئله دير. هر بير مؤوجودون بللى اؤزلىك لرى واردير. بير سيرا بليرله نيم لر [تعيّن لر] هر هانسى مؤوجودو تعريف ائدير: بوي، حجم، فورم، سرتلىك-يومشاقلىق. لاكين همىن مؤوجودون وجودو بو تعين لر يوخلوقو ايله تانىير. دئمه لى وجود منفىت له باغلى دير. ماسا آديندا بير مؤوجود اورتا ددير، همىن ماسانين وجودو نه دن عىبارت دير؟ ماسا آدى مؤوجودون وجودونا وارماق اىسته ديكده، اونو بليرله نيم لردن سويوندورمالى ييق؛ يعنى بوي، حجم، فورما كيمي يۆكلم [عَرَض] لرى اوندان آلمالى ييق. يئرده قالان ايسه وجود دور. نه يازيق، بونلارى حذف ائندن سونرا يئرده تىكه عدم قالير.

^{۷۲} رادىكال دئموكراتىيا باره ده يازديغيم (أل يازما) ائرين سون بؤلومونون باشلىغى دير.

دیل ده بئله دیر. دیل اؤز گلیشیمینی ایستینالارا بورجلودور. قراماتیکاداک ایستینالار اولماسایدی، دیلین دینامیکاسی سؤنوکردی؛ بللی قایدالارین جایناغیندا داشلاشاردی. تکجه نسنه لر دئیل، دیل، مدنیت، دین و توپلوم کیمی تۆملر ده، گئنللیکله، ترکیب لرده مؤوجود دورلار.

آما ایستینالارین چوخلوغو فساددیر. ایستینا قایدان آز اولمالی دیر. ایستینا سایجا قایدالارا اؤستونلوک قازانیرسا "چیرکین ایستینا" آدینی قازانیر. دیلی نظره آلدیقدا بیزده چیرکین ایستینا یایغین دیر.^{۷۳}

آز میقداردا کربون دمیره قاریشیرسا چلیک تۆره نیر. چلیک دمیردن داها سرت دیر، هم ده اوندان داها یۆنگول. لاکین همین دمیره بول میقداردا اوکسیژئن قاریشیرسا چۆرویرور. توپلومدا ایستینالار قایدالارا اؤستون گلیرسه، آنارشیزمه گتیریپ چیخاریر. دیل تام ایستینالارین جوولانگهینا چئوریلیرسه ایرتباط اورتامی آنلاشیلمازلیق لارا بۆرونور. گۆنئی آذربایجاندا تۆرکجه نین ایندی بئله بیر دورومو واردیر.

دیلیمیزین آن بؤیوک ایستیناسی

بۆتون دیل لر ایستینالاردان نفس آلیر. ایستینالار دیلین قارشیسیندا یئنی پئرسپئکتیولر آچیر. لاکین ایستینانین بوللوغو بیزده فلاکت یارادیب. شیفاهی مدنیت بیزده زیانلی ایستینانی قایدایا چئویریپ. بو ایستینا گۆنئیده کی یانلیش دانیشیق دیلی دیر. دیلین قایدالاری یانلیشلیغا اوغرا دیغیندان، ساغلام دیل ایستینالارا

^{۷۳} "تخصیص اکثر" ده بو قبیلدن دیر. اؤرنه یین، اؤیرتمن ایییرمی اؤیرنجینی فوتبالا دعوت اندرکن اون آلتی نفرین آدینی چکیپ دئسه کی، بونلاردان باشقا هامی گلسین، یئرده دؤرد اویونچو قالیر. بونا تخصیص اکثر دئییلیر.

چئوريليب. قايداسيزليقلارين باش آليب گئتدييىنه گۆره، قايدا ايستىثنادير.

آوانگارد بعضن دىلى پوزماقلا، قراماتىك چرچيوه لرى سينديرماقلا، حياتا كئچير. بئله ديرسه، آوانگارد گونئى آذربايجاندا قراماتىك چرچيوه لره قايتماقلا گئرجكلشه بيلر، آذربايجان جومهوريتينده ايسه قراماتىك چرچيوه لرى آشماقلا. چؤنكى گونئى آذربايجاندا قراماتىكا ائله پوزولوب كى، اونو يئنيدن برپا ائتمك له دىل دئوريمى ياراتماق اولار. آذربايجان جومهوريتينده ايسه ديلين سووئت زامانيندا دونوب قالدغيغىندان او قدهر داشلاشيب كى، اونون دار چرچيوه لرينى داغيتماق دىل دئوريمى ساييلا بيلر.

دوغرودور، دىل لر تكرر دان چؤرويوور، ايدئولوژيك داشلاشمايما اوغرايير، آмма بيزيم ديليميز يازيلماديغى اوجباتيندان تكرر اولونمور، تكرر اولونماديغىندان دا تهلؤكه ايله قارشىلاشير. تكرر اين اولماديغى يئرده ذئهن ديله عادت ائده بيلمير. رؤلان بارت دئير: «ائگه من دىل (گؤجون حيمايه سى ايله يايىملانان كؤتله دىلى) قانونن بير تكرر دىلى دير؛ رسمى دىل قوروم لارى نين هاميسى تكرر آبارات لارى دير: مكتب لر، ايدمان لار، تيليغات، دؤشوك [توده پسند] اثرلر، پاپوليئر ماهى لار و خبرلرين هاميسى آرديجيل اولاراق واحيد قورولوشو تكرر ائديرلر. اونلار واحيد آنلامى، چوخ واخت واحيد سؤزلرله، تكرر ائديرلر: شابلونلاشميش [كليشه اى] تصور، سياسى بير گئرجكليك دير، ايدئولوگيانين قاباريق چؤهره سى دير». يئنيليك بو شابلونو داغيتماق لا دؤغرولورسا بيزده شابلون يۇخ دور. بيزده قايدالار ائله گئنيش پوزولوب كى، هاميليغا بللى سؤزجويو عيى آنلامدا قوللانميريق، هره كئفى چكن آنلامى سؤزجويه يۆكله يير. بو ايسه ديلين باشليجا ايشله وى ساييلان ايرتباطا آيغىرى دير.

بو پروبلېمى چۆزمك اۆچون، بارتين سۆيلىدىي يۇندە دئىيل، ترس يۇندە آدىملامالى يىق. دىلين سىنىق قلىب لىرىنى دۆزلىتمەلى يىك. بىزدە دىل قلىبلىشمە يىب كى، اونو يئرە چالىب سىندىراق. بىز بىرچوخ دىل لىرىن ترسىنە اولاراق، ھەلىك تىكرارا دوغرو گىتمەلى يىك. تىكرارلا دىلى ساغالدىب، گىنلىشىدىرىب، سۇنرا لازىم گلىكىدە اوچورمالى يىق. آما بو سۆزلردن مقصد يىنى بىر قراماتىكا دىسپوتىزىمى [استىدادى] دىكلىتمك دئىيل. يعنى دىلى دىمىر قورولوش چرچىوھەسىنە سىخناشدىرارا قلىشىم دىنامىزىمنى جىلوولاماق دئىيل. اونا سىستىملى اينكىشاف يولونو آچماق دىر.

قايدالى اۆز دىل [خالىص دىل]

مسئلىنى يانلىش بىر آنالىشا توخوناراق آچىقلاماق يىرىنە دۆشر: سۇن واختلاراجان غرىبە بىر سۆز آغىزلاردا گىزدى: «تۆركجەمىز دۇنيانىن آن قايدالى دىلى دىر». بو ادعانىن دۇغرو اۆلوب-اۆلما ماسىندان آسىلى اۆلما ياراق، دىلين تام قايدالى اۆلما سىنى بىلىم اۆنالىامىر. بو، ھىچ بۆيوك اۆستونلوك دە دئىيل، چاتىشماز يۇن دور^{۷۴}. بىلگى آلىش-وئرىش گىنىش اۆلمايان چاغلاردا، تام قايدالى دىل گىرچك گۆرونسە دە، ايندى بۆيوك خال دئىيل. يالنىز باشقا دىل لىرلە اىلگى لىرىنى كسەرك اۆز قىنىنا چكىلمىش بىر دىل اىستىثناسىز اولابىلر.

^{۷۴} اۆرنەين، دىل نىيە دخىل كلىمەلرە "سس اويومو قانونو" نو قورىان وئرىر. نىيە "فۇعول" وزنىندە عربجەدن گلمە سۆزلىرى "فۇعۇل" fūl بىچىمىندە قئىد ائىدر، "مفاعله" وزنىندە كىلىرى ايسە "مفاعيله" müfailə: ثبوت sübut، سكوت sükut، مبارزه mübarizə، مداخلة müdaxilə. بو گىرىشىمى يالنىز ساو ادسىزلىق، باشى سويوقلوق و يا قورغو [توطئه] نظرىيەسىنە باغلاماق منطقى دئىيل دىر. بلكە دە "فۇعول" وزنىندە دىلمىزە سوخولموش سۆزلىرىن ھامىسىنىن «سس اويومو قانونو» نون چرچىوھەسىنە سىغىشماسى اولاسى دىيىلمىش. بو چاتىشمازلىقى آنادولو تۆركجەسىندە داھا گىنىش گۆروروك: بئىت المقدس شەرى "Kudus" دئىيل، "Kudüs" كىمى يازىلر.

بىلگى پارتلايىشى سونوجوندا دۇنيانىن خىرداجا بىر كىندە چئوريلمەسى چوخدان كى سۇزدور. بئله اورتامدا مدنى آليش-وئريشين قاجيلماز اولدوغوندا دىل ده اؤز خاليليلينى قوروماغا قادير دئييل. اؤزدىلدە يازماغا جان آتماق، زنگين دىل لرين پوتانسىيالىنا يابانچى قالماق دىر. دىل بوندان يوخسوللاشير. اؤسته ليك، شخسن منيم اؤچون تام قايدالى، تام خاليص دىل قورخونج فئومئ دىر. تاماميله گؤز آلتينا آلينىمىش، بؤتون آلانلارى دىققتله پلانلاشديريلمىش بىر اولغو.^{۷۰} ايدن وئرين بو اؤرنه يين ايشيغىندا بىر داها اىستىثانين قوروجو رولونا قايداق.

هئچ بىر دىل اىستىثناسىز اؤلا بىلمز. اىستىثنا هم قوراللار عايدىر، هم ده اؤزگه سؤزلره. اىستىثنا اؤلمايان يئردە هم قايدا اؤله بيلر، هم دىل، هم ده سياست. كارل ائشميت دئمىشكن «اىستىثنا قايدادان داها ماراقلى دىر. قايدا هئچ نه يي آچىقلامىر، اىستىثنا ايسه هر شئى آچىقلاير. اىستىثنا يالنىز قايدانى وورغولامىر، بلكه قايدا اؤزو ده اوندان قىدالانىر». ائشميت ين نظرينجه «گئئل قايدانى گئركچ جه آراشديران كيمسه، يالنىز بىر گئركچ اىستىثنا آختاريشىندا اؤلمالى دىر.» تام اؤست-اؤسته دؤشمه سه ده، بو سؤز كارل پوپئرين «يانلىشلانا بىلرلىك»^{۷۱} آدلى قورامىنى خاطىرلايدىر. پوپئره گؤره، علمى بىر فرضيه نى ئؤبوت ائتمك اؤچون، اونا يلايىچى فاكترلار ين عوضينه، اىبىطال ائديجى فاكترلار آرامالى يىق. بونون آنلامى قۇلاى دىر. توتالىم «بؤتون قارغالار قارادىر». بو فرضيه نى حاقلاماق اؤچون مين لرجه قارا قارغادان سا بىرجه آغ قارغا آرامالى يىق، تاپىلماز سا فرضيه قوه يه مينه جك.

^{۷۰} جورج اؤروئل ين 1984 باشلىقلى ائرينده جانلاندىردىغى ويا آلدوكس هاكسلى نين يئنى قشنگ دونيا آدلاندىردىغى دوروم.

^{۷۱} اىبىطال اولونما قابىليتى، اىبىطال پذىرى، falsifiable.

بىر سۆزلە، ئورەنن [كائاتىن] تمل قانونلارنى آلدە ائتمەيىن يولو
اىستىئنادان كئچىر. هر هانسى بىر تۆملدە يا دا گئىلدە يئر آلان
آيرىنى لارلا قارشىلاشدىقدا، اىستىئنا آختارىشىنا چىخمالى يىق. تۆملين
حركىتى همىن اىستىئنادان باشلانير. اىستىئنا اولماسا تۆمل قاپالى دورومدا
دورغونلوق اىچىندە بوغولار.^{۷۷}

اىستىئنانين غئىرعادى گۆجونە باخمایاراق، سۆيلەدييىم كىمى،
بىزدەكى دوروم بامباشقادير. بللى نندنلردن آسىلى اولاراق بىزدە اىستىئنا
هر شئى قارانلىغا سۆروكلەيىر، آچىق اولغولارن اۆستونە قالين پردە
چكىر. اوتوروشموش دۆزىدە چات ياراتماقدانسا، مۇوجود وضعيتين
سۆردورولمەسینە گتيرىپ چىخارير. سبب نەدير؟

سۆيلەدييىم كىمى، سورونون جاوابى بىزدەكى اىستىئنانين ماهيتينە
قايدىر. اىستىئنا بىزدە قايدادير. بىزدە بونلارن يئرى دىيشىلىپ، اىستىئنا
قايدالارن يئرىنى آلىپ. باشقا سۆزلە، اىستىئنا قايدالاردان چوخ دور.
آذربايجان تۆركجەسىنن گونئى لهجەسىندە اىستىئنالارن چۇخلوغو
قايداسىز قايدالارا چئورىلىپ. بو ايسە هر شئى شىفاھى مدنىتين
قارانلىغىنا سۆروكلەيىر. گئنىش يانلىش يازمالارلا موقايسەدە، دۆزگون
يازماق اىستىئنا حالا چئورىلىپ. ايندى تىكجە كۆتلە دئىيل، آيدىنلارن
چۇخو دا "قايداسىز قايدالارلا" دانىشيرلار! بو خائوس، ميتۇس
مرحلەسىنن شىفاھىنى روحونا اويغون گلير.

سۆزسوز، دىل قايدالارنن سىمگەسى قراماتىكادير. بىزدەكى
قايداسىزلىق اورتامىندا، بو سىمگە اۆز يئرىنى اىستىئنالارا وئرىپ. بونو،
يازىلىش باخيمىندان تام يانلىش و نئجە گلدى يازىلاردا گۆروروك. سۆز
يانلىز گونئى دؤولت تئلەرادىولارىندان سىسلەنن عىبەجر دىلدن گئتمير.

^{۷۷} موقايسە ائت: سىد محمد صدر الغروى، نسبت غرب و بنيادگرایی در فلسفه سياسى
اسلاوى ژيژك، (پايان نامە)، استاد راهنما: سىد محمود نجاتى حسينى، دانشگاه آزاد، ۱۳۸۹.

بىرچوخ يازارلاريمىز دا سۆيلىدەيىمىز يانلىشلىغىن دىيرمانىنا سو تۆكۈرلر. بوندان علاو، تۈپلۈمسال شىبىكەلردەكى قوندارما دىلى گۆز اۋنۈنە آلدىقدا، اىستىثنالار "قوروجو و آچىقلايىچى" ماھىتلىرىنى ايتىر، دىلپوزونتوسو آراجىنا چئورلىرلر. سىياسى قورتولوشون بىر داياغى بو گئدىشە قارشى چىخماق دىر.

اۋتوروشموش دىللدە، يازىچىلىغىن دئورىمچى ماھىتى دىلېن قراماتىك سىنىرلارنى آشماقدا دۇغرولور. آنجاق بىزدەكى دئورىمىن آلانى ترس يۇندەدەر. بىزدە دىلپوزونتوسو مۇۋجود دورومون گۇستىرجىسى دىرسە، بونا قارشى عوصيان ائتمك دئورىم سايىلا بىلر. اۋرنەيىن، بىر چوخ دىللدە شىرىن دئورىمچى ماھىتى، دىلېن قراماتىك سىنىرلارنى آشماقدا دۇغرولورسا، گونئىدە بو ماھىت دىلېن قراماتىك قورولوشونا صادىق قالماقلا اۋزونو گۇستىرە بىلر. بىز اۋنچە دىلى اۋىرەنىپ سۇنرا اونو پۇزا بىلرىك. دىلى اۋىرنەمدەن پۇزغون يازماق، اوشاغىن قارماقارشىق رىسم ائىرى كىمى آلىنىر. يالنىز عقلانىت يۇخوشونو آشدىقدان سۇنرا ادبىياتىن اوس دىشى [فراىقلانى] اۋيونلارنى قورشانماق دۈزگۈندور.^{۷۸} قايدالارى يئىنىد بىرپا ائىدىكدن سونرا، ادبىياتداكى يابانچىلاشدىرما^{۷۹} [آشنانىزدايى] آدلانان مىسئەلەيە قاتلاشا بىلەرىك. تىكجە دۈزگۈن دىلە قايتىدىقدان سۇنرا، دىلېن ياپىسۇكومو

^{۷۸} بورادا اوسساللىغى [عقلانىتى] مىفە [افسانەيە]، شىھودا، دىنە، خىيالا حاكىم قىلماق نىيەندە دىيىلىك. آيدىنلامانىن بو يانلىش باخىشىنى نىچە و فرويدكىمى دۇشونورلر واخىتەلە آرخادا قويموشلار. فرويد، بىرىن دانىشىغى و داورانىشى اۋچون عاغىلدان داھا اۋنملى قايناق كىشف ائتمىشىدى: آلت بىلىنچ [ناخوداگاھ].

^{۷۹} يابانچىلاشلا دىرما: defamiliarization. يابانچىلاشلا دىرما وىكتور شىكوفسكىنىن ۱۹۱۷-دە ايرەلى سوردوبو ادبىيات نظرىەسى دىر. دىل و تۈپلۈمسال گلەنكىلرى تانىش گۇركەمدن يئى بىر گۇركەمە سالماقلا مخاطبىن دىققەتنى جىلب ائتمك. بىر نىسەنەن، داورانىشىن، يا دا اولايىن، كىملىيىندىن سىيرىلاراق دىيىشك كىملىيە بۇرۇندورولمەسى. شىكوفسكى بونولدا دا شىر دىلى ايلە عادى دانىشىق دىلىن فرقىنە توخونماق اىستەيىردى.

واسیطه سیله خائۇسون آوانگارد مرحله سینه وارماق منطیقى گۇرونور. آوانگارد ایندیكى دوروموموزدا قراماتیکانى، یعنی ایستیتثنانى، برپا ائتمک، قایدایا چئویرمک دیر. هله لیک دلی دۆرگون یازماق آوانگارد دیر.

دیل او یونلاری دیلسیزلیک آلانیندا باش توتا بیلمز. اۇرنه یین، یابانچی لاشدیرما ادبیاتین باشلیجا دایاق لاریندان دیر. بو اولغو تام تانیش، دوغالاشمیش، آلت بیلینجه چؤکموش بیر دیلده باش وئره بیلر. اینسانلارین بلله یینده تانیشلیق قونومونا یؤکسلمه یین سؤز دۆزومو، اونسوز دا یابانچی دیر. اونو ایکی قات یابانچیلشدیرمانین نه فایداسی.

دیل له ایلگیلی فیکری یارادیجیلیغیمز یالینز بللی بیر قاورامسال چرچیوه ده سربست اول بیلر. همین چرچیوه محدودیت دئییل، بیزه سربست داورانماق ایمکانی قازاندیرا بیلر. یوخسا هانسی سا چرچیوه نین یوخلوغو، ایستر-ایسته مز آغیر یۆک کیمی تجرؤبه اولونور. هر بیر اؤزل دوروم، هر بیر سؤز دۆزومو قایدالار ایشیغیندان آنلام قازانیر. قایدالارین یوخلوغوندا دیققتیمیزی بوندا تمرکز لشدیرمه لی ییک کی، قارشیلشد- یغیمیز هر بیر اؤزل مؤوقعیتده، نئجه تپکی گؤستمه لی ییک⁸⁰. بو ایسه بؤیوک انئرژی ایتکیسی دیر. بونو آلیشقانلیق [عادت] قاورامی ایشیغیندا داها آیدین آچیقلاماق اولار. اینتیظام لی و قالارغی تکرارلاردان دولای یارانمیش قایدالی داورانیشلارا آلیشقانلیق دئییلیر. آلیشقانلیق ائله بیر باجاریق دیر کی، داورانیشلارین مونتنظم تکرارلاری اوتوماتیک سجه قازانیر. آلیشقانلیق غیر شعوری داورانما ایمکانینی یارادیر.⁸¹ نفس آلماق بیر عادت دیر. سولوق [نفس] غیر ارادی اولاراق گلیب، گئدیر.

⁸⁰ Slavoj Zizek, *The indivisible Remainder: An Essay on Schelling and Related Matters*, (London, Verso, 2007), p. 25.

⁸¹ Definition of Habit, *Merriam Webster Dictionary*, Retrieved on August 29, 2008.

سولوغا دىققەت يىتتىرىسك اۋز ھارمونىياسىنى ايتىرەجك. حتتا بوغولما
ھىسسى وجودوموزا چۆكە بىلر. ذھن عادت اُساسىندا فېرەلرى بىر چوخ
تەمىمەلەردن مەف ائەدر. سۆروجولوك زامانى دۆشونمەدن آياق لارگاز،
كلاچ و ساخلاچ پئەدال لارى اۋزەرىندە اويناير. بئە بىر عادت
اولماسايدى سۆروجولوك كىمى عادى عمل، عذابلى سۆزجە
چئورىلردى.

بو، دىلدە دە صادىق دىر. دىلدە ايفادە پروسئىنىن بۆيوك بۆلومو،
غىرارادى اولاراق حىاتا كئچىر. دىلەن قايدالارى مەنەسەنەلمەيىنچە،
اونلارى آغىر يۆك كىمى تەجرۆبە ائەدەجەيىك. يالنىز بو مەرحلەدن
سونرا دىركى، عادەتىن ايسەنەنەلمز بۆلومونو دىيىشمەك اۋزگورلوك كىمى
گۆرونەجك. ھانەسسىسا قراماتىكانىن بوپوندوروقدان قورتولماغا
بەزەيەجك. باشقا سۆزلە، قراماتىكانى دىققەت مەنەسەدىكەن سونرا دىل
آلانەندا اۋزگور فەيكىرلەشمەك اولار. اۋرنەيىن، شەردەكى دىل اوپونلارىنىن
آراجىلىغى ايلە قراماتىكا قلىبىنى سەندىرماق اولار.

سون يوروملار:

بىر. قراماتىك قورولوشا صادىق قالماقلا دىل پوزونتوسوندىن ياخا
قورتارماق اولار. مادام خائوس قايدا يا چئورىلىبەسە، بىز مۇوجود
دورومودا چات ياراتماقلى، قراماتىكا بايراغى قالدىرماقلىق. بونا گۆرە،
گراماتىك قورال لارى پوزماغى سەرسىلىك گۆرورم، ايندىكى دورومون
اُسارتى كىمى باشا دۆشورم. بو، خائوسا قاپىلماق دىر. اۋزگورلويون بىللى
بىر اينتىظام اىچىندە آنلامى وار. قارماقارەشەقلىغا، خائوسا و
گۆن سەزىلىيە غرق اولموش تولىمدا، اۋزگورلويون آنلامى اول بىلەم.
چەچىوەسەز تام سويوت [مطلق] اۋزگورلوك اُن بۆيوك دەشتەن
آدى دىر. قراماتىكا داياغىنا سۆيكنەمەن دىل، دىل دئەيل، دىلەسەزلىك دىر.

ايكى. حاكيم ديلين تائىرى آلتىندا قايدالارى پوزولموش ديل، يىزى شىفاھى مرحلەيە گئرى گۆتورور. بنزەر وضعيتلردە، اۆلچولر ايتىب باتىر، سونوجدا، دۆشونجەنن دوغرولوغونو، يازىنن ساغلاملىغىنى و يارغىنن عادىللىيىنى قوروماق اۇلناقسىز اۇلور. داھا اۇنملىسى بودور كى، ائلە بىر دورومدا معنا سوروملولوغو اورتادان قالخىر؛ لفظلر دىش عالمەلە علاقەلرى قولاق آردىنا وورولور، و اىستەنلن آنلاملار اىستەنلن سۆزجويە يۆكلەنلير. سۆيلىنى [شايە] و جفنگ، شىفاھى مدنيتلرلر گۆستىرىجىلرلرندىر.

بۆتون بونلار باخمىياراق، شىفاھىلىيىن نفس گسن باسقىسى آلتىندا ألى-قولو باغلى دئىلىك. آغىزدان يازىيا كئچمك ايمانلارلرلر بارىندىرمالى يىق. ايرەلەيىش بونونلا باش وئرىر. مېشئل فوكويا گۆرە، اينسان «يازى آنىندا، وار اۇلان كىمسەدن بىر باشقاسىنا چئوريلير.» اۆچ. اۆزگە سۆزلردن آرىنمىش "اۆزدىل" آرزوسو دا اىستىناسى اولمايان دىل اىستەينن داوامى دىر. بئلە بىر ايدئاليزم، توتاليتاريزمە شرايط يارادا بىلر.

دۇرد. دىل اۆز گلىشىمىنى اىستىنلارلار بورجلودور. دىن فىرقەلردن دولاي آياقدا قالير. تولىپوم اۆز چاتلارلرندىن نفس آلير.

آلتىنچى تۈر: شعر بىزى ھىم دىرىلدىر، ھىم دە اۋلدورور

رومان آچىق تۇپلومون ژانىرىدىرسا،
شعر قاپالى تۇپلومون دانىشان دىلىدىر.
مىخايىل باختىن دىن ايلھام

«آذربايجان خالقى شاعىر خالق دىر.» بو بىر اۋستونلوک دور يوخسا
فلاکت؟ جلیل ممدقولوزادەنین شعر بولبول لرى^{۸۲} آدىلى اۋیکوسووار.
أثرده کوتلەنین غلیظ شعرسئورلییى لاغا قویولور. جلیل کلاسیک
شعردن مودئرنیتەنین باش- قالدیرمایا جایغینی وورغولایاراق،
شعرسئورلیک پروبلەمینی غزل ژانىرىنین غلیظ دىلى تيمثالیندا تنقید
اؤدیر. لاکین مسئلەنین اۋلچوسو بوندان داھا گئنیش، کۆک لرى ایسه
بوندان داھا درین دیر.^{۸۳}

⁸² Cəlil Məmmədquluzadə Əsərləri, tərtib edən: İsa Həbibbəyli, (Bakı, Öndər, 2004) I c., ss. 288-295.

بو، أصلینده بىر فئلیئتون serial اینگیلیسجه داشیيان فئلیئتون، قزئت-درگی صحیفه لرینده چاپ اولونان ساتیراین [طنزین] بىر نؤوعودور. ھىم نثر، ھىم دە نظم له یازیلان فئلیئتوندا، ایجتیماعى حیاتین منفى یؤن لرى تنقید اولونوب لاغا قویولور. فئلیئتون ایلک دفعه فرانسادا feuilleton مئیدانا چیخمیش آذربایجاندا ایسه فئلیئتون ژانرینى أدبیاتا میرزه علی اکبر صابیر گتیرمیشدیر.
^{۸۳} قونو ایلک دفعه بوأثرده موباحیثه یه قویولموشدور:

گلین گونئىدىن باشلايلاق. آغىر باسقى ايل لىرىندە تۆركجەنىن قىسمىن قورونوب ساخلانماسىنى شەرە بورجلويوق. مرثىە و عاشىق أدبىياتى دا بونا داخىل دىر. بو بورجلولوغون فلسفى ايفادەسى وار: آسىمىلاسىيا اوغرايلاق منلىيى دانىلمىش تۇپلومدا، دىل بىرىنچى قوربانلىق دىر. بئله بىر آغىر دورومدا، دىل دۆشونجەنى دە تمثىل ائدىر. باسقى آلتىنداكى دىل، سانكى بئىنىمىزىن گىزلى قاتلارىندان اويونا چاغىلىر.

دىلەن يوخا چىخما تهلۆكەسىنى سئزدىكدە، گرگىن بىر گئدىشى ياشايرىق: اونودولموش سۆزلر وجودوموزون قارانلىق بۆلگەلرىندىن بايىرا فىشقىرىر. آنادىلىندە بىرجه سطر دۆرگون نثر يازا بىلمەن شاعىر، ماراقلى شعر يارادىر. بو، آلت بىلىنجىسل [ناخوداگە] گئدىش دىر. بىزىم اىستىنجىمىزدىن [ايرادەمىزدىن] آسىلى اۇلمايلاق اۋز-اۋزونه حياتا كئچىر. باخمايلاق كى، بورادا اىلكىن بىلگىلر و دىل لە معىن قەدر تانىشلىقلارەن اۇلماسى شرط دىر. چاغىرىش بىرىنچى كز نثرلە دئىل، هارداسا، هاجانسا شەرلە جاوابلانەر، چۆنكى دىل اساسن شاعىرەندە دىر.

بىز اىستەمەسك دە بو سۆرج اۋز-اۋزونه باش وئرهجك. دىل، يوخولما اوچورومو ايله قارشىلاشدىقدا، شعر باش قالدىراجاق. شعر دئهنىمىزىن بىلىنج آلتى^{۸۴} بۆلگەسىندىن بايىرا فىشقىراجاق. تانىش اۋرنك شەرىاردىر. واختىلە اۋز آنادىلىندە نەسە ياراتمامىش شاعىر، آناسىنىن چاغىرىشى ايله حئىدربابايا سالامى يازىر. شەرىار اىل لىر بويو باشقا دىلدە يازىردى. او، سانكى آنا دىلىندىن عىبارت اۋلان ائوين يان يۇرەسىندە يابانچى وارلىق كىمى دولاشىردى. ايندى ايسە اىچەرى گىرمەيە بهانە

ايواز طاها، شعر وارلىغىن ائوى دىر، تېرىز، پىنار و آرک يايىم ائولرى، ۱۳۸۸، اوچونچو باسىم، بىرىنچى بۆلوم، ص ۱۹-۴۲.

^{۸۴} بىلىنج آلتى: تحت الشعور، تحت الادراك، ناخوداگە، the subconscious.

آختاریر. "دوغما ئۆینە یابانچی قالما" بصیرتی وارسا، بئلهجه قایدیش آکسییاسی [عملی] هر بیر شاعیرین بختینه دۆشه بیلر. حئیدر بابایا سالام پوئماسینیڭ اؤنی، اونون بدیی گۆزهللییینده دئییل، ائوه قاییتماق بصیرتیندهدیر.

تاریخ، توپلوم و دیل کیمی سیمگهسل دۆزنلر، سؤیلمسل یوللا فورماشیرلار. بو دۆزنلرین ذاتی ماهیتی یوخدور. تاریخچی اؤزونون بللی دۇنیاغۆروشو باجاسیندان کئچمیش اولایلار باخیر. اونون یازدیقلاری دا همین دارگۆروشون اؤرونودور. مینلرجه تاریخ، آیری-آیری باخیش-آچیلارینین تملینده یازیلیر. بو دوغال دیر، اینسانین بوندان قاقاق یولو یوخدور. اونون آلی بارجارینی بونو ایجاب ائدیر.

هابئله، توپلومداکی ایئرارخیا^{۸۵} [سلسله مراتب] ائگهمنلییین تۆره-مهسی دیر. معین توپلومسال بۆلۆک، کسیم، قاتمان و قات، هژمونیک یوللا اۆستون مۆوقعده اوتورور. اؤز میفینی، دیلهیینی، دیلینی، أخلاقیینی، ایدئولوگییاسینی حاکیم ائدیر. ظاهیرن ابدی گۆرونن همین دۆزن، آردیجیل اولاراق گۆچ و سؤیلم یاردیمیلا یئنیدن اۆره دیلمه دیر، یوخسا درحال چۆکر. حاکیم دۆزن دایمی، ذاتی و دوغال بیر دوروم دئییل. دورومون اوداقلانیدیغی سؤیلم اؤز توتارلیغینی ایتیردیکده، دورومون گۆدوکچوسو اولان گۆجون نظارتی ده ضعیفلهیه جک. همین دۇنگهده ایئرارخیا دا داغیلمالی دیر.

سؤیلم و ائگهمنلییین [هژمونینیڭ] آچار رول اوینادیقلارینی گۆز اؤنونه آلاراق ایذن وئرن دارتیشمایزین آخاریندان آزاجیق قیراغا چیخاق. ائگهمنلیک داخلی رضایته أسلاسلانیر. ائگهمنلیک حاکیم گۆجون سؤیلمینی کۆتلهیه منیمستمک دیر. کۆتله اونو اؤزو اۆچون دوغمالاشدیرمالی دیر. بئله اولدوقدا، کۆتله اؤز کیمیلیینی اؤزگه

^{۸۵} Hierarchy، نظم سلسله مراتبی، hierarchical order.

ساناجاق، گئیدیرمه کیمیلی ده دوغما قبول ائدهجک.^{۸۶} بیر قاشقای یازار، تۆرک دیلینی قاشقای لار اۆچون اؤگئی سانیر، فارسجانی دوغما. او سویچو [نژادپرست] بیر لحن له دئیر: «قاشقای لار تۆرک دیلی اولسالار دا اونلارین شعر و بلاغت ساحه سینده کی مدنی قورولوش لاری ایرانی دیل، دین، میللیت، اوسطوره لر، گۆره نک و گله نک لرله قایناییب قاریش دیرمیش دیر. نتیجه ده اونلارین [ادبیاتی] سرحدلرین خارچیندن سیزمیش و فارسجا ادبیات دۆزللی نین دیشیندن گلمیش گئیدیرمه ادبیات آدلاندیرماق اولماز. بو ایسه قاشقای لارین آریا سویوندان گلمه- لرینه دایر سوسیولوق لار و سوی شوناس لارین نظرینی اونلایلایر. تۆرک دیلی نین اؤست یاپی [روبنای] ماهیتینه مالیک اولدوغونا گۆره، اونون قاشقای مدنیتینده آنالیق کۆکو یوخ دور.»^{۸۷} ایندی سوروشماق اولار: هانسی فاشیست سوسیولوق بو یانلیش فیکری ایره لی سؤروب؟ هانسی دیلچی بیر دیلین باشقا دیله نیسبت اؤست یاپی اولدوغوندان دانیشیب؟ ندن قاشقای لارین آنا دیل لری اۆزگه اولمالی دیر، اۆزگه بیر دیل ایسه دوغما؟ یازار خیالی سوسیولوق لارا سغینماقلا، آسیمیلایسیانین بورولغانینا توللانیر. بونولا دا بیلهرکدن کیملیک اینتیحارینا بویون قویور. بو جفنگیات ائگه من لیک کۆلگه سینده منطیقی گۆرونور. بئله جه اۆز کیمیلیینه قارشى دؤیوشمه نین دؤرتوسو هاردان گلیر؟

ائگه من لیک، حاکیم مۇوقعه دایانمیش قوندارما روایتی او قدر عادى و حقیقی جیلوه لندیریر کی، فرد اۆزونو دانماغا باشلایر. مرکز اۆز روایتینی حاشیه ائله سیریمیش کی، حاشیه اۆز رضایتی ایله بو سیریغی طبیعی اولغو کیمی قارشىلایر. بئله بیر شرایطده آرتیق تنقیدی

^{۸۶} ائگه من لیک hegemony آنتونیو قرامشى فلسفه سی نین مرکزی آنالیز لاریندان دیر. بو سطرلرده اوندان ایلهام آلمیشام.

^{۸۷} خسرو احتشامی هونه گانی، «تغزل در قشقای»، مجله ی کلک، شماره ۱۴-۱۵، سال ۱۳۷۰، ص ۱۳۱-۱۳۲.

دۆشونجه گئىچكلىك بىلىمى. ھاكىم سۇيىم ئالە عادى، ئالە ذاتى گۇرۇنور كى، اونون بارەسىندە تىنقىدى دۆشونجه يۇرتىمىك ھىتا يادا دۆشمور. چۈنكى سۇيىم قالىن بىر اۋرتوك كىمى ئىگەملىك مۇناسىبت لىرىنى اۋرت-باسدىر ائدىر. باخمىياراق كى، ماھىت اعتىبارىلە، دۆزىن مۇوققىتى دىر، و ھىر ھانىسى كىچىك تىترەيىش اونو سىلكەلەيە بىلىر. ھىقىتى اۋزۇندە گزىدىن كىچىك بىر اولاي، اىستەنىلن مۇوجود دۆزىندە بۇيوك يارغان يارادا بىلىر.

سادە بىر اۋرىك: دىمۇكرات فداپىلر ھۇكومىتى نىن يىئىلگىسى اۋرىنجا، ھاكىم دۆزىندە تۈركجەنىن آلنىنا بۇلۇجولوك [سۇپاراتچىلىق] دامغاسى باسىلدى. بو دوروم اۋدى گۇرۇنوردى اكر ھىدىربايا سالامدان اىل لىر سۇنرا، صمد بھرىنگى، بھروز دھقانى، عليرضا اوختاى، و بولود قارا-چورلو باش قالدېرماسايدىلار. بونلارنى كىچىك اكرسىيالارى، ھاكىم دۆزىن ھارمونىياسىنى پوزدو. عليرضا اوختاى قىرخىنچى اىل لىر اورتالارىندا تۈركجە شىرلىرىنى بوراخىدىردى. ئالەجە دە بولوت قاراچورلو (سھند) شاھلىق اكرسىمىلاسىياسىنى زىروەسىندە بىر كىتاب يازدى سازىمىن سۇزو (۱۳۴۶) ادىندا. بونلار اكرسىمىلاسىيا سىياسىتىنى سۇرعتىنى لىنگىدن خىرداجا چوبوقلار ايدى. بونونلا دا دومىنات [مسلط] ايدئولوگىيانىن قاپالى جىزگىسىندىن دىشارىيا يولاق اچىلدى. بو كىمى ايشلر، طىبىلىشدىرىلمىش تىبعىزلىرىن ماسكالى چۇھرەسىنە جىزىق چكىدى. فارسجانىن تام غلبە چالدىغى سانىلان قىرخىنچى اىل-لردە، تېرىز ھالقاسى ھاكىم سۇيىمدە چات ياراتدى. جلال آل اھمد كىمى مركز ايدىنلارى، بو چاتىن ايناىسىندا باشقاسىنىن ازلەمەسىنى گۇردولر. بولود قاراچورلو بۇيوك اوركىسترادا يانلىش كۇكلىمىش ساز كىمى چخىش ائتدى. او، تۈركجەنىن اُن اۋرىك [خودبىسندەترىن] مئنى اولان "دە قورقود" كىتابىنى يىئىدن جانلاندىردى. دەدە قورقودون گئىدىرمە

دۆشونجه مىزىن قراماتىكاسى • ابواز طاھا 83

اۋن سۆزۈنۈ ايسيتيۋا ائدرسك، اۋندا تۈركلرە خاص بىر دۇنيا ايله قارشىلاشمىش اولورۇق. آنلام و سۆيلم سالخىمى باخىمىندان كىتابىن عربجه-فارسجا متنلرە ھىچ بىر بنزەرلىكى يۈخدور^{۸۸}. بۈنۈ نظره آلاراق، دده قورقودون عرصه يە گىتيريلمەسى مركزىن دمير گۆۋدەسىندە يارىق آچماق ايدى. بهرنكى، اوختاى، سهند، فرزانه، على تبريزلى، ھىأت، نىطقى بۈنۈ ثۈبوت ائتدىلر: موختار اۋزەنى ھمىشەلىك سىرادان چىخارماق اولماز.

شعرين اولومسوز يۇنو

شعرلە باغلى دارتیشمالى قونۇ، مىللى مسئلەنىن آرتىق باشقا بىر مرحله يە گىرمەسى دىر. بو مرحله دده شعر اىستر-ايستمەز گلەنكسل قونومونو ايتىرمەلى دىر. چۈنكى شعريۇخا چىخان آراچى عامىل دىر. يئنى مرحله دده ايسە بو عامىلە دويولان كۆكلۈ ائحتىياج آرادان قالخماقدادىر. يۇخا چىخان آراچى نە دئمك دىر؟ فرئدرىك جئىمسۇن گۆرە، پروتئستانتىزم، دئمك اۇلار، فئوداليزم لە كاپىتاليزم آراسىندا بىر آراچى [واسيطه] ايدى. ھمىن مذهب ايش و ثروتى قودساللاشدىرماقلا، كاپىتاليزمىن فورمالاشماسىنا اورتام ياراتدى. لاکىن كاپىتاليزمىن گلىشمەسى اۋز نۆۋبەسىندە پروتئستانتىزمىن دئوريلمەسىنە گىتيرىپ چىخاردى. پروتئستانتىزم ايكى قارشىت [ضد] طرفىن بىرىرىنە كئچىد ايمكانىنى ساغلايىپ، آرادان چىخمىش عامىل دىر. يۇخا چىخان آراچى بۈندان عىبارت دىر. بىزدە شعر ھمىن رولو اوينادى. بىلگى پارتلايشى دۇنمىندن اۋنجه، واختيله مۇوجود دورومون بۇتونلويونۇ پارچالاىپ،

^{۸۸} اون ايكى بويىدان عىبارت دده قورقود كىتابىنى بىر مقدمەسى وار. مقدمەنىن مضمونو و يازىلىش اوسلوبو، اونون سونرالار يازىلدىغىنى و ياماق كىمى متنە آرتىرىلدىغىنى گۆستىرىپ. دده قورقودون بۇيۈك اۋنى اۋندا جانلانان اۋزۈنە مخصوص دۇنياگۇرۇشودور.

دىلى آلت بېلىنچىمىزدىن اۆست بېلىنچە داشىدى. لاکىن ھەمىن ائتکن [عامىل] نثر اۋنجهسى بىر فاکتور اۋلدوغوندىن اىستر-اىستەمز زامان آخارىندا گئرى چکىلمەلى دىر.

چاغداش شعرىمىزىن بۇيوک قىسمى قوشقويا [تردىدە] بنزەيىر؛ اونا قاپىلىب آرخادا قۇيماق گرەكىر. اۋ، داياناجاق دئىل، آدلاناچاق بىر مرحلە دىر. تۇپلوم اۋنو آرخادا قۇيماسا گئرى قالاجاق. بونون اۋچون شعر بىزى دىرىلتنىسە اۋلدورە دە بىلر. بئلە دىرسە شعرىن بىر قىسمىنى قۇرويوب ساخلاماغىن نە آنلامى وار؟ بو سوال يئرسىزدىر، شعرسىز ياشاماق اۋلماز. شعر اينجه صنعت اۋلاراق اينسانىن اينسانلىغىنى گئچک لشدىرىپ آنلام لاندىران ائتکن لردن بىرى دىر. اونون يۇخا چىخماسى اينسانىن آنلام ياراتما سىستئمىنى چۇکدورە بىلر. شعرى تام آرخادا قۇيماق، دىلى آرخادا قۇيماق كىمى چىن اۋلونماز يۇخودور. چۇنكى دىلىن قورولوشو شاعىرانە دىر. بس شعر فئومئىندەكى ضىددىتلى يۇنلرىن چۇزوم يولو ھانسى دىر؟ جاواب سادە دىر: بىز نثر اۋنجهسى شعردىن نثر سۇنراسى شعره كئچمەلى بىك.

نثرىن سىمگەسى رومان دىر. رومان آچىق تۇپلومون ژانرى دىرسا، شعر قاپالى تۇپلومون دانىشان دىلى دىر. بونو مىخايىل باختىن دىن ايلھام آلاراق سۇيلەيىم. رومانىن بئشىي عقلانى چئورە دىرسە، دئموكراتىيانىن اۋزو و يا سۇزو يارانمادان رومان يارانا بىلمزدى. رومان مركزچىل و توتالىتار گۇچون بۇلونمەسىنە مۇحتاج دىر؛ بىر تۆر سۇسىال دئموكراتىيا. غرىبە دئىل كى، اوكتيابر دئورىمىندىن اۋنجهكى قافقاز آيدىنلارنىن بۇيوك چوخلوغو سۇسىال دئموكرات دىر، نثر ايسە آياق توتوب يئرىيىر. سۇسىالىزم ثروته بارماق قۇيوردو، دئموكراتىيا ايسە قۇدرتە. سوسىالىزم بىرىكمىش ثروتى داغىتماق اىستەيىردى، دئموكراتىيا

ايسە گۆچ اوجاق لاريني. قۇدرتین بوتۇو و قودسال گۇودەسى دئموكراتيك گئديشده پارچالاندى. سياسى گۆچ تۇپلوم آلانيندا بۇلوندوكجه، رومانداكى "من" پارچالانماي بيلمزدى. سياستدهكى ديكتاتورا چۇكموشدو، كايناتين اورتاسيندا يئرلشميش كاتوليک پاپانين كۇرسوسو ايسە دئوريلميشدى. همين چۇكوش و دئوريليشدن دولايى باغيرغان "من" سوسمالى ايدى. شعردهكى منين اوجا سسى، رومانين مينير دهليزينده ايتيب باتمالى ايدى. آنجاق شعردهكى اؤزنه [فاعل شناسا] بۇلونمز ايدى. بونون اۆچون، ايلك نۆوبهده، وزن دئسپوتيزمىنى قورويان كلاسيك شعر آرخادا قالمالى ايدى.

تاريخى شرايطيميزدن آسيلي اۇلاراق بيزده هله ده شعر نثره اؤستون دور. ديليميزى آياقدا ساخلاميش اتكن لرین باشليجاسى شعر اۇلسا دا، اونو يئرینده اوتورتماغين واختى گليب چاتميشدير. چۇنكى، مدنيت آلانيندا شعرين تام انگه منليى سيمپتوماتيك علامت دير. يعنى خسته ليك بلگه سى دير. أدبيات، شعرله نثردن اۇلوشور. آنجاق تۇپلومدا تكجه شعر يازيليرسا، دئمك، تۇپلوم گئرى قاليب. قى. اس. ائليوت ايبيرمينجى يۇزايلىيىن باشلانغيجيندا دئميشدير: «بديعى فيكير شعرى آرخادا قويماسا، هئچ بير درينلييه، بيتكينلييه، چيچكلنميه گليب چيخا بيلمز.» آرتيق شعره قورشانماق ايسته ين كيমে، نثر يازا بيلميرسه دئمك نثردن اۇنجهكى آشامانين شاعيرى دير. يوخسا پول ائلوار دئمزدى كى، «هانسيسا شاعيرين شعريني ديرلنديرمك اۆچون نثرينى اوخوماق گرە كير.»

جميل مئريچ بو حاقددا داها سرت دانيشير: هر بير اۆلكه ده نه قدير شاعير چوخسا، او اۆلكه دۆشونجه باخيميندان گئريدير. اينسانلار و ميللتلر ياشلانديقجا نثره كئچر. دۆشونجه سى هله پوزيتيولشمه ميش مدنيت لرده نثر چوخ آغير ايره لى لهير. بو دوغرو دور، ۱۸-جى يۇزايلىيىن

فرانساسیندا شعر سوسدو، حقیقتین سرت سسی دانیشماغا باشلادی؛ شۆبه‌ه‌نین هاراپی و عاغلین باغیرتیسی ائشیدیلدی. او چاغدا اینسانلیق آیدینلیغا مؤحتاج ایدی، مۆبهمدن قاجیردی. شعرین آنلاشیلمازلیغیندان نثرین آیدیلیغینا قاجیردی. سونرا ناپولئون گلدی. اونون ساواش‌لاری ایسه، قان‌دان آخان بیر آرخ ایچینده دوغان تاریخ و یئنی‌دن باش‌لایان شعر.

بیزده ده بئله اولدو. اون‌دوققوزونجو یۆزایللییین ایکینجی یاریسی و اییرمینجی عصرین ایلکین ایل‌لرینه باخین. بو، بیزیم آیدینلانما [معاریفچی‌لیک] دۆنمیمیزدیر. چاریزمین لاخلادیغی چاغدا، نثر آیاق توتوب یئریمه‌یه باشلادی. آذربایجان تۆرکجه‌سی دستان، ناغیل، و غزل دیلیندن اوزاق‌لاشاراق دۆنیانین گلیشمیش دیل‌لری سیراسینا چیخدی. بدیع نثرین آزلایغینا باخمایاراق، اکینچی قزئتیندن باش‌لایاراق سووئت دۆنمینده‌ک چیخمیش حیات، فیوضات، ارشاد، تزه حیات، ترقی، اتفاق، ملانصرالدین، بصیرت و آذربایجان درگی-قزئت‌لرینده گئدن یازی‌لار، نثر اینقیلاپ‌لارین گۆستریجیسی ایدی. نثرین یولونو ایسه بونلار آچدی: کایوم ناصیری [تار]، علی بی حسین‌زاده، اسماعیل گاسپیرالی، بکیر چوبان‌زاده، یوسف آقچورا، عبدالرحیم حاق‌ئوردینیو، حسن بی زردابی، احمد آقائیو، جلیل ممدقولوزاده، محمدامین رسول‌زاده، صبری آیوازوو، و سایره. حتتا میرزه علی اکبر صابیر کیمی شاعیرین اثرلری ده نثر مدنیتینه سۆیکه‌نیردی: اونون شعرین مضمون‌لاری شعره یوخ، نثره عاید ایدی. سونرا موساوات حۆکومتی دئوریلدی، آذربایجان اینسانی ایستالین دیکتاتورلوغوندا یئنه ده شعره سیغیندی.

آن‌ادولو تۆرک‌لرینه گلدیکده، مئریچ دئییر «دۆشونجه دۆنیامیزین آن بۆیوک فاتحی نامیق کامال ایله شیناسی بیر یانا، بیزده نثر یوخ. بیر احمد هاشیم، بیر یاحیا کامال و بیر ناطیم حنکمت قارشى سیندا ساده‌جه قزئت

نثرىمىز وار.» جىمىل مئرىچە رىغمىن شىمسالدىن سامىنى دە اىبراهىم شىناسى^{۸۹} و نامىق كامالبا آرتىرماق گرەكىر. دوغرو دور نامىق كامالدىن "اىننىباھ" (۱۸۷۶) و "جىمى" آدىلى رومانلارى وار، آما شىمسالدىن سامىنىن "تەشقى طلعت و فىتنە" (۱۸۷۲) باشلىقلى رومانىنى تۈرك ادبىيات تارىخىنىدە اونوتماق اولماز. جىمىل اونو قولاق آردىنا وورور، چۈنكى رومان خالق داستانلارىمىزا بىزەر بىچىمدە يازىلىر: طلعت اوشاقلىقىدا آتاسىنى ايتىرير، آناسىنىن قاىغىسى ايله بۇيويور، گىنج اولور. فىتنە، حاجى بابا آدىندا بىر كىشىنىن اۋگى قىزىدىر. طلعت بىر گون پنجرەدن قىزى گۇرور، بىر اۋرك يوخ، مىن اۋرك اونا وورولور، بونونلا دا، گىرچك آنلامدا، تۈرك بدىعى نثرى باشلانير.

سون يوروملار:

شەر حاققىنداكى مولاھىظەلەر تام توتارلى و بىريۇنلو اولابىلىمىر، اىستىر-اىستەمز آغير ضىددىتلىرە كۆكلەنير:

بىر. شەرىن اۋلوملو ايشلەيىشىنىن اۋلومسوز يۇنو دە واردىر. گونى شەرىنىن تارىخى آجىسى، اۋزلىكلى، يازى اىمكانىدىن محروم اولماسى ايدى. شەرىمىز هەلە دە بو چاتىشمازلىقدان ياخا قورتارا بىلىمىر. گونى شەرىنىن چاتىشمازلىقى آلت بىلىنجىمىزدن گىن شەھودى دىلە سۈيكنەمە-سىدىر. بونو يوشاق بىر تەبىرلە "دىلسىزلىك" آدلاندىرا بىلەرىك. اۋستە گل بو دىلسىزلىيىن ضەيف بىچىملىر گۇودەسىنە يۈكنەمەسىنى. آرسايلى اۋرنىكلىر قىراقدا قالماقلا، بونو دىمك اۋلار: شەرىمىز بىچىم چىلمىسىزلىيى ايله ياناشى، دىلسىزلىيىن آغير باسقىسىنى يانا وورا

^{۸۹} اىبراهىم شىناسى أفندى (۱۸۲۶-۱۸۷۱)، قزئچى، يايىمچى و تئاتر يازارى. تەنظىمات اعلانى ايله عوئمانلى اىمپىراتورلۇغوندا باتىلاشما سۆرچى باشلاندى. شىناسى ھەمىن جريانىن آپارىچى و اۋنملى يازارلارىندىن دىر.

بىلىمىر.^{۹۰} بو ايسە يۇكسك ائستىتىك دىرلى شعريتىن دوغرولماسىنى
ئنگلەلەير. ائللە بىر شعر يارانىركى، اوندان كانتىن "آماجسىز آماجلىق"^{۹۱}
آدلاندىردىغى ايلكەدن ھىچ بىر ايز گۇرمك اولمور.

شعرلرېن چوغونلوغوندا دىل و فورما چاتىمىشازلىغىنى، خام فلسفى
آفورىزم لره ياخىنلاشما دولدورور. حىلمى ياووز، اوكتاويوپاز، نزار قبانى و
أحمد شاملودا فلسفى وورنوخمانىن شعرە سىزماسىنى گۇروروك. آما
بو سىزىنقى فلسفەدن داھا آرتىق دۇشونجە قايناق لارىنا ياخىن دىر.
اۋستەلىك، بو سىزىنتىدان، ائستىتىك قورال لارلا يوغرولوب يارانمىش
أثرلر يارانىر. لاكىن گوننى شعرىندە بىچىم او قەدر آخساق دىر كى،
قولايلىقلا شعرىن اورتاسىندان ھانسىسا سۇزجوك و مىصرع
كرىچلرېنى چكىب چىخارماق اولار.

ايكى. شعر بىرمەنالى فئومئىن دئىل. سياست و دۇولت كىمى، شعر
دە ژانوسى [ايكى اۆزلو!] چۇھرەيە مالىك دىر. اۋندىن بىر گۇرونوشو وار،
آرخادان باشقا گۇرونوشو. شعرىن آواند يۇنو دويغو، سئوگى، سئزگى،

^{۹۰} أرسطونون نظرىنچە، وارلىغىن گلىشىمى [صىرورتى] قۇەدن فعلى كىچمكە باش
وئرىر. قۇە تام ماددەدىر، فعل ايسە تام بىچىم. بونون اۋچون نە قەدر كى، بىچىم
دولغونلاشمىيىب، گلىشىم ايلكىن مرحلەلردەدىر.

^{۹۱} "آماج" دان مقصد ھر بىر بدىعى أثرىن قارشىسىنا قويولموش مقصددىر، اۋرنك
اۋچون اىستالىن دۇغوم گۇنو ايلە باغلى معىن شعرىن قۇشولماسى بارەدە شاعىرە أمر
وئرىلەر. شاعىر بو أمرە بويون قوبىراق شعر قوشورسا اونون شعرىنن آماجى واردىر. آما
آماجلىق لىق أثرىن داخلى قورولوشونا قايدىر، شعر بىردىن بىرە شاعىرىن بىلىنچىندىن
فۇارەلەنر. و ائستىتىك شىرلەر اويغون اولاراق ھانسىسا بدىعى أثر يارانىر. بورادا آماج يوخ،
آماجلىق لىق وار. بئللەجە آدلاندىرما چىتىنلىك تۇرەدىرسە، دىقق اولماسا دا بىرىنچىسىنن
يئرئىنە "دىش آماج"، ايكىنچىسىنن يئرئىنە ايسە "ايچ آماج" اصطلاح لارىنى اۋنەيرىم. ھر ايكى
سۇزجوك لە ايگىلى اۋلاراق اينگلىس دىلىندە دە بو چاتىشماللىغى گۇروروك. چۇنكى ھمىن
دىلدە بو ايكى سۇزجويون بىرىرىندىن فرقلندىرىلمەسى اۋ قەدر دە دىقق دئىل: آماج
purpose، آماجلىق purposiveness. فارسجادا عربچەنن خزىنەسىندىن
چىرىشىدىرىلان "غايت و غايتمىندى" اصطلاح لارى "آماج و آماجلىق" آنلامىنى
داشىيىر.

گۈزلىك دىر، آستارى ايسە تىك سىلىلىك، قاپالىلىق، خائوس، دىكتاتور. شەر يالنىز حقىقت اوجاغى دئىيل، دىلىن مئتافور قىطبىندە ياتان جنون پوتانسىيالى دىر. شەر محض «دويعولاردان، دۆشلردن، دۆشونجهلردن سۆزلون ياشاننى بىرىكىملىرى» دئىيل، قانلا آخان تارىخلە دە آياقلاشان سۆزلر توپلوسودور.

شەر تىكجە «بىلدىيىمىز موسيقىدن فرقىلى موسيقى»^{۹۲} دئىيل، عىنى حالدا فاشىزم لە باغداش دىر. فاشىزم ايسە آنتونيو گرامشى نىن باخىشىندا «اييرمىنچى عصرىن شەرى دىر». شەر قاپالى توپلوملارنىن ايفادە آراجى، دىكتاتورلارنى سئومىلى ژانرى دىر. شەرىن آن آچىغى قاپالى توپلوما مؤحتاج دىر. شەرىن بطنىندە يالنىز ياشىل روحلو دىرىم چاغلانىر، قارا گئىمىلى اؤلوم دە گىزلەنىر- فاشىزم.

اۆچ. ھىرېئرت ماركوزىيە^{۹۳} گۆرە، توپلومسال قورولوش اىكىيۇنلو فنئومئىن دىر. بىر ياندىن اينسانلاشما گئدىشىنىن اىلكىن شەرى دىر؛ اؤ بىرى ياندىن ايسە اينسانىن آل-قولونو باغلايان دىر چىچوۋە دىر. توپلومسال قورولوش گلىشىب قاباردىقجا يارادىچى فردىت سؤنۆكە بىلر؛ فردى چئوىكلىك، فردى آزادلىق دىرلشمىش ھۆرگۆلر آراسىندا دوستاق اولاي بىلر؛ اينسان اؤتوروشموش [مستقر] گلەنكلىرىن، عادتلىرىن، نۇرمالارىن، اخلاقى اىلكەلىرىن باسقىسى آلتىندا بۇغولا بىلر. بئله بىر اورتامدا اينجه صنعتىن حقىقتى نئجه دوغرولا بىلر؟ سىاستىن تىك سىلىلىيىنى دارماداغىن ائتمەك لە. شەرىن بونا گۆجو يئتمەسە دە، رومانىن فونكىسياسى بودور.

دۆرد. شەرىن اىكى باشلى فونكىسياسى بىتمەك بىلىمىر. تۆپلومدا

^{۹۲} ياچيا كامال باياتلى.

^{۹۳} ھىرېئرت ماركوزە، بئرىلندە آنادان اۆلدو. نازىمىن آلمانىدا غلبەسى ابلە اۆلكەنى تىرك ائدى. نئوماركسىست دۆشونجهلى ماركوزە، ۱۹۶۸ جى ايلىن اۋىرنچى حركاتىندا بۇيوك رۇل اوينادى.

دۇغال بىر دىل وار. شعرىن دىلى دۇغال دىلىن بىر اوجوندا دايانىر، بىلىم دىلى ايسه اۇبىرى اوجوندا. هم شعر، هم ده بىلىم، دۇغال دىلى سىلكه- له مك له اينكىشاف ائدىرلر. گۆندهلىك دىلده هر سۆزجۆيون نئچه- نئچه آنلامى وار. بىلىم بو آنلاملارین سايىنى بيره ائندىرير: بىر سۆزجۆك، بىر آنلام. شعر، بىلىمىن بو ائندىرگه مه چى^{۹۴} گئدىشىنه قارشى چىخىر. شعر يالنىز «بىر سۆزجۆيه بىر آنلام» پرىنسىپىنه قارشى چىخىمىر، عادى دىلده كى آنلاملارین سايىنى داها دا آرتىرماق اىستتهير. شعرىن دىلى بىلىم دىلى ايله بوينوز-بوينوزا دايانىر. بىلىم، دىلى كونكرئتلىشىدىر، شعر اۇنو دولغونلاشىدىر. پۇل رىكۇر بئله دۆشۆنور. شعر، دىلى چۇخالدىر، گۆجلندىرير؛ بىلىم، دىلى آزالدىر، آرىقلادىر.

بئش. شعر فارماكون دور، هم درددير، هم درمان. أفلاتون فايدروس رساله سىنده، يازىنى زهره بنزهدير. چۆنكى چلىشكىلى يوزوملار تۇرهدير. بو باخىمدان شعر زىروعه ده دايانىر. شعر حاققىندا يازدىغىمىز هر بير جۆمله قاباقكى جۆمله نى دانىر. اونو قىزغىن تنقىد ائدركن قارشىسىندا باش ايمهلى اولوروق. اونا سايماز ياناشدىغىمىزدا مىصرع لاردان قوپان چلىشكىلى يانغىلار [پژواكلار]، وجودوموزدا باش آلىب گئدىر. دانىلماز گئچكلىك بودور: شاعيرانه تملة سۆيكنمىش دىلىن اۇزو، يازارن نئت- لرىنه قارشى عوصيان ائدىر.

آلتى. گاستۇن باشولار سون سۆزو دئير: «شاعىرلىرى اۇخوسايدىلار، فىلسوفلار چوخ شئىلر اۇيره نردىلر».

^{۹۴} آزالما، آزالتما، reduction.

يئددىنچى تىز: مرکزچىل اۋزچولوك و سيويق كىملىك

فردلرین فۇوقونده دایانمیش تۇپلومون روخونا و یا ذاتینا
اینانماق، توتالیتار رژیملرین یارانماسینا یۇل آچمیشدیر.
إ.طاها

بیزده ده اۋزچو [ذات گرا] باخیش وار. بو باخیشین بۇيوك بۇلومو
تاریخدن، مدنیتدن، گلهنكسل كۆكلردن سو ایچیر. اۇ بیرى قیسمی
ایسه ایران شهر اۋزچولویونه قارشى تپكى اۇلاراق فۇرمالاشیب. ائله لری
وار، شووونیزمه قارشى شووونیستجه دانیشیر. قورتولوشچو سیاسی
چالیشقان، آسیمیلاسییا، شووونیزم، سۇیچولوق، سیاسی اۋزكچىلىك
[مرکزچىلىك]، ایقتیصادى عدالتسىزلىك و توتالیتاریسمه قارشى
موباریزه ائدیر. آنجاق اونون سۇیلىمى همین اۋزچولوكلره تپكى اۇلاراق
بعضن اۋزو ده اۋزچو بیچیمده ایفاده اۇلونور. بونون باشلیجا اۇرنه یی
كىملىك قاورامىنین اۋزودور. بونلار اۋزلىرى ده بيلمه دن، بعضن دیلى و
كىملىی قۇروماق آماجیلا ایقتیدار سۇیلىمینین لحنی ایله چیخیش
ائدیرلر. مضمونلار تام قارشیت اۇلسالار دا، فۇرمالار بیردیر. چۇنكى هر
بیر حۇكومت گۇرونمیزین باسقىلار واسیطه سیله موخالیفلرینی
اۋزونون تیمثالیندا گۇرمك ایسته ییر. اۋزچولوك نه دئمكدیر؟

اۋزۈنۈ آلتى دى ۱۳۱۳-دن رىسمىن ايران آدلاندىران^{۹۵} دۇۋلت-مىللىتىن تىملى، باشلانغىچىدان سىۋىل ناسىۋنالىزم دىيىلدىر. يۈز ايل اۋنجه يارانمىش بو دۇۋلت-مىللىت^{۹۶} مودىرن دەيرلردن يان كىچمىشىدىر. اۋزگۈرلۈك، عدالت، دىموكراتىيا و بشرىاق لارى كىمى مفكۈرەلەر اساسلانماقدانسا، بىر بودونون، يعنى فارس لارىن، كىملىكى اۋزەرىندە قورولموشدور. سۋىلەدىيىمىز كىملىكىن اۋزو دە قاتى بىر اۋزچولويون تىملىندە فورمالاشمىشىدىر. بو ذاتا توخونمازدان اۋنجه اۋزچولويون نە اولدوغونو آچىقلامالى يىق.

اۋزچولوك^{۹۷} نە دىمكىدىر؟ اۋزچولرىن گومانىنجا، هر شىين سرت بىر ذاتى واردىر. يعنى هر بىر نىسنە دىيىمىش اۋزلىيە مالىكىدىر. باشقا اۋزلىك لىر يۈكلەمەدىرلر [عَرَضى دىرلر]، يعنى ايكىنچى درجەلى اۋنم داشىيىرلار. ذات ائله بىر اۋزلىك دىر كى، نىسنەن وارلىغى ھىمىن اۋزلىكىدن آسىلىدىر. او اۋزلىك يۇخا چىخدىقدا نىسنە دە يۇخا چىخاجاق. اۋز [ذات] بىللى قاورامىن ائله بىر آيرىنىتىسىدىر كى، اونو نظره آلمادان او قاورام آنلامىنى ايتىرەجك. اۋزچولوك مفكۈرەسى سوقراط، افلاتون و ارسطويا عايدىر. مىثلن ارسطويا گۈرە، اينسان طبيعىتىن ذاتى اۋزلىك لىرى واردىر. اونون مشهور "اينسان دانىشان حىيوان دىر" كلامى، اۋزچولويە سۋىكەنر.

^{۹۵} ۲۵ دىكابىر ۱۹۳۴-جو ايلدە ممالىك محروسەنن دىشايىش لىر باخانى، تىھران داكى سفىرلىك لىرە مکتوب يازدى. مکتوبدا ۱۹۳۵-جى ايلن مارت آيىنن ۲۱-دن (يعنى نۇۋروز بايرامىندان باشلايلاق) پىرشىيا يىرىنە "ايران" آدىندان ايسىتفاىدە اولونماسى ايسىتەنىلمىشىدى. سىعيد نفىسى اطلاعات گۈندەلىك قىزىتىن ۳۰ دىكابىر سايسىنىندا سىۋىنچك لىنلە يازدى: «بوندان سونرا ھامى بىزى ايران آدىلا تانىيلاق.»

^{۹۶} اۋىلىندە مىللىت-دۇۋلت دىر nation-state. لاکىن بىزدە دۇۋلتىن قارشىسىندا مىللىتىن ايكىنچى يىردە اوتوردوغو اۋچون يازىلىش تىرتىبىنى دىيىشىدىرىم.

^{۹۷} ذاتگىرايى essentialism.

کیمی لرینە گۆره، اۆزچولرین باخیشی یانلیش دیر.^{۹۸} چۆنکی نسنه لر هانسیسا دیشمز ذاتین و یا ثابت حقیقتین داشییجیسی دئییل لر. آنجاق مسئله نین کۆکو اصلینده دیله یانلیش باخیشدا یئرله شیر. بونلار آنلامین بللی بیر لفظله ذاتی ایلگیسی اولدوغونو گومان ائدیرلر. حالبوکی دیلده کی سۆزجوکلر اوزلاشما یولو ایله هر هانسی معنایا دلالت ائدیرلر. هابئله، اۆزچولوک اساس گۆتورولدوکه نسنه لری تانیماق اولمور. چۆنکی بیلگی یالنیز نسنه لرین ذاتینا دئییل، صورت یا دا فورماسینا عاید- دیر. بو فورما ماهیتدن عبارت دیر.

اۆزچولوک و میللی مسئله

ایذن وئرین بیر تانیش اؤرنک ایشیغیندا مسئله یه آیدینلیق گتیرک: "پرشتینیست سؤیلم". ایراندا یۆز ایللیک رسمی بیر ائگه من سؤیلم واردیر. بو سؤیلمین تملمینده بللی بیر اؤزک [هسته] اولدوغو گومان ائدیلیر. بو اؤزک همیشه آنلاشیلمازلیق دونونا بۆرونه رک آل چاتمازلاردا قالسا دا، فیکری یوخسوللوغونو اؤرت-باسدیر ائده بیلیم. آنتیک دؤنمه عاید بو اؤزک، پهلوی لر زامانی اؤز دامغاسینی سیاسی-ایجتیماعی یاشامین بۆتون آلانلارینا ووردو. پهلوی سولاله سی نین «بیرینجی مشغله سی، ایرانین ایسلامدان اؤنجه کی تاریخی قنبارتماق ایدی. مقصد ایسه همین تاریخی دؤنمی اؤلکه نین دۆزگون کیملیی نین آپاریجی عامیلی کیمی قلمه وئرمک ایدی.»^{۹۹} بو آماجا وارماق اۆچون سؤیله دییمیز خیالی اؤز قونداریلدی.

^{۹۸} ۲۰-جی یوزایللییین دۆردونجو رۆبعوندن، یعنی ۱۹۷۵-دن بری اۆزچولوک یومشاق فورمادا یئئیدن مئیدانا گلیمیشدیر. باخ:

Ellis, B., Scientific Essentialism, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)

^{۹۹} عباس میلانی، نگاهی به شاه، تورنتو، نشر پرشین سپرکل، آوریل ۲۰۱۳، ص ۳۴.

هانری گربن دن رضا داوری یه دک بو سؤیلم چئشیدلی آدلارلا صدالانیر: "حکمت خالده، حکمت خسروانی، خاطرهی اُزلی". اُزلی خاطیره آدلانیدیر دیقلاری ذات نه دن عیبارت دیر؟ بو بیر میللتین اتتینک خاطیره سی دیر «کی اونون علاقه لرینی اُزلی و اوسطوره وی اولای لارلا قورویوب ساخلاییر.»^{۱۰۰} آن ساده دئییم له دئسک، اُزلی خاطیره، ائله بیر اوسطوره و یا حئکمت دیر کی، گله جه بین یولونو ایشیق لاندیریر؛ اولای لار اونون اتتکیسیله باش وئیریر؛ دؤشونجه لر، یارادیجیلیق لار اونون تمیلینده گئچکله شیر؛ بۆتون حؤکمران لار (ایستر عرب اولسون ایسترسه تۆرک، ایستر موغول اولسون ایسترسه فارس) او حئکمتین و یا خاطیره نین قوللوغوندا دایانیر؛ تاریخ ده اونون گوئستریشی ایله ایره لی بیر. همین خاطیره نین «بیر ایسماریچی [پیامی] واردیر و بو ایسماریچین اینسان لارین دئهنینده جانلی یاشاماسینی آرزیلاییر.»^{۱۰۱} تانری سوئه-سینه قالدیر یلمیش بو اُزلی خاطیره، هئچ بیر دییشیلیک لیله اوغرامیر؛ یعنی زامانین توزو اونون وجودونا قونمور، تاریخین فؤوقونده دایانیر. «بو همان اوسطوره وی او برازلارین داغارجیغی [مخزنی] دیر کی، اینسانین فیاض و اُبدی حئکمتینی اولوشدورور.»^{۱۰۲} اُصلینده بو، هئچدن قوندار یلمیش بیر یالان دیر.

مرکزچی کیملیک چی لرین نظرینجه، اُزلی خاطره بۆتون عصیر لر و نسیل لرده جاری دیر. او، دو یغولاری، دؤشونجه لری، ساواش لاری، حؤکومت لری، سیاسی گئدیش لری اؤز ساپنیا دؤزور. زامان اونو اُسکیله بیلیمیر، چۆنکی تاریخ آخاریندا اونون آلتینا هئچ بیر دییشیم توزو قونمور.

^{۱۰۰} داریوش شایگان، بت های ذهنی و خاطرهی اُزلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱ [۱۳۵۵]، ص ۵۳.

^{۱۰۱} یئنه اورادا، ص ۵۰.

^{۱۰۲} یئنه اورادا، ص ۴۲.

بئله بیر تاریخ‌دیشی و توپلوم‌اؤستو ذات ألبته کی، آلفی^{۱۰۳} [ادراک] قونوسو اولاً بیلمز. باشقا سؤزله، «بو ازلی سَرین سیمگه‌سل و رمزی ماهیتی اولدوغوندان دولای، اونو قاورام سوْیه‌سینه ائندیرمک اولماز.»^{۱۰۴} یعنی اونو تانیماق اولماز. اُصلینده او، پادشاه‌ها گئیندیریلیمیش یالان پالتاردیر.

داریوش شایگان‌دان آلینمیش، و هئچ بیر منطق و آرقومنته سؤیکنمه‌ین بورومانتیک سؤزلر، سانکی قارائلیق قویودان دایما بویلانان بیر دئوی جانلاندیریر. دئمک، متافیزیک ماهیتلی بورومانتیک تصوؤر، قاورام‌ساللاشمادان بویون قاچیراراق، تکذیب اولونماقدان یایینیر. بیلیمده کونکرئت بیر ایدئیا قاورام‌ساللاشدیق‌دان سونرا، دارتیشما قونوسو اولاً بیلر. لاکین آنتیک اؤز، آنلاشیلمازلیغا بۆرونه‌رک تۆستو اورتاسیندا گۆزه چارپان تصویرلره بنزه‌یر. سیز بو ایشبات اولونماز ذاتی قبول ائتمه‌لیسیز، یوخسا یابانچی، سنپاراتچی و دۆشمن کیمی تانیناجاقسیز.

بئله مرکزچی‌لری آنتیک‌یؤنوم‌لو [باستان‌گرا] کیملیک‌چی‌لر آدلاندیرماق اولار. آنتیک‌چی‌لرین چۆزوم‌یولو ساده‌دیر: "ازلی خاطیره-لری" آنیمساییب، قوروساق دۆنیوی سعادته قووشاریق. باشقالیق-لارین [غیریت‌لرین^{۱۰۵}] کیرلی‌لییندن [ناخالصی‌لریندن] ده بئله‌جه قورتولاریق. گۆره‌جه‌ییمیز تکجه ایش، همین اؤزه‌یی چاغداش مدنیتیه داشیماقدیر. بونون دا آدینی قویموشلار "یئرلی اوسلوب‌لارلا مدنیتین

^{۱۰۳} "آلفی" ترمینی اینگلیسجه perception کلمه‌سی‌نین قارشیلیغی کیمی ایشله‌نیر. یابانچی کلمه‌لرین قارشیلیغی کیمی دۆزدیلیمش آن دقیق و گۆزل سۆزجوکلردن بیریدیر.
^{۱۰۴} یئنه اورادا، ص ۵۰. هابئله باخ: داریوش شایگان، آسیا در برابر غرب، تهران، مرکز مطالعه‌ی ایرانی فرهنگ‌ها، ۱۳۵۶ صص ۱۸۳-۲۲۶.
^{۱۰۵} otherness.

جانلانديريلماسى" ^{۱۰۶}. اۆزونه قايىدىش آنلايشى بودور. بو فيكىر افلاتونون "آنيمساما" ^{۱۰۷} [تذگر] ايدئاسينا بنزهير. افلاتونا گۆره، هئچ بير بىلىي اۆيرنمك اولماز. بيز معرفت لرى قازانمىرىق، اونلارى خاطيرلايىرىق. بيز تعليم زامانى، روحوموزون درينلىك لرينده ياتمىش بىلىك لرى سادهجه اويادىرىق. بئلهجه آنيمسامانين شرطى روحون ابدىلىيدير. روح ابدى ايدئالارى داشيمادىقدا اونلارى خاطيرلاماق اولماز. كيملىك چىلر كئچمىشده كى خيالى اۆزون داىما توپلومسال شعوردا ياشادىغىنى ادعا ائدىرلر. و آز قالا ايران آدى سىياسى واحيدىن كئچمىشنى تارىخىدن اۆنجهلره آپارىرلار. بو ديلهين فاشيستىك مضمونا كۆكندىيى آيدىندىر.

دئىيىم خيالى "اۆز"ون رولو نهدير؟ سويچو ناسيونالسيتلر، بو قورامى قوندارماقلا بۆتون تارىخى آلچاق-هۆندورلوك لرى هامارلاير، ايندىكى توپلومو دا، نئجه دئىرلر، يابانچى اۆگهلردن تمىزلەيىرلر. اۆرنهين، ساسانىلر يئددىنچى ميلادى يۆزايلىيىن باشلانغىچىندا دئوريلدىلر. ايمپراتورلوق آرتىق چۆكەرك تارىخ آخارىندان يوخا چىخمىشدى. بو ايمپىريا، مكتوب اثرلر باخيمىندان، بير برهوت ايدى. نه بير سامبالى اثر، نه ده يونان سويّه سينده بير متفكر. بو اۆزدن قورآن و يونان فلسفهسى تملينده يئنى بير دۆشونجه سيستىمى فورمالاشماغا باشلادى. ايسلام- دان اۆنجه كى مدنيت او قدير يوخسول ايدى كى، ايسلامى قايناقلاردا آددا-بوددا ايشارهلردن باشقا اونلاردان درين ايز قالمامىشدى. ائله بو نۇقطهده آنتىك شۆناس سئحربازلار اورتاليغا چىخىرلار. و ابدى بير "اۆز" قوندارماقلا، چۆروك آنتىك دۆنيانى گلهجهين تارىخينه سوخوشدورورلار. اون دۆرد يۆز ايللىك بير بوشلۇغو نئجه دولدورماق

^{۱۰۶} «احياى فرهنگ بومى به شيوههاى نوين»، تعبيرى از اميرپرويز پويان.

^{۱۰۷} خاطيرلاما، يادآورى، anamnesis, recollection

اولار؟ بو مۆمكۈن اولماسا دا، پهلوی رژیمنی نین تاریخی قوشونو،
اۆلكه نین بۆتون كئچمیش حیاتینا حاکیم اولان ایسلام مدنیتی، همین
اۆزون قالیق لاری کیمی قلمه وئرمه یه چالیشیرلار.

بونلارین قونداردیقلاری اۆز بیر روح کیمی گله جه یین بطنینده جریان
اؤدیر، گویا تاریخین باشلانیشیندا یارانمیش بیر اولوسون بۆتۆلوک و
آریلیغینی قوروپوب ساخلایر. چاغداش توپلومدا بو آریلیغین یولو دینی-
اؤتتیک چئشیدلی لیکلری دانماقدان، فیکیر آریلیقلارینی اؤمکدن، و
اؤتاگونیزملری باسدیرماقدان كئچیر. مثلن آیری-آیری میللیت لرین و
بودونلارین [اؤتتیک قروپلارین] دیلی یاساقلانیر، وارلیقلاری ایسه
دانیلیر: ایندیکی تۆركلر تۆرك دئییلر، تۆركشمیش آذری لردیر. عربلر
یابانچی دیرلار؛ بلوچلار، كۆردلر ده همین بۆتۆلولیون دوغما، آما گئری-
قالمیش پارچاسی دیرلار. بو اۆز ۱۳۵۷ دئوریمینده تاریخین پرده
آرخاسیندان چیخیب، توپلومو دیرمه اوغراتمادی می؟

۱۳۵۷ دئوریمی بۆتون دیرلری، گۆچ قورولوشلارینی، اولوسلار-
آراسی ایلیشکی لری، تفككورلری، و آلین یازی لاری سیلکه له دی. لاکین
مرکزچی لرین نظرینجه بو دئوریم، سؤیله دیییم اۆزلی خاطیره نین تظاھورور
دئییل، یابانچی بیر قروپلاشمانین قورغوسودور. سانکی ۱۳۵۷-جی ایلین
اینقیلابچی لاری سعودیه عربیستانیندان ایدخال ائدیلمیشدیر.
بئله دیرسه، بس او اۆز هاردا یوخلامیشدی؟

سؤیله دیییمز "اۆز"ه اویغون گن اۆزنه، ایرانلی، فارس دیللی، شیعه
بیر کیشی دیر.^{۱۰۸} باخمایاراق کی، شیعه لیک آرتیق بو تابلودان
سیلینمکده دیر. بو اۆزنه اهورانین مۆثبت اۆزلیک لرینی داشیییر، باشقا
اۆزنلر ایسه اهریمن له آل بیردیرلر. مثلن حمید عنایت ارسطو فلسفه-

^{۱۰۸} قس: محمد منصور هاشمی، هویت اندیشان و میراث فکری احمد فردید، تهران،
کوپر، ۱۳۸۳، ص ۱۲.

سیندەكى "تیرانى" سۆزونو "تورانى" ترجۆمه اندیر.^{۱۰۹} تیرانلىق اۆزباشىنا حۆكومتلردیر، و عنایت بئله بیر ترجۆمه‌دن دولايى بۆتون كۆتو خىصلىتلىرى ایرانین قارشىسىنداكى توران نىسبت وئیر. بونئوفاشىستى دۆشونجه‌یه دایاناراق، توپلومداكى اوغورلار، ياخشىلىقلار، ایره‌لى‌له-ييشلر همین خيالى اۆزنه‌نین حئسابىنا يازیلیر؛ كۆتولوكلر، چاتلار، گئریلىكلر، و آنتاگونىزم‌لرین اولومسوز سونوجلارلى دا آلت قاتمانین [فروdstین] بونونا آتیلیر.

بونلار دایما كئچیمشین اۆزلمینده ياشاییر، آنتىك كئچمیشى قابارداراق ایندىكى و گله‌جك مسئله‌لره اوندان چۆزوم يولو آرالايرلار. باخمایاراق كى، بو ياناشما، ظاهیرى پرىستىژینه باخمایاراق، فئودالیزم دۇنىمین ياشام طرزینه اويغون گلیر. بونون اۆچون، كئچمیش بیر قورولوشا دایاناراق اۆزچولویو دیرىلتمك ایستهدىكه اۆزنه‌نى ده گئرى قايتارمالىسىنین. چۆنكى چاغداش دۇنيانین اۆزنه‌سى حاق صاحیبى دیر. كئچمیش اۆزنه‌نین ایسه حۆكومت قارشىسىندا حاققى يوخ، يالنىز وظیفه‌سى وار ایدی. بو ایسه، زامانى گئرى قايتارماق قدهر اولاناقسىز دیر. ائگه‌من سؤیلم بۆلۈنمىز بیر اۆز تملینده فورمالاشدیغىندان سرت اوتارىتار، قاتى ایدئولوژىك و يك‌ئسقللىك اۆزه‌للىی داشییر. نتیجه‌ده، تاریخه، اینسانا، طبیعته، كىملىیه، میللته، تۇپلوما، دینه، دۆشمه‌نه عاید

^{۱۰۹} أفلاتون اۆچ تۆر حۆكومتدن آد چكىر: بیرىنجىسى، تىمارخىيا و يا تىمۆكراسى (عفت حۆكومتى، مۇوروئى پادىشاهلارین بىرلشمه‌سى، عۆمومى سئجىلر و آغساقاللار شوراسى)، ايكىنجىسى، اۆلىگارشى و دئمۆكراتىيا، اۆچونجوسو، تیرانلىق يا دا ظالیم حۆكومت. حمید عنایت ظالیم ایداره ائتمك معناسىنى وئرن «تیرانى» سۆزونو "توران" كىمى چئوییر. حالبوكى تیرانى سۆزونون تورانلا هئچ بیر ایلگىسى يوخدور. او دئیر: «تۇرانى، ظالیم حۆكمرانلىق دئمكدیر.» (بنیاد فلسفه‌ی سیاسى در غرب، با مقدمه و به اهتمام حمید مصدق، تهران، انتشارات زمستان، ۱۳۷۷، ص ۴۳). بونا دا قناعت ائتمه‌یه‌رك بئله گۆستریر كى، گویا ابن خلكانین، ألفارابى التۆرك آدلاندىرىغى ابۇ نصر فارابى ده بۇ سۆزو ایشلتمیشدیر. (یئنه اۇرادا، ص ۳۶).

بۆتۈۋوجول بىر باخىشلا قارشىلاش يېرىق. بونون تانىش اۋرنە يې
 درسلىك لردە تارىخ اۋچون قوندارىلمىش سۆرەكلىك دىر.^{۱۱۰} سانكى
 ۲۵۰۰ ايل تارىخە مالىك بىر شاھلىق رژىمى بللى جوغرافى باسپرىقدا
 [قلمرودا] آردىجىل شاھلارلا اۋز وارلىغىنى قورويوب ساخلا مىشىدىر. بو
 يانلىش تصوۋرە سۆيىكەنەرك و گىرچكلىك لرىن عكسىنە اۋلاراق، ھمىن
 كىتابلاردا سۆركلى ياشايان بىر دۆۋلت واردير. سانكى مىفىك چاغدان
 ايندىيەدەك داۋام ائتمىش ايران آدىلى سىياسى بىرىم [واھىد] ھلە دە
 آياقدادىر. سانكى موسلمان شىرق خىلافتى، مۇغول ايمپىراتۇرلۇغو،
 ئىلخانلار و شىروانشاھلار كىمى سولالەلر، ھمىشە مغلوب فارس
 بودونونو تىمىل ائدىرىمىشلىر. سانكى آردى-آردىنا حۇكومتى آلە كىچىرن
 تۆرك سۆلالەلرى، داىما يىنىلن بىر بودونون مېن ايل بويو تورپاق
 گۆدۈكچوسو ايمىش؟ شاشىردىجى دىيىل كى، بو قوندارما تارىخە توپال
 تىمور دا ايران شاھلىغى زنجىرىن بىر حالقاسى دىر.

اۋزكچىل [تىمىزگىر] ائگە من سۆيىم، سىلجوقلاردان توتىموش
 قارا قۇيۇنلو-لاراجان، تۆرك سولالەلرىنى واھىد فارس گۆستىرنىن
 [دالىن] بايراغى آلتىندا بىرلىشىدىمىك اىستەيىر. سۇنرا بو يالان،
 تىكراردان دۇلايى، تارىخىن گىرچك ماھىتى كىمى جىلوەلنمەيە باشلايىر.

^{۱۱۰} تارىخى سۆرەكلىك: تداۋم تارىخى. ايران آدىلى دۆۋلتىن رىسمى سۆيىلەمىندە، "ايران"
 ھىخامنىشلىردن باشلاناراق ايندىيە قەدەر وارلىغىنى قوروموش سىياسى بىرىم [واھىد] دىر.
 ھالبۇكى ايران آدىلى سىياسى واھىد، سون واختلاراجان ناغىللار بۇرونموش بىر قاۋرام
 اولاراق توراننى قارشىسىندا ايشلەنىردى. ايسلامدان سونرا آردىجىل دۆۋلتلر گلىر:
 موسلمان شىرق خىلافتى (اموىلر، عباسىلر)، سونرا موغوللار، ئىلخانلىلار و... بونلار
 ايران آدلاندىرماق، ايندىكى تۆركىيەنى يونانىستان آدلاندىرماقدان داھا گۆلۈنچ اولاردى.
 ھاردان بللى، بلكە دە، واختىلە ايران آدىنى "ممالىك محروسە" اۋچون منىسمەك
 گىندىشىندە، بىرلىشمىش مىللتلر تىشكىلاتىندا افغانىستانلا يارىش آپارماق مجبوريتىندە
 قالمىشلىلار. (افغانىستانلى عاليم دوستومون سۆيىلەدىيى بو ائحتىمالا ھىچ بىر بىلگە تاپا
 بىلمەدىم.) پوستمدىرىسم سونراسى دۆشۈنچەلردە بۆتون تارىخى سۆرەكلىكلىر
 ناغىلدا باشقا يىر شى دىيىل.

ھەمىن تەكرارلارنى نەتىجەسىندە، كۆتەلەيە ياناشى، بىلگىنلەردە ئۆزلىرىنى قونداردىقلارنى تارىخىيىل بۆتۈۋولۇپە اينانماغا باشلايدۇرلار. سون ماقامدا اونودولور كى، اوپوم ايچىندە گۇرونن تارىخىيىل آردىجىللىق لار سۇيلىمىل فئومئىن دىر. چىشىدىلى اولاي لار بىلى باخىش بوجاغىندىن اولومسال^{۱۱۱} بىچىمدە اكلەندىكدە مەين گۇرچكىك يارادىرلار.

بوندىن دا ايرەلى گىتەمك اولار: قارشىلايدىغىمىز تارىخى سۇركىلىك، حتتا سۇيلىمىن ائگەمن لشمە نەتىجەسى دە دئىيل، پروپاگاندا يۇلو ايله بىلىنجىمىزە سىرىنىمىش ساختا گۇرچكىك لردىر. چۇنكى ايسلامدان پهلوى يەدك ايران آدىندا سىياسى بىرىم يۇخ دور، آدلارنى جوغرافى بۇلگەلرە تاخمىش عرب، تۇرك و فارس سولالەلر وار. اويوشماز فاكەتلارنى بئەلجە بىرلشدىرمە گىرىشىمى، آرى دىل، خالىص سۇى و نۇقصان سىز تۇپلوم آختارىشىندىن قايناقلايدىر. تارىخى سۇره كىلىين يانىلساماسىنا [توهم]، حقيقت دونو گىيىندىر مكدن مقصد، "باشقالىق" لارى دانماق دىر.

سىويق ئۆزلىك:

سۇلچولوق، مىللەتچىلىك و ايسلامچىلىق

دىن، مدنىت، تۇپلوم و دىل كىمى سىمگەسل تۇمۇلرىن [نمادىن كلىلرىن] سرت بىر ذاتى ئۆزلىكى يۇخ دور. اينسان دا بئەلە دىر. اونون كىملىكى تۇپلومدا گلىشمكدە اولان آخار و دىيشكن بىر گۇرچكىك دىر. باخمىيلاق كى، اينسان اونو ئابىت تصور ائتمك لە منلىيىنى تئبىت ائدىر. گلن بو آخارلىق، سىويقلىق و گلىشكن لىي اۇچ قاورامىن اۆزەرىندە سىناقدان كئچىرك: سۇلچولوق، مىللەتچىلىك و ايسلامچىلىق.

^{۱۱۱} contingent، پىشاندى، تصادفى.

آوروپادا سوسيال دئموكرات و خريستيان دئموكرات پارتىيالار فعاليت گۇستىرلر. مالتىزا، پاكىستان، اندونىزا و تۇركيه كيمي موسلمان دئموكراتيك اۆلكهلرده ايسلامچى پارتىيالار يا حاكيمديرلر، يا دا حۇكومت اورتاق لارى. كۆزدلر بىرچوخ سول مىللتچى پارتىيالار، ياراقلى قروپلاشمالارى واردىر. ايراندا "يئنى دۆشونجه لى دىنچى آيدىن-لار"^{۱۱۲}، ايسلامدان بىر نۆوع لىبئراлизм و عدالت آنلايىشى اخذ ائتمه يه چاليشىلار. بونلار بىر آنلامى نه دىر؟ سول، دىن، لىبئراлизм و ناسيوناليزم كيمي قاورام لار بىر ذاتى اۆزلىك لرى اولسايدى سول-ساغ بىر بىرىنه قارىشا بىلدىمى؟ خريستيان دئموكرات، مىللتچى سول، لىبئرا ايسلامچى لىق كيمي سىياسى گۇرۇشلرله قارشىلاشا بىلرمدىك؟ البته كى، يوخ.

هر بىر تۇپلومدا چئشىدىلى فيكىر اخيم لارى [جريان لارى] واردىر. بو اخيم لار ذاتى اۆزلىك لره مالىك اولماقدانسا، هر بىرى نىن اۆيه لرى آراسىندا عايله وى بنزه رلىك لر واردىر، هم ده فرقلى لىك لر. سياست فرقلى لىك لردن دۇلايى گئچك له شىر. باشقا دئيىش له، فيكىر و سياست اخيم لارى نىن ذاتى اۆزلىك لرى اولسايدى چوخ گومان كى، دئهن لر آراسى intersubjective دىالوق مۆمكونسوز آلىناردى.

اۇنجه ايشاره ائتدويم كيمي اۆزچولوكده هر بىر قاورام ديشمىز، ثابت و داشلاشمىش آنلام داشيىر. ائله جه ده، هر "اۆز" كسكىن آنلامىنى اۆزويله گزدىرر. معنا هميشه سۆزچوكده حاضىردىر، يئتركى، اۇنو اختارىب تاپاق. بو يانلىش تصوّر اۆزچولوكدن قايناقلاىر. ژاك دئرىدا بونو "بولونوش مئتافىزىكاسى"^{۱۱۳} آدلاندىراراك رد ائدىر. هر بىر

^{۱۱۲} روشنفكران نواندىش دىنى.

^{۱۱۳} مئتافىزىك حضور، اىستانبول تۇركجه سىنده: *mevcudiyet metafiziği*، *bulunuş metafiziği*، اينگىلىسجه: *Metaphysics of Presence*. بو، ۱۹۶۷-ده ژاك دئرىدانىن ايره لى سۆردويو نظريه دىر. بولونوش مئتافىزىكاسىنا گۆره، دىل بىر مۇوجودىتن سۆز آچىر، اونو يانسىدىر، گۇستىر. حتتا اونو تمثىل ائدىر. آنجاق دىل بىر يازى و دانىشيق

سۇزون اۇنجه دن وئريلميش حاضير آنلامى يۇخدور. بيز حقيقتى سۇيلمسل اورتامدا ياراديريق. هر هانسى سۇيلمده آنلامى يئنىدىن اوره ديريك.

ويتگنشتاين اۇزچولويون آلتئرناتيوى اۇلاراق "عايله وى بنزه رليك" ايلكه سىنى ايره لى سۇرور. بو ايلكه يه گۇره، اينسان كىمى تۆمل [كلى] بير قاورامدا، فردلرين اورتاق اۇلدوغو دىيشمز اۇزلكلر يۇخدور. يالنىز مجموعه اۆيه لرى آراسيندا هانسيسا بنزه رليك لر وار. اۇرنه يين، اينسان آدى قاورام، دانىشان حئيواندان عىبارت دير. اۇزچولوك اُساس گۇتورولورسه، لال بير آدام و يا هله ديل آچيب دانىشماميش اوشاق داها اينسان ساييلا بيلمز. لاكين هر ايكيسى اينسان آدلانىر، چۇنكى همين لال و كۇرپه وارلىق لار بعضى يۇنلردن عايله نين آيرى عضولرينه اۇخشايرلار.

نه ساغ، نه سول، نه دين؛ بس هانسى يول؟

بعضن بئله بير فيكىر سسله نيركى، من نه ساغام، نه سول، نه ده دينچى. بس نه سن؟ بو سوالين جاوابى فاشيزمدن باشقا بير شئى اولمايلى.

كىملىك سياستى نين آخساق نۇقطه سى اۇزچولويه سايماز ياناشماق اۇلا بيلر. اۇرنه يين، بعضى ميللى مسئله چاليشقان لارى نين و كىملىك چى

قوللاريندا بو مۇوجوديتى يانسيتماقدا فرق واردير. دانىشيق، مۇوجوديتى گۇسترمه فونكسياسىنى داها بيتكىن بيجميدە يئرئنه گتيرير. يازى يئترسىز، حتتا تهلۆكه لى دير. دانىشيق زامانى دانىشان اينسان، سۇيله دىيى سۇزلرله بير آندا و بير يئرده دير. اونونلا سۇزچوك لر آراسيندا هنج بير مسافه يوخ. نتيجه ده اونون سۇزو، و آنلاتماغا چاليشديغى نسنه آراسيندا بير اۇرتوشمه وار. دئريدا بونو بولونوش مئتافيزيكاسى آدلانديراق رد ائدير. ديل آيدىن آينا دئييل. ديل، عالمى اۇرتوك آرخاسيندان آنلادير. بو هم دانىشىغا عايددير، هم ده يازيبا.

فعاللارین سۇلچولوغا، مىللتچىلىيە و ايسلامچىلىغا باخىشىندا
اۋزچولوك وار. بئله كى، كىمىسى گومان ائدير "سۇل آخىم" آيدىن
اۋزلىك سالخىمى داشىيان مجرد فئومئىدېر. مثلىن، همىن گومانا
دۆشمىكەن دولاي سۇسالىزمە نىفرت ياغدىرىلېر. نىفرتىن ياناغاى دا
سۇوتلر بېرلىيىندە گىرچىكلىشىمىش سۇسالىزم و ايستالىنىزمىن
تۆرەتدىيى فاجىيەلردن گلېر. سۇوت سۇسالىزمىنە فلاكت كىمى
باخىلېر. لاكىن ئىنىسول و يافرانكفورت مەكتىبى كىمى سول آخىملار گۇز
اۋنۇنە آلىندىقدا مارقلى ھومانىتار مەكتىبلرلە قارشىلاشېرىق. بوسول او
سولدان يۇردن گۇيە سچىلېر.

ائەلجە دە، مىللى سۇلىم دە مىللتچىلىك، بىرمەنالى اۇلاراق،
اۋولمۇ فئومئىن كىمى قلمە وئرىلېر. ھالبوكى چئشىدلى مىللتچىلىك
وار. مىللتچىلىك كاتولىك كىلسەسىنە قارشى مۇئەت رۇل اوينايدىسا،
اىبىرمىنچى عصر دە فاشىزمە يۇل آچدى. ھابئله بىر چوخ كسىملر،
اىندىكى ھۆكۈمەتنى داورانىشلارنىدان دۇلاي ايسلامچىلىغا دا خۇر
باخىلار. لاكىن ايسلامىن دا چئشىدلى اوخونوشلارى واردير.

بو اۋچ جريان اۋز اىچلىرىندە او قدر ألواندىر كى، بعضىن اولارنى بىر-
بىرىنە بنزىلىيى صىرف اومونىم [لفظى مشترك] دىر. يعنى تەكجە آددا بىر-
بىرىنە بنزەيىر، مضمون باخىمىندان اورتاقلىقلارى آزدىر. دئىيىم كىمى،
فرانكفورت مەكتىبى دە سول دور، ايستالىنىزم دە. ايراندا فعالىت
گۇسترمىش خالىق مۇجاهىدىلر دە ايسلامچى دىر، افغانىستان طالېبان-
لارى دا. ھالبوكى خالىق مۇجاهىدىلر، فىكرى باخىمدان داھا چوخ سول
دۆشگەيە ياخىن دىر، طالېبان ايسە قاتى سلفى ايسلامچىلىغا. تۆركىيە دە
سولدان ساغا، ساغدان سولا ھرلەنن بعضى پارتىيا عضولرى دە ياخشى
اۋرنىك دىر. بئله جە يۇرديشەملر تەكجە شەخسى چىخارلار گۇدوموندن
قايناقلانمىر. عىنى ھالدا سىياسى دۆشۈنچە آلانلارنىن اىچىچە

گيردیی ایله علاقەلى دیر. ائله محض بو اۆزدن، ساغ میللتچی لیک دابانینا سؤیکنمیش منصور یاواش، سولچو خالق جومهوریت پارتیسیندە یئر آلا بیلیر. او، آنکارا بلدیە باشقانلیغیندا، اۆنلو سولچولاردان داها اوغورلو سوسیال تأمینات سیاستی یۆروتموشدور.

سؤیله دیییم اۆچ جریانین اۆست-اۆستە دۆشن خصوصیت لری دە واردیر. فرقلى لیک لرله برابر بو جریان لار نه دیشمز اۆزلیک داشییرلار، نه دە آیدین سینیرلارلا بیر-بیرلریندن سئچیلیرلر. بونلارین اورتاق اۆزلیک لری دە وار. بونا گۆره، سیاسی فعال لارین هر هانسی آچیدان چیخیش ائتدیک لرینه باخمایارق، اویریسینه دە آچیق اۆلمالی دیر. یۇخسا قاپالی و تام تکذیبچی مۇوقع توتارسا، سیاست چیخیلماز یۇلدا قالا بیلر.

سۇلون بیر رنگی یۇخدور، یۆز رنگی وار. سۇل دۆشونجه نین باکونین^{۱۱۴} و کروپوتکین^{۱۱۵} دن توتמוש لوکزئمبورق^{۱۱۶} و قرامشی^{۱۱۷} یه قدهر چئشیدلی اۇخونوش لاری وار. سۇلون باشلیجا سیمگه سینه چئوریلیمیش مارکسیزمین روس اۇخونوشو اینسانی ازمه یه یۇنلیدسه، اۇنون فرانکفورت اۇخونوشو چاغداش دۇنیادا قارشیلانمیش پرنسیپال چتینلک لرین چۆزومونه قاتلاشدی. گئرجکشمیش سۇسیالیزم عدالت سیمگه سی دئییلدی، تۇتالیتاریزم و ایستالینیزمین

^{۱۱۴} میخائیل باکونین Mikhail Bakunin، (۱۸۱۴-۱۸۷۶)، آنارشیزمین بانلریندن ساییلان روس فیلسوف.

^{۱۱۵} پتر آلکسئوویچ کروپوتکین، Petr Alekceovich Kropotkin، (۱۸۴۲-۱۹۲۱)، روس آنارشیزم فیلسوف.

^{۱۱۶} روزا لوکزئمبورق، Róza Luksemburg، (۱۸۷۰-۱۹۱۹)، پولیاک (لهستانلی) فیلسوف، پولشانین سوسیال دئموکرات پارتیاسی نین قوروجولاریندان دیر.

^{۱۱۷} آنتونیو قرامشی، Antonio Gramsci، (۱۸۹۱-۱۹۳۷)، آدلیم مارکسیست نظریه چی، ایتالیا کومونیست پارتیاسی نین قوروجولاریندان. اونون "انگه منلیک" [هژمونی] باره سینده کی نظریه سی اۆزوندن سونراکی فلسفه گله نه یینه بؤیوک ائتکی بوراخمیشدیر.

تجسسۇمو ايدى. او، تىكجە سۇلچولوغون مفكورهوى تاپىنتىسى دىيىلدى، ھەم دە دئورىم مۇئەزىنىن مەھسۇلو ايدى.^{۱۱۸} يەنى ھەر بىر دئورىم ئۆز جانىندا اىستالىنىزم يەتتەنەينى گزىدىرىر. ايدئولوگىياسىندان آسىلى اولمايلاق، ھەر بىر دئورىمىن توتالىتارىزم و زوراكىلىق مەرحلەلىرى واردىر.

مىللەتچىلىكە گەلىدە ايسە ئۆرنەكلەر آز دىيىل. نازىمە گەتەرىپ چىخارمىش آلمان مىللەتچىلىكى نە قەدەر گەتەرىپە، رەئسانس سۇئراسى ايتالىان و فرانسىز مىللەتچىلىكى بىر ئۇ قەدەر قورتۇلۇشچۇدۇر. ئورتاقچىلىق فلسفە و دىنىي دىلى لاتىن دىلى ئۇلۇر. باشقا دىللەر ھەمىن دىلەن خەسەبىنا آرادان آپارىلىر. آنچاق رەئسانس آردىنچا، پاپانىن يۇرۇقىدا تەنرىلىغىنى ناسىئونالىزم ايدئولوگىياسى دئورىرىر. نەچە-نەچە دىل، لاتىن دىلىنىن يۇرۇقىنى آلىر. بىلى ئانلامدا فرانسىز دئورىمى بو سۆرەجىن اوزانتىسى ايدى.

ايسلامچىلىق جەريانلارنى داھا ضەددەيتلى، داھا ئالواندىر. اونون ئايمىن ظوھەرىدن شەيخ ئاللاھ شۆكۈر پاشازادەيەدەك تام ضەددەيتلى گەتەرىشلىكى وار.^{۱۱۹} مىصىرلى بۇيۇك فىلوسوف نەسر ھامىد ابوزەيد لىبئەلدىر؛ ابوبەكر بەغدادى تام سەلفى، ھەيدەر جامال ايسە مودەرن رادىكال. آمما مەسىئە بۇندىن دا دىرىندىر. ايسلام يالنىز قۇرئاندىن عەبەرت دىيىل، اونون ضەددەيتلى اوخۇنۇشلارنىدىن، يۇرۇملارنىدىن، شەرحلەردىن دە عەبەرتدىر. دىنىي رەئايەلەر دە بو تۇپلۇيا آرتىرماق گەتەرىر.

^{۱۱۸} دئورىملەر ھەئەسە مەمۇن و آمەجدان آسىلى اولمايلاق، ئاكۇبى مەھەببى ئۆز بۇنىلەندە گزىدىرىر.
^{۱۱۹} بو ايكى شەخەس، آراشدىرما قۇنۇسۇلا بىلەجەك تەبەئىك ئۆزلىكلىرى وار.

ایسلام ایسماعیل گاسپیرالی دا میللتچی لیک له آل-اله وئیر، جمال الدین آسدا بادی ده اینتئرناسیونالیست سجه قازانیر، معمر قذافی و مسعود رجوی نین دوشونوش طرزینده مارکسیزمه یاخینلاشیر. سوریانین کئچمیش باش مؤفتیسی احمد بدرالدین حسون، ایسلامی آسدا دیکتاتوراسی نین توجیه آراجینا چئویریر. عوضینده، دۇنيا موسلمان روحانی لر بیرلیی نین صدری میصیری یوسف قرضاوی یه گۆره، عدالت و آزادلیق دیندن اۇنجه گلیر. یعنی دین احکامی، آزادلیق و عدالت شرطلریله اویوشماقلا مشروعیت قازانیر. آخوند خوراسانی مشروطیتی دین له آساسلانديریر؛ تیریز مشروطه موجهیدلری نین آمالینا قارشى چیخمیش شیخ فضل الله نوری ایسه، مؤجتئهیدین آغزیندان چیخان هر بیر فتوانین تام عدالتلی اۇلاجاغینا اینانیر. بونلار ایکی ضیددیتلی باخیش دیر. بیرجیسینده وطن/شلیق پوتانسیالی مؤوجوددور؛ ایکینجیسینده ایسه تبعه لیک. بیرنجیسی اینسانین آزادلیغینا کۆکله نیر، ایکینجیسی اینسانلاری حؤکومتین کۆله سینه چئویریر.

سون یوروملار

بیر. آیری-آیری اؤزلیک لری بیرلشدیریب، معین نسنه یه ذاتی خصوصیت باغیشلاماقلا چخیلماز یۇلدا قالیریق. چۆنکی دورومون گئچک دیرلندیریلمه سی نین یۇلو باغلانیر. مثلن سؤیله دییمیز آخیملارا بیریریندن آیدین سئچیلن قاتی کیملیک یۆکله مک، یاشامین سؤیکندیی ألوانلیغا گۆز یومماق دیر. چۆنکی بیر نوع دئییل، مین بۇیالی سۇلچولوق، میللتچیلیک، ایسلامچیلیق واردیر. ایندی "کیملیک" ین کلاسیک ماهیت داشیما دیغینی اونوتماق اۇلماز. داها "صنیف"، "اولوس"، "تۆپلوم" و "اؤزدشلیک" کیمی قاوراملار کلاسیک آنلاملارینی ایتیرمیش،

يا دا ايتيرمكدەدير. كيملىك ابدى سرت نسنە دئيىل، "سياسال"ين اورتاميندا اولوشموش رئاللىق دير.

"كيملىك" دئىكدە كشف اولوناجاق و يا تانىدىلاجاق ايلكىن ذات عاغلا گلىر. لاكين بئله بير ذات يوخذور. آرتىق كيملىك ايچ گؤدونون [غريزه نين] يۇنلندىردىيى مجبورى وارلىق دئيىل. كيملىك چئورە نين گليشيدىردىيى اىستاتىك اولغو دئيىل، چوخ سايلى سؤره ج لرين اولومسال [بېشايىندى] تۆرمە سى دير. همين فورمالاشمالار، اكملنمە [مفصل بندى] سؤرجيندە يارانير. كيملىك اۇنجه دن وئريلميش ديشمىز اولغو دئيىل، زامان گئىدشيشندە قازانىلان ماهيتين [يعنى اۇزدشلمە نين] آدى دير. باشقا سؤزلە، اينسان لارين اۇنجه دن وئريلميش كيملىك لرى يوخذور، سونرادان قازاندىقلارى كيملىك لرى واردير. بو ايسە يالنىز "كيملىك قازانما" گئىدشيشندە يارانيب بليرلە نير. يعنى كيملىك كشف اولونمور، ائلدە ائدىلير. ائرنستو لاكلانو "كيملىك" ۱۲۰ ايله "كيملىك قازانما" ۱۲۱ مسئلە سىنى بيريريندن آيىرد ائدير. اينسان و توپلوم تام فورمالاشيب ثابتلشميش بير كيملىك اولاراق مۇوجود دئيىل دير. بونلار فرقلى ليك لرين محصولو اولاراق اولوشوب گليشيرلر.

ايكى. كلاسيك ماركسيزمده اينسانين كيملىيىنى فورمالاشديران تكةجه عامل صينيف دير. بۆتون مدنى، توپلومسال و سياسال گليشمە لرى ايقىصاد عامللى معينلشديرير. ايقىصاددان مقصد ايسە طبيعى قايناق لار، اىستئحصال مئتودلارى، تئخنولوگىيا، ثروتين نيظاملى داغىلىمى دير. حالبوكى، يئنى سولچو باخيش لاردا چوخ سايلى سببلر دؤوريە يە گيرير. تاريخ ايسە بيرجه صينيف عامللى واسيطە سيله دئيىل، بيرچوخ عامل لرين چيىنيندە ايرەلى شۆتويور. بئله ياناشما طرزيندە

۱۲۰. identity

۱۲۱. identification

تکجه مادی اۆره دیم بیچیم لری^{۱۲۲} دئیل، «هژمونیک باغللیق اۆزنه لرین کیملیینی [اولوشدوروب] دییشدیریر.»^{۱۲۳}

اۆچ. اۆزچولویون تئوریک پروبلئمی مرکب فنئومئن لری سویوت بیر اۆز سویه سینه ائندیرمک دیر. بو سویوت اۆز، هئچ بیر گلیشیم [تحول] ایمکانینا مالیک دئیل. اۆزچو دۇنيا گۇرو شو گئنللیک له ایدئالیست دیر. أفلاتون دان ایلهام لانمیش بو باخیش طرزینده دۇنيا بئله گۇرونور: چئوره میزده گۇرمکده اولدوغوموز وارلیق لار، ایدئال بیر وارلیغین کۆلکه-سی یا دا کۆچورمه نۆسخه سی [بدل نسخه سی] دیرلر. بو وارلیق لار همان ایدئالار [Ideas، مئل] دیرلار. ایدئالار، سویوت، دییشمز و بیتکین و أبدی دیرلر. یعنی زامان و مکان اونلاری کۆهنلتمیر.

بو تفککور، سیاستی چیخیلماز یولدا قویور. دۇرد. کیملیک باره ده اۆزچو باخیشدان یایینماساق سیاست چیخیلماز یولدا قالار. چۆنکی سیاستین گئرچکشمه شرطی آنتاگونیزمی رسمیته تانیماق دیر. بو، اینسان کیملیی نین اینکیشاف قابیلیتی، دییشکن لیینی قبول ائتمک له باش توتا بیلر. سیاست، اینسان کیملیی و توپلوم بۆتۆلویو کیمی آنلایش لاردا چات لارین اولدوغونا اینانماقدان باشلانیر. سیاست بو آنتاگونیزم لری جیلوولاییب مهار ائتمک پئشه سی- دیر. "بیز-اۆزگه" جۆتلیونده، هر ایکی طرفین دییشمز کیملیینی وارسایساق، ساواشدان باشقا بیر یارغیج قالما یاجاق. بونون کیمی چیخیلمازلیق لاردان چیخیش یولو، "تاریخ، سۆی و اولوس" باره ده اۆزچولویه قاپیلما دان سیاست گئرچکشدیرمک دیر. بئله کی، قورتولوشچو سیاست هر حالدا پلورالیزمی، تیکل چیلیی [خاص گراپی نی]

^{۱۲۲} mode of production، مناسبات تولیدی.

^{۱۲۳} Ernesto Laklau & Chantal Muffe, Hegemony and Socialist Strategy, (2001), p. XII.

و چۇشىدىلى لىيى ساوونمالى، اۋز ايچىندە فيكىر آيرىلىق لارىنى بارىندىرمالى- دىر. يۇخسا فيكىر آيرىلىق لارىنا دۇشمىنچىل گۇزله باخىلىرسا، داخىلى چكىشمەلر سىنگىمىك بىلمەيەجك.

بئش. كىملىك لرى سىويق اۋزلىك تصور ائتمىك ايكي سىبدىن سىياسى اكتروالىغا و تنقىدى دۇشونجه يە يول آچىر. بىرىنجىسى، اۋزىيە اولوشوم شانسى قازاندىرىر. (توپلومون بۇتۇو كىملىيى اولسايدى، و يا اۋزىيەن كىملىيى دىيىشمز اولسايدى، سياست مۇمكون اولمازدى.) ايكىنجىسى، آلترناتىو سۇيلىملرە، ھىمونيىك كۆرسويە قالخماق ايمكانى يارادىر. ھاكىم سۇيلىمىن توپلوما آشيلادىغى [تزرىق ائىدىيى] كىملىيى دىيىشمز تصور ائىسك، اونا قارشى ايسىتىنىلن دىرەنىش اۋز آنلامىنى ايتىرەجك. كىملىك بارەسىندە اۋزچو باخىش بوجاغىندىن يايىنمادان سياست يۇروتمىك اولماز.

آلتى. شۇوونىزم و خالىص سۇى ايدىئاسى، آشىرى كىملىك سياستىندىن گلمەدىر. "آرى دىل" دىلەيى دە بئلەدىر.^{۱۲۴} لاکىن بۇتۇو تۇپلوم ايدىئاسى، بىرچۇخ ايدئولوژىك مکتىبلردە آماج كىمى ايزلنىمىشىدىر. ھالبوكى، بلى آنلامدا تۇپلومون اۋزگون ذاتى يۇخ دور. دئمك، فردلرىن فۇوقوندىە دايانمىش تۇپلومون روھونا و يا ذاتىنا اينانماق، توتاليتار رېژىملرىن يارانماسىنا يۇل آچمىشىدىر.

^{۱۲۴} مقصىدىم دىلى قوروماق و گىنىش لىندىرىمىك نامىنە آپارىلان سياستلر و گۇستىرلىن قايفىلار دئىيل، خالىص سۇى يانىلساماسىندىن گلمە تام خالىص دىلە جان آتماق دىر.

سككىزىنچى تۈز: قورغۇ قورامى؛ دۆرتۈ و دۆشۈنچەلەرنى قارىشىدىر يىلماسى

اينسان اۋز جاليشمالارنى مۇعینلشدیرمه یی باجاردیغی
حالدا، اونلارین نندنلرینی، دۆرتولرینی [انگیزه لرینی] تام
دیققت له آیدینلیغا چیخارا بیلمز.
زىقموند فروید

پارانویا خستەلییینە یولوخموش اینسانلار هر یاندا، هر آندا دۆشمن
گۆرۈرلر. قورغۇ قورامى [توطئه نظریه سی]^{۱۲۰} دا بئله بیر مسئله دیر.
قورغویا اینانان اینسان ویا توپلوم دۆشمنین وارلیغینی هر یئردە، هر آندا
سئزیر. کۆتۈ اولایلاری اونون وجودونا باغلايیر. و هارداسا، هاجانسا
دۆشمنین سالدیراجاغینی وورغولايیر. قورغۇ قورامى بو کیمی
دۆنیا گۆرۈشلرینی محصورلودور. بس بوقارامسار باخیشی نییه قورغۇ
قورامى آدلانديریریق؟ دوغرو دور، قورغوسال دۆنیا گۆرۈشونون علمی
نظریه ایله هنج بیر ایلگىسی یوخدور. و همین سۆزیرلشمه سینده کی
"قورام" سۆزو اوخوجولاری سهوه سالا بیلر. "قورغوسال باخیش"

^{۱۲۰} conspiracy theory of society.

[نگاه توطئه آمیز] و یا "قورغوسال یاناشما طرزی" [ره یافت توطئه آمیز] ایسته نیلن آنلامی داها یاخشی جاتدیرا بیلردی. آمما "قورغو قورامی" سیاست فلسفه سینده تانینمیش بیر تئرمین دیر. همین باخیشین دۇنیا سویه سینده بئله جه آد قازانماسی منی ده مؤوجود گله نه بی ایزمه له یه مجبور ائتدی. رسمی دیلده بونو "سوء قصد تئوریسی"، آنادولو تۆركجه سینده ایسه "کامپلو تئوریسی" سسلندیریرلر. آنجاق بونلارین هئج بیرى دیل زنگینلیینه یاردیم ائتمیر. بواؤزدن ایصطلاحین قارشیلیغی اولاراق "قورغو قورامینی" اؤنه ریریم. قورغو قورماق، کیمه سه قارشى - گیزلیندن تله حاضرلاماق، حيله دؤزلتمک، بیجلیک ایشلتمک دیر.^{۱۲۶}

علم و فلسفه نین اؤلچوسو دوغرو-یالان ، اخلاقین اؤلچوسو یاخشی-یامان، و ائستتیکانین اؤلچوسو گؤزل-چیرکین دیر. بس سیاستین اؤلچوسو نه دیر؟ دوست-دۆشمین^{۱۲۷}. سیاست، اؤزلیک له، دوست-دۆشمین آیریمی اؤزه ریندن یاپیلیر.^{۱۲۸} کیملیک سیاستینده دوست-دۆشمین ایکیلیبی او قدەر شیشیردیلیر کی، اخلاقی ماهیت قازانیر. دۆشمین خصوصی دۆشمین گؤرکمینده جانلاندیریلیر. سانکی شخصی بیر قانلیچیلیق اورتادا واردیر. حالبوکی سیاستده آدی چکیلن دۆشمین،

^{۱۲۶} "ایضاحلی لغت" ده قورغونون ایکى جرگه یه بؤلونموش بیر نئچه آنلامی واردیر: بیرینجیسی، تأسیسات؛ بیر یئرده قورولموش مئکانیزم (مئلن نفت قورغولاری [تأسیسات نفتی]؛ گؤزو تک قوروپوب بو قورغولاری /صمد وورغون)، جیهاز، ترتیبات. ایکینجیسی، گلک؛ حيله، دولاب، آل آتیندان حاضرلانا تله. (بئنه ده آیری-آیری قورغولار [توطئه لر] دؤشونوردو /سولتیمان رحیموو.) قورغو قورماق، بیرینه قارشى گیزلیندن تله حاضرلاماق، حيله دوزلتمک، بیجلیک ایشلتمک.

^{۱۲۷} friend/enemy. بورادا دیققت یئتیرله جک نؤکته enemy سؤزودور. بو عمومی دوشمن دیر.

^{۱۲۸} بو فرقلندیرمه آلمان فیلسوف کارل ائشمیته عاید دیر: کارل اشمیت، "امر سیاسی"، در: قانون و خشونت، گزینش و ویرایش مراد فرهادیور و دیگران، تهران، رخداد نو، ۱۳۸۶، ص ۹۵.

عمومی و آجنې بیر رقیب دیر. اونونلا اوزلاشماق، آل وئره گیریشمک، باریشماق، یئری گلدیکده ایسه ساواشماق اولار. عیسا پئیغمبر دئینده کی، «دۆشمن لرینیزه شفقت له یاناشین!»^{۱۲۹} خصوصی دۆشمی گۆز اؤنونه آلیردی. تکجه بئله بیر دۆشمن له شفقت لی داورانماغین معناسی واردیر. بو، أخلاق ساحه سی دیر. لاکین عمومی دۆشمن سیاستین اؤلچوسودور. بؤیوک آلمان فیلسوفو کارل ائشمیت «مین ایلیک خریستیان-موسلمان ساواش لاریندا هئچ بیر عیسوی نین عاغیلینا گلمزدی کی، عرب لرله تۆرک لری سئودی ی اؤزوندن، آوروپانی ساوونماق عوضینه دۆشمه ن تسلیم اولسون.»^{۱۳۰}

عمومی دۆشمی سیاست آلانیندان قوپاریب أخلاق ساحه سینده یئرلشدیرمک ایسته دیکده، قورغو قورامی اورتایا چیخیر.

قورغو قورامی نه دیر؟

بعضی لری نین گومانینجا، بشر عالمینده هر نه باش وئیرسه، قورغو-لارین [توطئه لرین] نتیجه سی دیر. باشقا سۆزله، باش وئرن حادثه لر دۆشونجه لرین، ایستک لرین و داورانیش لارین چارپیشماسیندان تۆره نمکدنسه، قورغولارلا باغلی دیر. بو قورغولاری ثروت-قؤدرت صاحب لری یوغورورلار. سانکی شرّ قوه لرین فیتنه-فسادلاری اولماسا یاشام دۆز یولا گئدر. نه ایجتیماعی چکیشمه لر باش وئره، نه ده عدالت سیزلیک یارانار. قورغو قورامی نین آدلیم یورومچوسو کارل پوپئرّه گۆره، بیز ساواشا، یوخسوللوقا و ایش سیزلییه نیفرت بسله ییریک. سونرا

^{۱۲۹} انجیل عیسی مسیح: ترجمه تفسیری عهد جدید، تهران، سازمان ترجمه تفسیری کتاب مقدس، ۱۳۵۷، انجیل لوقا، فصل ۶، آیه ۲۵، ص ۷۹.
^{۱۳۰} یئنه ده اورادا، ص ۹۸.

دۆشونورک بونلار حۇكمن پيس نيتين و يا بدبختلىك گتيرن پلانىن محصولو اولمالى دير.

به يه نمه دىييمز فيكىرلر ده بئله دير. بونلارى تۇره تمكه حۇكمن كيمين سه بير "آماجى" واردير، البته كيمسه ده بونلاردان قازانچ گۇتورور.^{۱۳۱} قورغو قورامى آچىسىندان، توپلومسال اولاي لارين ساده آچىقلاماسى واردير: يئتركى كۇتو حادىثه لرين باش وئرمه سينده ماراقلى اولان فردلرى و قروپلارى كشف ائدك. بو فردلر كۇتو حادىثه لردن فايدالانىر، اونلارين باش توتماسى اوچون پلانلار جيزيرلار.^{۱۳۲}

قورغو قورامى نين ايزلرينى بۇتون توپلوملارين دۆشونوشونده آز- چوخ سۇزمك اولار. يعنى بئله جه دۆشونمك اينسانا خاص دير. لاكين بو قورام ايستىبداد قورولوشلو توپلوملاردا داها ياغيغين دير. بيزيم توپلوم آشيري بيچيمده بو قوراما سۇيكه نهرك دۆشونور.

دليل و عيلىت

قورغو قورامينا آيدىنلىق گتيرمك اوچون ايكي قاورامى [مفهومو] بيريريندن آيرد ائتمه لىيىك: دليل و عيلىت [ثبوت و سبب]. علمى آچىقلاما ايكي تۇردور: بيرينجيسى، "دليل"، ايکينجيسى ايسه "عيلىت" واسطه سيله. منطقى باخيمدان "دۇرتو و دۆشونجه" قارشىلىقلى ايلگيده دئيىلر. دۇرتونون سببى وار، دۆشونجه نين ايسه دليلى. بونون اوچون دۇرتولرى تانىماق اوچون سبب اوداقلى [علت محور] آچىقلاما موناسيب دير، دۆشونجه حاققيندا ايسه دليله سۇيكه نن ايصاح. دۆشونجه نين قورولوشو فلسفه نين قونوسودور، اونون يارانما گئديشى،

^{۱۳۱} كارل ريموند پوپر، جامعه باز و دشمنان آن، ترجمه عزت الله فولادوند، تهران، خوارزمي، ص ۱۳۱۹.

^{۱۳۲} كارل ريموند پوپر، جامعه باز و دشمنانش، ترجمه على اصغر مهاجر [سيدجوادى]، تهران، شركت سهامى انتشار، ۱۳۶۴، ص ۳۳۰-۳۳۱.

یعنی دۆرتوسو، ایسه تین بیلیمین [روانشناسی نین]. دۆشونجه بیر مؤوضوع دور، اونون نئجه یارانیب مئیدانا گلمه سی ایسه باشقا مؤوضوع. بونا گۆره، دۆشونجه نین آراشدیرماسینی، اونون پسیخی [روانی] گئدیشیندن کسکین جه فرقلندیرمک گرہ کیر. دۆشونجه اۆچون دلیل آراییریق، دۆرتو اۆچون علت. علمی مئتودون تثبیت اولونماسی، بونلارین آیرد ائدیلمه سی نین سونجودور.

دۆشونجه نین عکسینه اولاراق، دۆرتو اۆچون دلیل گتیرمک مۆمکون دئییل، اونون باره سینده گۆروله جک تکجه مۆمکون ایش، نندینی آراییب تاپماق دیر. بو بؤلگونون سونجو اولاراق دئییه بیلهریک کی، فنئومن لر باخیشیمیز ایکی حالدان خاريج دئییل: یا أخلاق دیر، یا دا علمی. فیکیرلری، اولای لاری و فردلری دیرلندیرمکده هم أخلاق بوجاقدان [زاویه دن] باخا بیلهریک، هم ده علمی. اولغولاری [پدیده لری] پیس-یاخشییا بۆلمک أخلاقین ایشی دیر، آما اؤنرمه لر^{۱۳۳} بیچیمینده ایفاده اولونموش دۆشونجه لری تصدیق-تکذیب ائتمک بیلیمین گۆره وی دیر. أخلاقدا پیس-یاخشی ایله اوغراشیریق، بیلیمده ایسه دوغرو-یالانلا. هر بیر علمی چالیشمادا اویئکتیولی گئرجلشدیرمک، همین تفاوته رعایت ائتمکدن آسیلی دیر. ألبته اینسانین ایدراک سیستئمی، سؤیله دییم شرطین تام دوغرو لماسینا اویغون گلیر.

^{۱۳۳} قضیه، proposition. کلاسیک منطیقده یارغی نین [حؤکمون] دیله گلمه سی؛ دوغرو یا دا یالنیش اولای بیلن بیر آنلادیم [بیان] دیر. چاغداش منطیقچی لر، دوغرو یا دا یالنیش اولای بیلن آنلادیم لا برابر، مجهول قالان بیر آنلادیمین دا بولوندوغونا دیققتی چکمیشلر.

Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri sözlüyü, Türk dil kurumu, 1975
بیلیم و فلسفه، آرقومنتلر و یا تجروبه لر سۆزگجیندن کئچمیش اؤنرمه لر اؤزهرینده قورولور. آما قورغو نظریه سینده کی ایره لی سؤرولموش اؤنرمه لر هئج بیر سیناغا بویون قویمورلار.

أخلاقین ایزلرینی بیلیم ساحه سیندن تامامیله سیلمک اولمور. ائله محض بونا گۆره هومانیتار علم لر معین قدهر ایدئولوژیک دیر.

دۆرتو گیزلی دیر، دۆشونجه ایسه آیدین

دۆرتو گیزلی، گیزملى عامیل دیر. اونو اؤیره نیب تصدیق ائتمکده پسیخولوق لارین ایشی سون درجه چتین دیر. فرویدون فیکرینجه، اینسان اؤز چالیشمالارینی مُعینلشدیرمه پی باجاردیغی حالدا، اونلارین ندن لرینی، دۆرتولرینی تام دیققتله آیدینلیغا چیخارا بیلیمیر.^{۱۳۴} اؤرنه-یین، دۆرتونون آماج لار و ائحتیاج لارلا قارشیلیقلى ایلگیسینی آراشدیردیقدا، بوروشوق [مرکب] بیر دوزاغا دۆشوروک: بیر-بیرینه بنزهین ائحتیاج لار، بنزرسیز دۆرتولرین ندنی اولورلار. واحید بیر دۆرتونون باغلامیندا چئشیدلی آماج لار باش قالدیریر، یا دا واحید بیر آماج چئشیدلی اینسان لاردا آیری-آیری دۆرتولردن قیدالانیر.^{۱۳۵}

اۆسته لیک، هر بیر داورانیشین گئدیشینده، فردی دۆرتولرین کؤکو یئگانه دئییل دیر. اولای بیلسین بو دۆرتونون کؤک لری، تاریخی گله نک لرین درینلییینه گئدیب چیخسین. «حکیملیک، دنیچی لیک، حوقوق شوناس لیک، و اؤیرتمن لیلی آرزولادیغی زامان، فردین دۆرتولرینی گؤز اؤنونه آلساق، بونو گۆره جه ییک: دۆرتولرین کؤک لری آیری-آیری ساحه لرده ائله یاییلمیشدیر کی، اونلارین ایزله نیب بلیرلنمه سی اولاناق سیزدیر».^{۱۳۶}

¹³⁴ Fərman İsmayilov, Ziqmon Freyd, (Bakı, gənclik, 1994), s.19

¹³⁵ Bayramov, Ə.C. və başqaları, Psixologiya, (Bakı, Məarif, 1989), s.122

^{۱۳۶} نرمان ل. مان، اصول روانشناسی، ترجمه و اقتباس محمود ساعتچی، تهران، امیر کبیر، چاپ ششم، ۱۳۶۲، ج اول، ص ۳۶۸.

دۆرتو، فردى و پسيخولوژىك بىر مسئلە كىمى، اۋزونون اويىكتىو قاورانىلماسى نىن يولونو باغلامىشىدۇر. اونون بارەسىندە گومان يۈرۈتمەك، اويىكتىو بىلىپىن گۇستىرىجىسى اولابىلمز. هانا آرنت نىن دىئىيى كىمى، «دۆرتو سانكى قارانلىق عالمىدەدۇر، باشقالارنى اۋزونو گۇستىرەمەكەن چكىنىر. حتتا تىنى [روانى] موعاينە ائتىدەكە، اونون داشىيىجىسى اولان شىخىن اۋزوندىن دە چوخ واخىت گىزلى قالىر. بونا گۇرە دۆرتو آختارىشى، اولدوقچا عاغىلاسىغىماز دىلكەدۇر. ھابىللە كىمەسەن، اۋزونون اُن درىن دۆرتولىرىنى باشقالارنى گۇستىرە اىستەپ، منطىقسىز عملەدۇر. بو، اىنسانلارنى، اۋزەللىكە دۆرتو صاحىبلىرىنى، رىكارلىغا بولاشدىرا بىلر. دۆرتولىرىن گۇز قاباغىنا سرگىلنەمسى باشلايان كىمى، رىكارلىق اىنسانى اىلىشكىلىرى زەرلەپىر. بىللەلىكە، گىزلىن نىتلىرى چكىب آيدىنلىغا چىخارما جەھدى، يا دا اونو گۇز قاباغىندا جىلۈەندىرەمەك، [عەكس نىتىجەپە گىتەپ چىخارىر. چۈنكى] اۋز طەبىئەتى و ماھىيەتى اعتىبارىلە قارانلىقدا و گۇزدىن ايراقدا قالماقلى اولان نىسەنلەر، بۇتون چىلپاقلىغى اىلە گۇز قاباغىنا قوبۇلور».^{۱۳۷}

بو قاپالى جىزىگى نىن ضەيف نۇقشەسى اَلبەتە دۇشونجەنىن قورتۇلۇشچو ماھىيەتىدۇر. دۇشونجەنىن يايىلىپ رەببەت قازانماسى ھەر شۇيدىن اۋنە اونون داخىلى پوتانسىيالى (يۇكسەك مضمونو و منطىقى قورۇلۇشو) اىلە باغلىدۇر. گۇجلۇ دۇشونجەنىن حەقىقەت ياراتما اۋزىللىپ، سون مەقامدا قورغۇ نەزىرەسىنى پۇچا چىخارىر. تارىخ و تۇپلۇم ساحەسىنى قورغۇلارنىن اويۇنچاغى فەرز ائىدىنلەر، دۇشونجەپە قارشى آپاردىقلارنى ساواشىن سونۇندا چىخىلماز دورۇمدا قالىرلار؛ مشرۇعەيتىن ايتىرىلمەسى. لەكىن حاكىم طەبقە بونا دا چىخىش يولو تاپىر. سىياسەتن قاپلارنى قاپادىر، اۋلۇم آغىز آچىر.

^{۱۳۷} ھانا آرنت، انقلاب، ترجمه عزت الله فولوندى، تهران، خوارزمى، ۱۳۶۱، ص ۱۳۵.

اینسانلارین ذئھنی وارلیقلاری، یاخود ایچ عالم‌لری، نه قەدر آری [پاک] و قودسال اولسا دا، چیرکین دامغالار قارشیسیندا کۆورک‌دیر. بئله کی، دۆرتونون تمیزلیی ایثبات اولونماز‌دیر. اونون تمیزلیینی ئۆبوت ائتمه‌یه چالیشماق اونو درحال چۆرودور. چۆنکی، اۆره‌یین درینلیک‌لرینده دویولان بیر دۆرتو، نه قەدر آیدینلیغا چیخاریلسا، بصیرت آلدە ائدیلمه‌یه‌جک، آنلاشیلمازلیق یاراناجاقدیر. گیزی دۆرتولر عادی اینسانلارین گۆزو قارشیسیندا توتولدوقدا تام لیلله‌نیر. هانا آرئنته گۆره، «کۆتلەنین گۆزو قاباغیندا دۆشونجه‌نین ایشیغا توتولماسی، اونو جیلانلاندیریر. دۆشونجه‌نین ماراقسیزی اؤلوشگه‌یر، ماراقلیسی ایسه پارلاماغا باشلاییر. دۆشونجه‌نین "آچیق‌لیق" اۆزەللیی وار، حتتا وارلیغی بو اۆزەللیک‌لرین گۆرونمه‌سیندن آسیلی‌دیر. آنجاق دۆشونجه‌دن فرقلی اولاراق، عمل‌لرین آرخاسیندا گیزلەنن دۆرتو آچیق‌لانیب اۆزه چیخان کیمی، اۆز ماهیتی اعتباریلە چۆرونتویه اوغراییر.»^{۱۳۸}

دۆرتو و دۆشونجه‌نین بیر-بیرینه قاریش‌دیریلماسی

قورغو نظریه‌سی دۆرتونون یالنیز آل‌چاتماز و یا گیزلین اولماسیندان فایدالانمیر، دۆرتو و دۆشونجه‌نین بیر-بیرینه جالاش‌دیریلماسیندان دا گئنیش یارارلانیر. قورغوشوناس‌لیغین! باشلیجا دایاغی دۆرتو و دۆشونجه‌نین قاریش‌دیریلماسی‌دیر. بئله‌جه قاینادیب قاریش‌دیرماقدان مقصد، دۆرتونون حۆکم‌لرینی دۆشونجه‌یه ده اویغولاماقدیر. اونلار «دانیش‌یق»ین حۆکمونو «دانیشان»ین شخصیتینه قاریش‌دیریرلار. یعنی دانیشیغین دوغرو-یالانلیغینی، سۆز دانیشانین نیت‌لری بارەده حۆکم

^{۱۳۸} اورادا، ص ۱۳۲.

وئرمك له معيىلشديرلر. هر بير دۆشونجه بللى دۆرتو [انگيزه] ^{۱۳۹} ايله قارشىلىقلى ايليشكىدهدير. البته بو، منطقى ايليشكى دئيل. دۆشونجه- لىر شخصين تجروبه لرينه سؤيكه نير. آما قورغو نظريه چىلرى، يوخارىداكى دۆزگون جۆمله لردن يانلىش سۇنوجلار چىخاريلار. بئله كى، اونلار اينسانين فيكىرلرينى اؤيرنمك اۆچون او فيكىرلرين اؤزونو آناليز ائتمير، اينسانين ايچ عالمىنى آراماغا باشلايلار. باشقا دئيىشله، سۇزون يئرينه اينسانين اؤزونو اؤلشديرير، دۆشونجه سى يئرينه دۆرتولرينى اؤيرنميه جان آتيلار. سۇنوجدا دۆرتولرين چيركىن اؤلدوغونو گومان ائديرلرسه، همين دۆرتولردن دوغان دۆشونجه نين يانلىشلىغىنى نتيجه چىخاريلار.

سياسى قورولوشلار بئله بير ياناشما ايله بهيه نمه ديك لرى دۆشونجه نى پيس نيت به اغلايىب سىرادان چىخارا بيلرلر. دۆرتو و دۆشونجه نين قارشىلديريلماسى قورغو نظريه سينه سؤيكنمه دن مۆمكون اولمور. باخمايلاق كى، قورغو ماهيتلى دۆرتولر باره ده اخلاقى موحاكمه يۆروتمك (بؤيوك اؤنمينه باخمايلاق) ، علمى دليلىن يئرينى توتا بيلمز.

توتاليم بير اوتاقدا ايبليسىله اؤز-اؤزه اوتوروب دانىشيريقي. بو اوتورومدا ايبليسىن پيس نيتلى اولدوغونو بيليريكي. ايبليسى «يارين ياغيش ياغاچاق» دئير. بو اؤنرمه [گزاره] علمى ماهيت داشيير. چؤنكى

^{۱۳۹} دۆرتو: انگيزه، رانه [dürtü اینگیلیسجه: drive]. دۆرتو، اينسانى اؤز ائحتياج لاريني اؤده مك اۆچون حركتك گتيرمه يه مئيل لنديرن عاميل دير. بعض لرينه گۆره، drive [دۆرتو]، need [ائحتياج] و motive [دئوينديريجي، حركت وئريجي] بير سببين اۆچ آدى دير. دۆرتو بدنين ائله بير حالتى ديركى، بورادا جسمانى قوه چئوره يه دوغرو سفربر اولونور. بعضى لرينه گۆره، جاذيبه لر بدنين جوشقو شكلىنده دويولان حالت لرى دير. بونا گۆره ده، دۆرتو اينسانين چاليشمالارى، داورانيشلارى و تپكى لرى نين آسىلى اولدوغو داخىلى باسقى حالت لرينه دئييلير.

اونو سىناقدان كئچىرەرك تصديق و يا تكذيب ائتمك اولار. يئتركى،
 ائرتەسى گۆنو گۆزلەيك. ھەمىن گۆن ياغىش ياغارسا قويولموش اۋنرە
 تصديق اولونار، ياغمازسا تكذيب. سىزجە قورغو قورامچىسى اىبلىسىن
 اۋنرەسىلە نئجە قارشىلاشاجاقدى؟ سۆزسوز، ھەمىن آدام اىبلىسىن
 اۋنرەسىنى اونون كۆتو مۇوجودلۇغونا باغلايىپ، پىسلەيەجكدى. يعنى
 دۆشونجەنى دۆروتونون ايشىغىندا دەيرلندىرەجكدى: «اىبلىس كۆتو
 نيتلىدير، بس ياغىش ياغماياجاق.» ھالبوكى بو دىرلندىرەنەن بىرىنچى
 بۇلومو اخلاقىدير، ايكىنچى بۇلومو ايسە علمى. يعنى ياغىشىن ياغىپ-
 ياغماياجاغى او نيتدن آسىلى دئىيل.

كامال سونالپن باش رولدا اوينايدىغى "سئحرباز" ۱۴۰۰ فيلمىندە، بىر
 مۇددەت دىر ياغىش ياغمىر. كند اھالىسى عارىف أفندى نىن ايزىنە دۆشە-
 رك چۆللۈكدە ياغىش نامازى قىلماغا گئدىرلر. اولار گئرى دۆنركن
 روماتىزما خستەلىيىنە توتولموش شاعبان (كامال سونال) ياغىشىن
 ياغاچاغىنى سۆيلەيىر. عارىف دئىير: «اى كافىر بوگون ياغماياجاق».
 يارىم ساعات چكىمىر شىدىرغى ياغىش ياغماغا باشلايىر. دئمك عارىف
 أفندى شاعبانى كافىرلىكدە اتھام ائتمك واسىطەسىلە، اونون قولايچا
 سىناقدان كئچە بىلەجك اۋنرەسىنى قىراغا قويور. بو عمللى -باشلى
 بىر يانىلغى [مغالطە]دير.

ياغىش كىمى كونكرئت مسئلەلردە قورغو قورامچىسى نىنى اووجونو
 آچماق اولار، آمما مئتافىزىك عرصەلرىنە آياق باسدىقدا ايش اولدوقچا
 چتىنلشىر. مئتن قورامچى «تانرى آز اوشاقلى عايلەلرى سئومىر»
 دئىرسە، اونون سۆزونو تكذيب ائتمك چتىن آلىنار. زىرا اونو تكذيب
 ائتمەيە داير چالىشمالار، حتتا ايرتيدادلا سونوجلانا بىلر. باخماياريقكى،
 ھانسى سا سوالى «شئىطانىدير» دئىە دامغالامامىز، يىزى اونون

جاواببندان آزاد ائتمير. بونا گۆره، نيتلرين شئيطانى ويا ايلاهى اولماسينا رغمن، هر اينسانين سۆزو منطقله اؤلچولور. دۆشونجهسى ايسه تجروبه محكىنه دؤيولور. همين دۆشونجه، منطق و تجروبه يه اويغون گليرسه دوغرولور، گليرسه يالانلانير.

علمى آراشديرمالارلا اوغراشان [مشغول اولان] بير قورومو نظره آلاق. توتاليم بللى بيلگينلر جرگهسى همين قورومون تاپشيرىغى ايله نه- ييسه آراشديريرلار. قورومون قارا قوهلر قوللوغوندا اولدوغونو بيلسك ده، آراشديرمانين سونوجلاريني او قوللوغون ايشيغيندا ايضاح ائده بيلمهريك. چونكى آراشديريلان موضوعلار و بيلگينلرين گلديى سونوجلار آنجاق علمى ايستانداردلارلا اؤلچولور، آراشديرماچىلارين اخلاقى دونياگۇرۇشلرينه دايناراق يوخ. بو اؤلچولرين باشيندا اوبئكتيوليک [عينيت] دورور. اوبيئكتيولييين اؤلچوسو ايسه "گئرچكليک"له نه قدير اويغون گلمهسى دير. اولايين نندنلرى بارده سؤيلىنش فيكىرلر هر بير خاريجى گۇزلمچى [موشاهيدهچى] اؤچون بللى درجهده دوزگۇن گۇرۇندۇكده آراشديرمالار داها چوخ علمى خاراكتئر داشيياجاق دير. اولاي بيلسين، آراشديرماچىلارين تنبلىيى يا آكتوالليغى، روحپوزونتوسو يا ساغلامليغى، قوللوق نيتى و يا خيانت ماراغي آراشديرما گنديشينده بللى ائتكى بوراخسين. دوغردور بو بير چاتيشمامازليق دير و علمى آراشديرمالارين اؤلچولرينه سيغيمير. آما بو اۇنملى چاتيشمازليقلارى يالئيز اخلاق باخيميندان ديرلنديرمك گرەك دير. آراشديرمانين آلدە ائتديى سونوجونو سيناقدان كئچيرمك ايسه علمى يۇنتمين ايشى دير.

بئلهجه يارانميش اۇرگوتلرين پارلاق اۇرنه يى شرقشوناسلىق قوروملارى دير. بو قوروملارين يارانماسى سۇمورگهچى [استعمارگر] دؤولتلرين قورغوسونون محصولو ايدى. آماج شرق كؤتلهلرىنين

أحوال روحیه سینی اؤیرنمک، اونلارین مدنی ایریثنی اوغورلاماق ایدی. آیدین دیرکی، بو چیرکین تاپشیریغا دایاناراق، اونلار بیر چوخ ساحه لری آراشدیردیلار؛ بیر چوخ آبیده لری، آل یازمالاری و دیرلی سیککه لری تالاییب آپاردیلار. لاکین بو آراشدیرمالارین علمی سونوجلارینی تامامیله سؤیله نیلن چیرکین نیت لرین ایشیغیندا یوزماق نه دؤزگون دور، نه ده مۆمکون. سۆزومون قۆتی تونیوکوک آبیده سی دیر.

تونیوکوک آبیده لری نین حئکایتی بللی دیر. ایندی موغولیستان دا یئرلشمیش بو داش یازیت لارینی ویله ئلم رودولف ۱۸۹۷- ده کشف ائتدی، ویله ئلم تامسنن ایسه اونون شیفره لرینی چؤزدو. بونولا دا تۆرک دیلین قورولوشو، تاریخی و یاییلمی باره ده باخیش لاری آلت-اؤست ائتدی. دئمک اولار بو ایکی شرق شوناش، تۆرک دۆنیاسینا آن بؤیوک تۆحفه نی باغیشلادیلار.

تکجه رودولف و تامسنن دئییل، نیکولسون، ماسینیون، نولدکه، بارتولد، گولدزیهئر، مارگیلوس، روزنتال، دورفئر، آرگین و ماری شیمئل کیمی بؤیوک شرق شوناس لارا باخین! بورادا دؤزگون گۆره ن گۆزلر نظره چارپیر. بونلارین بعضی سینده بیر نؤوع حقیقت سئوگیسی وار کی، سؤمورگه چی دؤولتین گۆجو اونو یییه لنمه یه یئتمیر. ایسلام و تۆرک دۆنیاسی نین توزباسمیش چوخ ساییلی آل یازمالارینی بونلار دیریلتمیش، بریل کیتاب ائوی^{۱۴۱} اونلاری چاپ ائتمیش دیر. سامباللی "ایسلام ائنسیکلوپئدیاسی" همین کتیب ائوی نین پارلاق مدنی اؤرونوردور.

^{۱۴۱} مشهور "بریل" کیتاب ائوی هوللاندیانی لایدن شهرینده یئرله شیر. بؤیوک "ایسلام ائنسیکلوپئدیاسی" بو کیتابخانین ایش لری نین بیری دیر. اؤتن یوز ایلدن تۆرک، عرب و فارس دیل لرینده چئشیدلی قونولاردا یازیلیمیش ائنسیکلوپئدیالار همین ائترین ائتکی سیندن قیراقدان قالا بیلیمه میشلر. بو اثر تامامیله تۆرک و عرب دیل لرینه چئوریلیمیش، اونون کیچیک بؤلومو ایسه ایسلام دئوریمیندن اؤنجه "دانشنامه ی ایران و اسلام" باشلیغی آلتیندا فارسجا بوراخیلیمیش دیر.

ایسلام دۇنياسى طنجهدن جاكارتاياجان اوزانير. بو گئنىش اراضيده يازيلمىش ائنىسيكوپئيدىلارلار هامين ائثرين ايزلرني گۇروروك. ائدوارد سعيد^{۱۴۲} شرقشوناسلىق جريانيني سۇمورگهچى مدنى قولو آدينا سرت االشديرمىشدير. آنجاق يئنە دە اونون "اورينئتاليزم"^{۱۴۳} باشلىقلى كيتابيندا يئر آلمىش سامبالى و قارامسار چۇزوملمههههه [تحليللر]، نئجه دئيرلر، بو دجل علمى عامىلى دانا بيلمير: بوراداكى حقيقت سئوگىسىنى دانماق اينصافسىزلىق اولاردى. سۇمورگهچى دؤولت لر او آراشديرمالارلار سونوجلاريندان اؤزگه اولوسلار حؤكمرانلىق اؤچون يارارلانسلار دا، او آراشديرمالارلار علمىلىي بامباشقا مۇوضوع دور. بو مولاھيظه دىنى تئكستلرده نقل اولونموش بير روايتده اؤز عكسىنى تاپمىشدير: «سؤيلهيه نه دئييل، سؤيلهيه نه باخ!» بو فرقلى لييه سايماز ياناشيرساق يانيلاجاغيق. آراشديرمالارى يوخلاماقدا اخلاقى اؤلچولر علمى معيارلارلار يئرئنده اوتورا بيلمز.

ديكتاتور ايستالين،

خسته ماكس وئبئر، علمى تاپينتىلار

حقيقت و يالان بارهده قويولموش آرقومئنتلر قورغو ترهزيسينده اؤلچولرسه نه باش وئرر؟ علمى كشفلرلر چوخو شاشيرديجى

^{۱۴۲} ايپيرمينجى عصرين تانينمىش متفكرلريندن سايبان Edward Said ۱۹۳۵-ده قۇدسده آنادان اولدو. او، يئنىيئممه چاغلارلارندا آمريكا بيرلشمىش شتاتلارينا كؤچوب هاروارد بيلمپوردوندا عالى تحصيل آلدى. فلسطينى بو دؤشونور اؤزونه مخصوص يوزوملارلا، شرقشوناسلىغين غرب گؤچ و ياتيريم مركزلرينه سؤيكندىيىنى ئۆبوت ائتمهيه چاليشدى. سعيد ۲۰۰۳-جو ايلين سئنتيابر آييندا نيويوركدا دؤنياسيني ديشدى. "شرق-شوناسلىق" اونون آن اؤنملى و مارقلا قارشيلانمىش اثرىدير. ^{۱۴۳} orientalism.

ھەزىيانلار كىمى گۈزە چارپار. نظرىيەلەرنى چۈشەنچە يانلىسامالار گۇرۇمىدە گۇرۇرلار. بۇيۇك سوسىيولۇق ماكس وئېئۇر ياخشى ئۇرۇنك دىر. اونون ئۇرلىرىنى پىسخى احوال-روحىيە ايشىغىندا آراشدىردىقدا، تام خستە يېرىسى ايله قارشىلاشاغىق. بونونلا دا بىلىم قورال لارىنا ئۇرگە يېر پروبلەم لە اوغراشمالى اولاجاغىق. ھەر ھانسى بىلگىنىن پىسخولوژىك كاركاتىرىنىن ياردىمى ايله، اونون يارادىجىلىغىنى يوزماق بۇيۇك زحمت اىستەمىر. آنچاق بونون بىلىمە دخلى يوخدور. ماكس وئېئۇر «كاپىتالىزمىن گلىشمە سىندە پروتېستانتلىغىن ائتكىسى»^{۱۴۴} مارقلى بوجاقدان باخىر، اولدوقجا كىكىن مولاھىظەلر قويور. آنچاق ھەمىن ماكس وئېئۇر روحى باخىمدان آغىر خستە ايدى. دۇرتونو دۇشونجە يە قارىشىدىرىلانلار اونون روح پوزونتوسونو بەھانە اندەرك، ئۇرلىرىنە بطلان دامغاسى باسا بىلرلر. ماكس وئېئۇر بىر داھا قايدىداغام.

سووتلر بىرلىنىن علم آدىنا كۆتلە يە سىرىدىنى يۇنئىم [متد]، چوخ واخت دۇرتو-دۇشونجە قارىشىقلىغىندان عىبارت ايدى. اورادا ئۇ سادە يۇنئىم لە، يعنى اينسانلارنى صىنقى قونومونو ئۇيرىمكەلە، اونلارنى مارقىلارنى آچىقلاماغا چالىشىردىلار. سىن بورژوا صىنىفىنە باغلىسان، بس ئۇرئەن يانلىشىدىر؛ سىن سە ايشىچى صىنىفىدىن اولدوغون ئۇچون دىدىكلرنى حقىقتىن ئۇزودور. اىستالين دۇرتو-دۇشونجەنىن قارىشىدىرماسىندا يىتكىن اوزمان ايدى. بۇرتراند راسئىلنى دىدىكىمى، اىستالين دىكتاتورلۇغوندا غرىبە ايشىلردن يېرى چوخلارنى سىاستىن اوزاق ساندىقلارنى نىسەلرى سىاستە سوخوشدورماق ايدى. ھانسى سا

^{۱۴۴} بۇ ئۇرە ايشارە دىر:

The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.

موسیقی‌دن خوشو گلمیردیسه، اونون بسته‌کاری و ایفاجیسی گئریجی بورژوا آدلاندیریلردی.^{۱۴۵}

ماکس وئبئر قاییداق. اونون تینسل-گؤوده‌سل [روحی-بدنی] وضعیتینه دیققت یئتیرسک، دؤرتو-دۆشونجه قاریشدیریلماسی نین نه قدەر یانلیش یاناشما اولدوغو آیدینلاشاجاق دیر. بؤیوک سووئت ائنسیکلوپئیدیاسیندا ماکس وئبئر “بورژوا سوسیولوگو”^{۱۴۶} دامغاسی باسیلیر. بونولا دا اونون اثرلری اولدوغو کیمی دئییل، ایسته‌نیلن بیچیمده باشا دۆشولمه‌یه باشلانیر. سانکی کیمسه‌نین باغلی اولدوغو طبقه‌نی معینلشدیرسک، اونون اثرلری نین اؤزلیک‌لری و سؤزلری نین دوغرو-یالانلیغی آیدین اولاجاق دیر. آنجاق هئربئرت مارکوزه‌نین نظرینجه، معین اثرین هانسی‌سا ایجتیماعی قاتا باغلیلغی اونون اوریژیناللیق قازانماسینا گتیریب چیخارمیر. وئبئری سئومه‌ین کیمسه، یئنه ده سؤیله‌نیلن ایدراکی یانلیشلیغا یول وئرمک ایسته‌سه، بورژوا سوسیولوگو دامغاسی نین یئرینه چئشیدلی بهانه‌لر تاپا بیلردی. او، وئبئرین اینجیک روحونون کۆنچ-بوجاغینی ائشه‌له‌مک‌له اوخوجولاری یانیدا بیلردی. بو ایسه اوخوجولاری اونون اثرلرینی اویئکتیو دیرلندیرمکدن محروم ائده بیلردی.

ماکس وئبئر ۱۸۹۸-جی ایلین باشلانغیچیندا اۆرک درینلیک‌لرینده جۆجه‌رن روحی خسته‌لییه یاخالاندی. بو گرگینلیک اونو تدریسدن، اوخودان، آراشدیرمادان آیردی. وئبئر دؤرد ایل سونرا، آشیری قارامسارلیغا دالديران روح‌دۆشکونلویو ایله آل‌به‌یاخا قالدی. سونرا سینیر [عصب] پوزونتوسوندان اذیت چکن بیر قیزلا تانیش اولدو.

^{۱۴۵} برتراند راسل، حقیقت و افسانه، ترجمه منصور مشکین‌پوش، تهران، رازی، ۱۳۶۱، ص ۷۴.

^{۱۴۶} Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, baş redaktor: C. B. Quluyev, (Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 1977), 2. Cild, s. 427.

يوشاق خاسىتلى قىز، ئىش ايل بويو باشا بلا اولدو. ماكس وئېئىر، سونرالار بو كدرلى، دىلە گىتيرىلمەمىش، اوغورسوز سىوگىدە اۋزونو سوچلو دويوردو. اول بىلسىن، بو قىزىن بدىبىنلىى بۇيوك سوسىولوقون روح دۇشكون لويونو داها دا قىزىشدىرمىشىدى. وئېئىر، ھابئىلە، اۋز آتاسىندان برى زھلەسى گىدىردى. آتاسىنىن اۋلوموندن آز اۋنجه اونولا قارشىلاشدى. اوزون ايل لىر بويو اۋرەيىندە داشىدىغى سرت اينجىكلىك لىرىنى نھايىت اۋزە چىخارتدى. آتا ايسە ئىچە ھفتە سونرا اۋلدو. وئېئىر آناسىنا بىسلەدىى درىن محبتلە ياناشى، آتا قاتىلى اولماسى عىنىلە "اودىپ دۇيونونو"^{۱۴۷} يادا سالىر.

بورادا، دۇرتونون دۇشونجه ايلە قارىشىق سالىنماسىنا رغبت بىسلەين كىمسەنىن ايشى اولدوقجا قولادىر. او، ادعا اندە بىلركى، وئېئىر سوسىولوگىياسى خستە بىر روھون محصولدور. او، بو مسئلەنى ئۇبوت ائتمكدە چتىنلىك چكمەيەجكدىر. دئىە بىلركى، ھذىيانلار ھىكلى ماكس وئېئىردن سوسىولوگىيا دئىيل، سادەجە بىلىم آدى داشىيان بىر سىرا قاراباسمالارىن شرى يادىگار قالا بىلردى. اۋستەلىك، او، وئېئىر ائىرلىرىنى اودىپ دۇيونونون سىزىنتىلارى فرض اندە بىلركى، بو دا زىگموند فرويدون تحلىلى ايلە تام اويغون گلر. قورغوچو، ائبەتە، بو ايشدە اوغور قازانا بىلىمىر. چۇنكى وئېئىر روھى

^{۱۴۷} عقدة اودىپ [رسمى دىلدە Edip kompleksi]. اودىپوس اۋز آتاسىنى اۋلدورموش ئىئىس پادىشاھىدىر. اونون دوغولماسىندان قاباق، فالجىلار، آتاسى لايوسا دئىمىشدىلر كى، اۋز اوغلونون الى ايلە اۋلدورلەجكدىر. بونا گۇرە اودىپ اوشاقتن يىرتىچىلارا ئىم اولسون دئىە، بىر داغىن باشىندا باشلى-باشىنا بوراخىلدى. اوشاغا اۋرەيى يانان بىر قابان، اۋز سۇدويلە اونو ساخلاىب بۇيوتدو. ايل لىر كئچىندن سونرا اودىپ آتاسىنى اۋلدوروب، سلطنت تاختىنا اۋلىشدى، اۋزودە بىلمەدن آناسى ايلە ائولندى. اولالاردان خبردار اولاندان سونرا، اۋز گۇزلىرىنى چىخارتدى و عۇمرونون سونونا قدەر يوخسوللوق و دىدرگىنلىك اىچىندە ياشادى.

قارشىلاشیردى: «بو اعتراضین اؤزو ده سنین گیزلی قالیب
 سیخیشدیریلیمیش کومپلئکسی نین وارلیغینا باشقا بیر ثبوت دور.»
 تتودور آدورنو دئیر: «بیر قادین رسام پسیخولوقون مطبینه کی
 دوشوک اویمالارین [کنده کاری لرین] آشاغی سوته لی اولدوغونو حکیمه
 سؤیله ییر؛ حکیم بونو قادینین آگرئسیولی کی قلمه وئیر.»
 نه اثرین اؤزونو، نه ده مخاطبین اوندان آلدیغی حظی اینسانین صیرف
 آلت بیلینجینه [تحت الادراکینا] آچالتماق اولماز. بو، آياق اؤستو
 شابلونلاشدیرمادیر. بدیی اثر هانسی سا مضمونلا باغلی قاوراییشین
 سیناغی دئییل.

قورغو قورامی

و اونای لانماق [تصدیق اولونماق] ایمکانی

قورغو قورامی علمی معلوماتلا ضیددیت اولوشدورور. بو ضیددیتین
 معناسی نه دیر و حاققیندا دانیشدیغیمیز نظریه هانسی اؤزلیک لر
 اوجباتیندان غیر علمی و یا علمه ضیدد بیر قونومدا دایانیر؟
 سوالین جاوابی بودور: قورغو نظریه سینی تجرؤی سیناغا چکمک
 مؤمکون دئییل. اونون دؤرگون-یانلیش اولدوغونو یوخلاماق اولماز. او
 هاچان پوزوجو میصداق لارلا قارشىلاشیرسا، یئنه ده دؤشمن قوه لری-
 نین آياغینی اورتایا چیکیر. یعنی بو نظریه نین اثتیمالی یانلیشلیغینی
 گؤسترمک، قورغو کی قلمه وئریلیر. بئله لیک له، ایجتیماعی بیر اولای
 درک اثتمک اوغروندا آپاریلان آراشدیرمالار، یالنیز او زامان مقبول
 ساییلیر کی، اونون سونوج لاری قورغو قورامی نین قاباقجادان نظرده
 توتولموش نتیجه لرینه اویغون گلکسین. بو یاناشما طرزی نین ایلکین
 نتیجه سی، ایجتیماعی دییشیک لیک لر باره ده علمی چالیشمالارین
 اؤنمسیز ساییلماسی دیر. چؤنکی بللی علمی آراشدیرمانین نتیجه سینی،

قورغو قورامى قاباقچادان بليرلەمىش اولور. هر هانسى مجهول فنونمىنى اؤيرنمك اۋچون، يوروجو آراشديرمالارا گرک قالمير. قورغو نظريەسى هر بير ديشيكيلىك لين سببىنى بير توطئە يە باغلاماقلا اُن مۆرکكب مسئلەلرە آسانلىقلا آيدىنلىق گتيرير.

قورغو نظريەسى علمى آچىقلامالارين يئرئىنى آلماقلا، أخلاق ديرلنديرمەلرى دە اۋز اۋزەرينە گۆتورور. دئديم كى، دۆشونجهلرين، اولایلارين و داورانیشلارين ائتيك اۋزلىكلىرى نين علمە دخلى يوخدور. علم بونونلا اوغراشمير. تجرؤپى بيلگينلر، ايمان داخيليندە آراشديرما قونوسو بارەدە ائتيك ديرلنديرمەلردن چكىنيرلر. علم، هئچ بير هومانيتار ائتكى و تپكى [آكسيا و رئاكسيا] نين آلئينا قورغو دامغاسى وورمور. اُن آچاق رقابتلردە و اُن قانلى فيتنە-فسادلاردا هر شئىە طرفسيز گۆزلم [مۆشاهيدە] گۆزو ايله باخير. باشقا سۆزلە دئسك، علم آراشديرما قونوسونون ياخشى-يامانلىغى ايله دئييل، دوغرو-يالانلىغى ايله اوغراشير. اونلارين ياخشى-پيسلىيىنى بليرلەمەيى أخلاقين عۆھدەسینە بوراخير. حادىثەلرين قورغو اولوب-اولمادىغىنى بليرلەين محض أخلاق دير. البته، دۆشونجهلر، اولایلار، اولغولار، و داورانیشلار بارەدە أخلاق مۆنصيفلىك نەاينكى يارارسيز ايش دئييل، عكسینە، اۋز يئریندە گرکلى و ضرورى دير. لاکين أخلاقين علم قونوموندا اوتورماسى، بعضن فاجيعەوى سونوجلارا گتيريب چيخارا بيلر.

هومانيتار علملرين يئرئىنى ائتيك ديرلنديرمەنين توتماسى، مئتودولوژيک فلاکت دير. اونون ايلکين سونوجو، گئچکلىيى اؤيرنمکدن محروم اولماق دير. علملە ديرلرين بير-بيرينە قارىشماسى سبب اولوركى، قورغو نظريەچىلرى آيدين دليللرە و تجرؤبە يە اساسلانمادان، خوشاگلمەين اولايا قورغو مۆهورو باسسین. هومانيتار علملردە قورغونو

درک ائتمک، تجرؤبه دن أخذ اولونموش بیلیمه دایانیر، لاکین قورغو نظریه سینده تصدیق و تکذیب ائدیجی اولغولارا گرک قالمیر.

یانلیش گئنلشدیرمه [تعمیم]

قورغو نظریه سی دۆشمین تۆره تدییی فیتنه لری او قدر گئنلشدیریر کی، بۆتون به نیلمز مسئله لره عاید اولور. گئنلشدیرمه هر بیر علمی نظریه نین باشلیجا اؤزلیک لریندن دیر. عالم و آدمه عاید فاکت لارین ساهمانا سالینماسی، گئنلشدیرمه آراجیلیغی ایله مۆمکون اولور. لاکین قورغو نظریه سی نین گئنلشدیرمه پرنسیپی، تام فرقلی ماهیت داشیییر. بورادا گئنلشدیرمه دن مقصد، همین نظریه چی لرین تانری سویه سینده بیلگی صاحیبی اولمالاری دیر.

بیلیریک، تحکیه ادبیاتی نین یازاری، بعضن رومان سوژئتینی سؤیلمه-پی تام بیلگین بیر اوبرازا حواله ائدیر. بو راوی، قهرمان لارین نیت لریندن، داورانیش لاریندان، گیزلی عالم لریندن خبرلی دیر؛ قهرمان لارا قارشى پلانلاشدیریلیمیش گیزلی تهلوکه لری آشکارا چیخاریر.

قورغو دۆشونجه لی آدم دا فیتنه-فسادلاری کشف ائتمکده، نه آز، نه ده چوخ، تحکیه ده کی تام بیلگیلی و تام بیلکلی راوی نین رولونو اویناییر. او، هر نه بی بیلیر، به ینمه دیی هر شئی اۆره بی ایسته دیی بیر دامغانی باسیر. بونولا دا قورغو نظریه سی تام بیلگیلی اولماق بارده ده یانلیساما [توهم] یاراتماقلا، بیلیمسل آراشدیرمالاردان داها یۆکسک مؤوقعده دایانیر. بو ایسه اینسانین آلفی و بیلگیسینی قارانلیغا دالدیریر. نظریه نین باشلیجا چاتیمشازلیغی اونون أحاطه دایره سی نین داریسقاللیغی ایله دئییل، عکسینه، غیرعادی گئنیشلیک و عمومی لیبی ایله باغلی دیر.

دۆرتویه بسله نن مارق هاردان گلیر؟

دۆرتونون اۇرتولو و گیزلین اولماسینا رغم، نییه هر شئیده قورغو اولدوغونو تصور ائدنلر اینسانلار وار؟ بو اینسانلار دۆشونجه‌نی اؤیرنمک عوضینه، نییه دۆرتونون جیکی-بیکی ائشه‌له‌مه‌یه باشلاپلار؟ دۆرتونو معینلشدیرمک بو قدهر بوروشوق دورسا [پیچیده-دیرسه]، اونو بئله آج‌گۆزلولوک‌له آلك-ورک ائتمک نه‌یه گره‌ک‌دیر؟ اونون کۆک‌لرینی تاپماق بونجا چتین‌دیرسه، نییه بو یوروچو آختاریشلار قاتلاشانلار وار؟ جاواب آیدین‌دیر. دۆرتونون اۇرتوک آلتدا قالماسی «قورغو اوزمان‌لارینین [متخصص‌لرینین]!» زحمتینی آرتیرماقدان‌سا، ایش‌لرینی قولایلاشدیریر. بیلیریک گۆنده‌لیک یاشامین چوخ‌سایلی قات‌لاریندا قورغولار واردیر. آنجاق بو قورغولارین مؤوجودلوقونو بلیرله‌مکه صیرف ادعا‌کیفایت ائتمیر، آرقومئنت [استدلال] گتیرمک گرک‌لی اولور. لاکین خیالی پارچادان پادیشاها پالتار تیکن درزی‌لره آرقومئنت لازیم دئییل. اونلار پادیشاهین ساده‌لۇوح‌لۇیوندن یارارلانیب، اونو جاماعاتین قارشیسینا چیلپاقچا چیخاریلار. قورغو همین وار-اولمایان گئییمه بنزه‌یر. گۆج‌صاحب‌لری، قورغونون کۆک‌لرینی اؤزنه‌نین [فاعیلین] قارانلیق ده‌لیزلرینده گۆردوک دئییرلر. سونرا دون-کیشوت سایاغی قورغونون کۆلگه‌سینه قارشى دؤیوشمه‌یه باشلاپلار. قورغو آدلاندریلاجاق هر بیر اولای گئرچکدن باش وئرمه‌لی، سونرا آراشدیرمالار ایشیغیندا ثؤبوت اولونمالی‌دیر. توتالیتار گۆج‌قورولوش‌لاری^{۱۴۹} هانسيسا قورغو باره‌ده اؤزل بیلگی‌لره مالیک اولدوق‌لارینی ادعا ائدیرلر. اصلینده چوخ وخت اورتادا بیر بیلگی یوخدور. اونلار به‌ینمه‌دیک‌لری شخصه، آخیم، دۆشونجه‌یه قورغو

^{۱۴۹} گۆج‌قورولوش‌لاری، güc strukturları: ساختارهای قدرت.

دامغاسى باسىرلار. بوياناشما طرزى نىن اۋنسل^{۱۵۰} ويا تجرۇبە اۋنجهسى تصورلرە دە دخلى يوخ دور. اونلار سادەجە قورغو بارەدە فرض ائتيك لرينى گئرجكلىك كىمى قلمە وئيرلر. دئمك، حقيقتى اۋز جايناق لاريندا گۇردوك لرى اوجباتيندان، منطيقى آرقومئنت لرو تجرۇبى تصديق لرە گرک دويمورلار. باشقا سۆزلە، فئومئنين قورغو اولدوغونو گومان ائدن كىمى، اونون وارلىغى ثبوت اولونور. بونونلا دا اۋنجه بير قورغونون گئرجكدن باش وئرمەسى، سونرا آراشديرمالار ايشيغيندا اونو ثبوت ائتمەيە چاليشماق لازيم گلماير.

قورغو قورامينا اينام بسلەين لرین ادعالارى، تجرۇبە دوزاغينا دۆشمكدن اوزاق گزير! بونونلا دا او قورامى نە تصديق ائتمك اولور، نە دە تكذيب. اونا اينانمايان لار ايسە اونو نە قبول ائدە بيليرلر نە دە رد. قورغو نظريەسى آدى آلتيندا صادالاديغيمز آنلاييش، سيناق سۆزگجيندن كئچمەين بير ادعا دير. بونا گۇرە، قورغو وورغونو اولان شخس، سيزين هانسى قورغويا قاتيلماغينيز بارەدە ھرنە قدەر كسكين لحنلە دانيشارسا، داھا چوخ ايتتيھام لارا معروض قالا جاقسينيز. چۆنكى سيزين كسكين اعتيراضينيز دا بير قورغو سايلاجاق! بئلە آخماق آرقومئنت نەدن دوزگون سانلا بيلر؟

دۆرتولرين بو ضيدديتلى ماھيتى، قورغو باخيشلى حۆكومت لرە، قروپ لارا و فردلرە آل وئريشلى فۆرصت يارادير. نە يازيق كى، بو مئتودولوژيك ساپقينيلىقدان تىكجە ايقتيدارلار يارارلانميرلار، بعضن ايقتيدارا مئيدان اوخويان لار دا بو آزغينليغا قاپيليرلار. آماجين آراجا

^{۱۵۰} a priori، تجرۇبەدن باغيمسيز اولان آما تجرۇبە ايله جانلانديرىلا بيلن. فارسجا: پيشاتجربى، امر پيشينى.

برائت قازانديرماسى بودور^{۱۵۱}. آزادلىق يولوندا مبارزه سانكى آزادلىغى تاپدالاماقلا دوغرولور. دئمهلى، هم گۆچ قايناقلارى و يا دىكتاتور حۆكومتلر عىنى دۆشونوش طرزىندن قىدالانىلار، هم ده حۆكومتلره قارشى قورغو باخيشلى ديرهنىش اوجاقلارى. بىرى آزادلىغى تاپدالايير، او بىرىسى ايسه راسيوناللىق يولوندا قورغو داشى ايله مانعه هؤرور. بونونلا دا دۇنيانى تانييب ديشديرن اينسان، قىمسن ده اولسا، اؤزنه لىيىنى ايتيرير.

قورغو بىر يانيلساما [توهم] دىرمى؟

دىسكوسىيىمىزدان بئله بىر سونوج چىخارايلا بيلر: قورغلار تام يانيلساما، يا دا اؤنمىسىزدىر. أصلا بئله دئييل. قورغلار توپلومون تهلؤكهلى جارى اولغولاريندان بىرىدىر. قورغلار توپلومون بۆتون اوج-بوجاقلاريندا قورولور، اونلارى آشكارا چىخارماق دا اينسانلارين ايندىكى وارلىغى و گله جك آلين يازىلارى باخيمىندان حياتى مسئله دىر. شۆبهه سىز، جاسوسلوق اؤرگوتلريندن توتמוש تئورچو قروپلارلا قدهر، پارتىيالارين رهبرلريندن توتמוש كيچيك بوروكراتلارلا قدهر، قورغلارلا قاتىلانلار اولور. يا دا اونلارين گىزلى-آشكار پروگراملارى آز-چوخ درجه ده قورغو ايله ايلگىسىز اولمور. دئمك اولار، چاغداش دۇنيانين حۆكم دارلارلىرىن چوخو، ماكياوئلى نين "پرنس"يندن داها چوخ قورغوچول و فيريلداقديلار. چۆنكى اونلار دا ماكياوئلى كىمى ياخشى بيليرلر كى، «هانسىسا حۆكمدار هاجانسا دۆزگون يولدان قيراغا آياق باسماسا، سىرادان چىخاجاق دىر. حۆكمدار تۆلكو كىمى زيرك و آسلان كىمى آجىقلى اولمالى، تكجه اونا صرفهلى اولان مقاملاردا عهدينه وفا

^{۱۵۱} آماج: هدف؛ آراج: وسيله. آماجىن آراجا برائت قازانديرماسى: توجيه وسيله به واسطه هدف.

ائتمەلى، بوندان باشقا حاللاردا وفاسىزلىق ئاتمەلىدۇر. آنجاق بو چىركىن صىفىتىنى ياخشىغا گىزلى ساخلايا بىلمەسى ضرورىدۇر. او حىلە گرلىكدە، يالان دانىشماقدا اوستا اولمالىدۇر.»

چاغداش دۇنيادا قورغولار او قەدەر اۇنملىدۇر كى، بۇيوك دۇولت لر اونو لايحە لشدىرىپ گئچك لشدىرمك اۋچون اۋزل و دايمى اۋرگوت لر يارادىرلار. شۆبھە سىز، باشقا اۋلكە و بۇلگە لردە اىستىراتژىك چىخارلارى اولان بۇيوك گۈچ لر واردىر. بو گۈچ لرین تهلۆكە سىزلىك خىدمت لرى نىن باشلىجا آماجى بو چىخارلارى قوروماق دۇر. ھابئەلە، قورغولارین اولوس-لار آراسى اىلىشكى لردە آپارىجى رولو واردىر. بو ائردە گئنىش مجالىمىز اولسايدى اىبىرمىنجى يۈزايلىيىن تارىخىنى قورغولارین دۇيوش آلانى كىمى تصوير ائدردىك.

لاكىن مسئلە بۇتون اىستەنىلمىز اولای لارا، بەيەنىلمىز دۇشونجە لره، و موخالیف سىياسى جريان لارا قورغو گۇزويلە باخماق دۇر. نورمال بىر اىنسان تهلۆكە لره، دولاندىرىجى لىق لارا، آلدانىش لارا سايماز ياناشمىر. چوخ واخت اونلارى گئچك دىرلندىرىپ، اۋنلە بىر. قروپلاشمالار و دۇولت لر دە بئلە دۇر. لاکىن پانوراييا يولوخموش بىرىسى، چئورەسىنى تهلۆكە لر و قورغولارلا دولو گۇرور. بئلە بىر پاتولوژىك حال دۇولت سۈيەسىنە قالخىرسا، دۇولت باشچى لارى اۋزلىرىنى خيالى دۇشمن لرین اُحاطە سىندە گۇرەجك. دون كىشوت ون يئل دىيرمانىنا آجىنا جاقلى ھۆجومو گۇز قاباغىندا دۇر. بئلە جە ياناشما طرزى، بىرىنجى نۇوبە دە قورغو قورامچىسى نىن اۋزونو سارسىدا جاق. اونون اىمكان لارىنى، ائىترژىسىنى تۆكە دە جك.

قورغو قورامى مۇوجود گئچك قورغولارین نظرىەسى دئبىل، قورغولارین يوخلۇغوندا خيالى قورغولارى قوندارماق باجارىغى دۇر.

سون يوروملار:

يېر. قورغو قورامى نىن ايزلەيىجىلىرى نەئىدىرلەر؟ اونلار دۆرتولرى دۆشونجەلردن داھا اۋنملى سايىر، سونرا دۆشونجەلرى دۆرتولرىن ايشىغىندا دېرلندىرمەيە باشلايىرلار.

ايكى. قورغولار توپلوملارنىن جارى گىرچكىلى دىر. لاکىن تام قورغو نظريەسى اساسىندا يارادىلمىش قوروملاردا دا غىرتوطئەوى ساحە گۆزدن قاچمامالى دىر. چۆنكى اينسانىن دۆشونولموش قارارلارى يېر چوخ حاللاردا اىستەنىلمىز سونوچلارلا گىتيرىپ چىخارىر. (سوسىولوگىيانىن باشلىجا گۆرەوى بو اىستەنىلمىز نتيجهلىرى اۋيرنمىك دىر.)

اۋچ. فئىئومئىلرى پېس-ياخشىيا بۆلمىك اخلاقىن ايشى دىر، آما اۋنرملەر بېچىمىندە ايفادە اولونموش دۆشونجەلرى تصدىق-تكذيب ائتمىك بىلىمىن گۆرەوى دىر. اخلاقدا "پېس-ياخشى" ايلە اوغراشىرىق، بىلىمدە ايسە "دوغرو-يالان"لا. هر يېر علمى چاليشمادا اويىئىكتيوليى گىرچىكلىشىدىرمىك، ھمىن تىفاوتە رعايت ائتمىكدن آسىلى دىر. آما نە يازىق، اينسانىن ايدراک سىستىمى، ايشارە ائىدىيىم شىرطين تام دوغرولماسىنا اويغون گلمىر. اخلاقىن ايزلىرىنى بىلىم ساحەسىندىن تامامىلە سىلمىك اولمور. ائللە محض بونا گۆرە ھومانىتار علملەر معىن قەدەر ايدئولوژىك دىر. محض بونا گۆرە، تجروۋى بىلىم آنلايىشىنىن غىرى اۋزلىلىى وار دىر. او، غرب اويغارلىغىنىن تاپىنىتىلارنىدان بىرى اولدوغوندىن، غرب دىرلىرىنى اۋز جانيىندا گىزدىرىر. علمى سۆيلىم ھمىن اويغارلىغىن دونياگۆرۈشۈ، ايقىتىصادى چىخارلارى، ائستىتىك ذۇوقو و ائتىك دىرلىرىلە ھارمونىيا اىچىندە دىر.

دۇرد. اۋرتولو قالمالى نىتلىرى و گىزلى دۆرتولرى گۆزقاباغىنا چىكىمىك اونلارى چۆرۈدور، دئدىم. كۆكۈنە باخاندا بو ايش باش توتان دئىيل و اونون اۋستەسىندىن [عھدەسىندىن] تىكجە شارلاتانلار گلە بىلر. ھم

توتالیتار حۆکومت لرده رسمی ایدئولوگیانین قونومو بئله دیر، هم ده بلی تپلومدا معین اینانجا [عقیدهیه] بسله نن اینامین دورومو. حۆکومت ایدئولوگیایا صادیق قالماغی ایجتیماعی منزلتین اؤلچوسو کیمی قلمه وئیر، آنجاق گئچک اینامی بروزه وئرمک تهلوکه لی آلینیر. سؤیله دییمز کیمی "اینام" اوره یه باغلی اؤرتولو حالت دیر، او یالنیز عمل لرده دؤزگون ایفاده سینى تاپا بیلر. بونولا دا دؤزگون مؤمن ایچ- اینامینی یئترینجه ایفاده ائتمکده سارسیلدیقدا دئوریمین فیریلداق لار دؤنمی گلیب چاتیر. معین ایدئولوگیایا اینانمایان، عینی حالدا اونون ایجتیماعی منفعت لریندن یارارلانماق ایسته یین کس لر، ایناملی لیک رولونو داها یاخشى اویناییرلار. دئوریم اؤز اوشاق لارینی اودور. ^{۱۵۲}

^{۱۵۲} بو تئزین ماتریالینى آزاجیق دییشیک لیک لره ایکی اثریمدن گؤتورموشم:

"فاشیزم مئتودولوگیاسی" (چاپا حاضر آل یازما).

و ایشیق اوزو گؤرموش "تئوری توطئه" کیتابی:

ایواز طاها، نظریه توطئه؛ جستاری در مبانی نظری و نتایج عملی توهم توطئه، تهران،

جامعه ی ایرانیان، ۱۳۸۰.

سۇن سۆز

عيسادان «حقيقت نەدير؟» دئيه، سوروشدولار.
سورو جاوابسىز قالدى. چۈنكى عيسانين قودسال وظيفهسى
حقيقت آختاريشى دئيىلدى، عدالته تانيقلىق ائتمك ايدى.

سياسى پلاتفورملار ھرنه اولورسا اولسون، اينسانا بللى ولايىقلى يئر
آيىرمالى ديرلار. فرد ھانسيسا ھدفه وارماغا آراج دئيىل، "اۋزونده آماج"
كىمى وارسايىلمالى دير.^{۱۵۳} جان راولز^{۱۵۴} گۈره، تويلومون ريفاهيىنى
گئنيشلنديرمكدە بللى سايدا فردلرين قوربان وئريلمەسى لازيم گلرسە،
ائله بير ھدفدن واز كئچمەلى يىك. بو، دئمك اولار، ماكياوئللى يە
جاواب دير. ماكياوئللى نين نظرينجه، دؤولت شر ايشلتمك له كۆتلە نين
خئيرينه اولان ھر ھانسى ايشى حياتا كئچيره بيلر.

بير. بعضى لرینجه، اۋزونو ايداره ائتمه و يا اۋز مۆقددراتىنى بليرلەمە
ھۆقۇقو ايله موقاييسەدە، اۋزگورلوك، عدالت و دئموكراتىيا ايلكىن
اھتياج لاريميزدان سايىلا بيلمز. ايداره ائتمه حاققىنى آلدە ائتديكدن

^{۱۵۳} شانئال موف، بازگشت امر سياسى، ص ۴۸.

^{۱۵۴} جان راولز John Rawls (۱۹۲۱ - ۲۰۰۲) آمئريكالى فيلسوف. "عدالت باره سينده
قورام" A Theory of Justice (۱۹۷۱) اثرى گلوبال سويەدە شۆھرت قازانميشدير. كيتاب
آرتيق سياست فلسفەسى نين كلاسيك قايناغينا چئوريليب.

سونرا بونلاردا دۇنە بىلەرىك. سانكى بئە دئىرىك: گلەن مستبدانە يول-
لا دئموكراتىيا قازاناق، عدالتسىز داورانىشلا عدالتە يوللاناق، باشقا
سسلىرى بوغماقلا اۆزگورلويو برپا ائدك! واختىندا بونلارلا قايدىرىق. بو
ياناشما طرزى چلىشكىلى دىر.

اۆزگورلوك، عدالت و دئموكراتىيا كىمى قاوراملار توپلومون
دېشىندان گلەمىر، يا دا گۆيدىن يئره ائنىمىر. بو قاوراملار دىرەنىش
گئدىشىندە راسيونال دۇنياگۆروشونون ارادى بېچىمدە فورملاشماسى
ايله معنا قازانىر. موبارىزە گئدىشىندە بونلار قولاق آردى ائدىلېرسە،
كۆتله ظفردن سونرا يئنى بىر دىكتاتورا گۆزلەمەلى اولور.

ايكى. موتلولوق آختارىشىندا دئموكراتىيادان داها كسە يول يوخ دور.
دئموكراتىيا قۇدرت و ثروت قايناقلارنى بىر زۆمرەنىن آلىنە كئچمە-
سىنە مانعە يارادىر. ثروت و قۇدرتىن بىر اولىگارشىن آلىندە توپلانماسى-
نىن فاجىعەوى ماهىتى بارەدە آرقومئنتە گرگ يوخ دور. اۆز مۇقددراتىنى
تەيىن ائتمە حاققى، دئموكراتىك چرچىوۋەدە گئچكەشمەلى دىر. ھانسىسا
مىللى مسئلەنىن پلاتفورمۇندا، دئموكراتىيا (نتىجەدە آزادلىق، اينسان
حاقلارى، عدالت) غايىب دىرسە، اوردا اىستىبىداد توخومو اكىلمكەدە دىر.
دئموكراتىيا كسىنلىك لىرىن [قەتئىيەت لىرىن] داغىلماسىلا خاراكتېرىزە
اولونور. چاغداش دئموكراتىك توپلومدا جوهرى بىرلىك يوخ دور،
عايلەوى بىزەرلىكلەر واردىر. بونون اۆچون بۆلۈنمۈش لۆكلەر،
آگونىزم لەر، دۆشۈنچە چارپىشمالارىنا قوروجو عامىل كىمى باخىلېر.
كسىنلىك لىرىن، قىسمن دە اولسا، داغىلدىغى بىر چاغدا، مىللى مسئلە و
كىملىك سىياسى پلورالېزمە كۆكلنمەلى دىر. «كۆتله، آرتىق عمومى
طلباتى اولان ھوموگئەن و بۆتۈۋ وارلىق دئىل، بونا گۆرە، كۆتلهنى سىياسى

ليبراليزم له اكلمنمه يولويلا ايستبدادا سؤروشمكدن قورتارماق
اولار.»^{۱۰۰}

دوغرودور، وينستون چرچيل دئميشكن دئموكراتيك قورولوش آن
كؤتو قورولوش دور، آما اوندان ياخشيسى يۇخدور. بو بيزه و بؤتون
اولوسلار لازيمدير. چؤنكي اونسوز موتلولوق ديله ييني آياقلايان
گؤچلري دينج يوللارلا يئرئنده اوتورتماق اولمور. دئموكراتييانين
سيمگه سي نه صيرف پارلمان دير، نه ده دئموكراتيك قورولوشلار، نه
ده سس [اوي] صانديقلاري. كارل پوپره گؤره، دئموكراتيا كؤتله نين
حؤكومتى دئييل. مسئله كيمن حؤكم سؤرمه سينده دئييل. مسئله
حؤكومتين نئجه ساھمانا ساليئماسيندادير. بئله كي، كؤتله قان
تؤكمه دن، زوراكيليق ايشلتمه دن، حؤكمدارلارين شرئندن قورتارا بيليرسه،
دئمك دئموكراتيا حاكيمدير.

اؤچ. بعضن عدالت و اؤزگورلوك بيريرينه قارشيت گلير. اؤزگورلويون
اولوشوم شرطى عدالتين يۇخلوغو ايله باغلى اولور. عدالتين برياسى
ايسه اؤزگورلويون يۇخاچيخماسى باھاسينا باشا گلير. لاکين بو هاچاليق
dilemma يانيلديجي دير. چاغداش سياست فلسفه سينده، عدالت
اؤزگورلويون شرطى دير.

بئرديايئف اؤزگورلويو بئله تعريف ائدير: ياپيچى چاليشما اؤچون
فؤرصت. بو فرانسا دئوريميندن گلمه بير تعريف دير. فرانسه دئوريمي
اؤزگورلويه عينيت و مادي ايچهريک باغيشلادى. اؤنجه لر، يالئيزجا
ايقتيصادى ريفاهدان پاي گؤتورموش اينسانلار اؤزگور ساييليردى.
لاکين گؤنده ليک معيشتلرينين دالينجا قاچان كؤتله ده، دئوريمدن
سونرا اؤزگورلوك قازاندى. ائحتياجلارين ائكونوميک باسقيسيدان
قورتولماق، ظاليملرين سياسى باسقيسيندان قورتولوش قدير اؤنملى

^{۱۰۰} بازگشت امر سياسى، ص ۱۷۴.

ایدی.^{۱۵۶} اۆزگۈرلۈک و ائشیتلیک باغداش ایدیلا. بو باغداش لایق، آن ایدین سونومونو جان راولزدا تاپیر. توماس هابس، جون لاک، ژان ژاک روسو و ایمانوئل کانتدان گلمه، توپلومسال سۆزلیشمه [قرارداد اجتماعی] گلنه یی واردیر. اینسانلار بعضی حوقوقی ایمتیازلاریندان وازکئچه رک، بیر دؤولته یا دا اوتوریتیه ایداره ائتمک صلاحیتی وئیرلر. فردلرین آراسیندا باغلانان سۆزلیشمه، اونلارین نئجه یۆنه دیلمه سین یلیرله ییر. یعنی فردلر پولیتیک و ائکونومیک دۆزندن فایدالانماق نامینه، بعضی راسیونال چیخارلاریندان و دوغال اۆزگۈرلۈکلریندن یان کئچیرلر. چۆنکی اونلار بیلیرلر، اۆزگۈرلۈک بیریجی شرطی، اونون محدودلاشدیریلماسی دیر. مطلق آزادلیق تئورلا سونوجلانی. اینتیظام یاراتماق آماجی ایله توپلومسال سۆزلیشمه اساسیندا بعضی صلاحیتلر دؤولته حواله ائدیلمیر. آما بونولا یاناشی، ایستیوارت میل ه گۆره، کۆتله حۆکمرانلارین ایقتیدارینا سینیر قویماق ایسته ییردی. حۆکمرانلارین ایقتیدارینی محدودلاشدیرماق آماجیلا قویولان محدودیتلرین آدی ایسه آزادلیق ایدی.^{۱۵۷} کۆتله اۆزباشینا ایقتیدارلارین بویوندوروغوندان آزاد اولماق ایسته ییردی. اونلار تامامیله حاقلی ایدیلا. چۆنکی ایندینین ایندیسینده، ایسته نیلن دؤولت، توپلومسال سۆزلیشمه ایله کسیندن سءایستفاده ائدیر.

جون راولز توپلومسال سۆزلیشمه گلنه ییندن یارارلاناراق عادیل بیر توپلومون یارادیلماسینا یول آچیر. اونون عدالت آنالیزی ایکی تمل ایله کیه سۆیکه نیر: الف. اۆزگۈرلۈک ائشیتلیی، ب. فۆرصتلر برابر پایلاناراق ائکونومیک و سوسیال ائشیتسیزلیکلرین آن محروم

^{۱۵۶} ا.ج. کار، جامعه ی نو، ص ۱۰۱.

^{۱۵۷} جان استوارت میل، در آزادی، ترجمه محمود صناعی، تهران، امیرکبیر، ص ۷.

دورومداكى فردلرین خئیرینه چۆزولمەسى.^{۱۵۸} گۆرونور، راولزین عدالت آنلايىشىنین اساس ائلمئنتلرىنین بىرى اۆزگورلوک دور. اينسانلار اۆزلىرىنى اۆزگور و راسيونال اۆزنە كىمى گليشديرمک حاققىنا ماليک اؤلمالى ديرلار. هر بير سياسى دۆزن بو حاققى يئرینه گتيرميرسه اينسانى دئييل.

دۆرد. عدالت نيه بو قدهر اؤنملى دير؟ تفكر گنديشىنده حقيقتدن اؤستون بير اؤردم و دير يوخ دور. حقيقتين تفكکور اۆچون بيرينجى اؤردم اولدوغو كىمى، عدالت ده توپلوم اۆچون بيرينجى فضيلت دير. عدالتين موتلولوغا بيله [حتتا]^{۱۵۹}، اۆنجه لىيى واردير. كلاسيك يونان فلسفه-سينده سون اۆرك ساييلان سعادتین يولو عدالتدن كئچيردى. عدالتدن مقصديميز ثروتلرين پايلانماسى دئييل؛ فؤرصتلرين برابر بؤلونمه-سى دير. جان راولز گۆره، «عدالت يئرسيز ايمتيازلارين حذف اولونماسى، بير قورومون و يا توپلومون قورولوشو ايچەريسینده اينسانلارين قارشيت ايستکلرى آراسیندا گئچک دنگە ياراتماق دير.»^{۱۶۰}

مىللى مسئله عدالت اوداغيندا ساھمانا سالىنمالي دير. چۆنكى اونسوز، گۆچ ائگەمنلىيى آلتيندا مجبورن سوسدورولموش اينسانلارا موتلو ياشام قازانديرماق اؤلماياجاق. أفلاتونا گۆره، عدالت آن يوكسك اؤردملردن بىرى، اينسانين و دؤولتين تمل داورانيش قايداسى دير. عيسا (ع) والى پىلاتوسون حضورنا گتيريلديينده، عدالتە شهادت وئرمک اۆچون دۇنيايا گلدييىنى سؤيلهدى. والى «حقيقت نه دير؟» دئيه،

^{۱۵۸} ايلكه لرین مضمونونو ساده لشديرديم.

^{۱۵۹} آذربايجان تۆركجه سينده "بئله" سۆزو ايکى آنلامدا گئدير: بئله [اينطور]، بئله [حق]. حتتا آنلاميندا گئدن سۆز اصيلينده "بيله" دير. سۆزجويون بو يازيلىشى ايله، ديل دقيقلشير، ايکى "بئله" نين آيىرد ائديلمه سينه ده گرک قالمير.

¹⁶⁰ A. Sammel, Freeman, Collected Papers, Cambridge, Harvard University Press, 1993, P47.

سوروشدو. سورو جاوابسيز قالدى. چۈنكى عيسانين قودسال گۆرهوى حقيقت آختاريشى دئييلدى، عدالته تانيقلىق ائتمك ايدى.

بئش. هر هانسى ايجتيماعى پرويئكتده اينسان گۆز اؤنونه آلىنمالي دير. هر بير سياست بو اوداق چئوره سينده يۆرودولمه لي دير. تانرى، دين، يورد، اولوس، صينيف و ياسا كيمي "اولو ديلكلر" ي هر نئجه آنلاييريقسا، بو آنلاييشلار اينسانا قارشى ايشله مه مه لي، اينسان كئشييينده دورمالي دير. اولو ديلكلر، ايلك باخيشدا، سعادت زيروه سى نين گؤستريجي سى ديرلر. لاكين سؤيلمسل سويه ده همين اولو ديلكلر هم اينسانا قارشى ايشله يه بيلر، هم ده اينسانين قورتولوش واسيطه سى اؤلا بيلر.

توتاليتار گؤجلر نه ائديرلر؟ اونلار شؤبهه لي و كئچيجى بير "اولو ديلك" ي، ابدى حقيقت آدينا توپلوما سيريپيرلار. اينسانلارلا تحميل اولونان اولو ديلكلرين اوتاريتار آنلاييشى، خئير ياراتماقدانسا شر توره- دير. محض بونا گۆره، هانسي سا ايجتيماعى ديشم و قالخينما پلاتفورمونون اؤزه يي اينسان اولمالي دير. تمل حاكلار و باشليجا آزادليقلار، اولو ديلكلرين اينسانا قارشى يوروملارينا اؤستون دور. اولو ديلكلر اينسانا قوللوق ائتمه لي، بويوندوروق كيمي اونا ساريلمامالي دير. فعاليتلر، موباريزه لر اينسانلىق اوغروندا آپاريلمالي دير. زوراكىلىق، اؤفكه و نيفرت كيمي شخسى حالتلر، شئيطانلاشديرما سويه سيندن سياسى سويه يه ائتمه لي دير. سياست آلانيندا شخسى اؤفكه و خصوصى دؤشمين يوخ دور، عمومى دؤشمين واردير.

دؤشمينچى ليكلر، قارشى دورمالار و ساواشلار آماج كيمي سئچيلمه لي دير، بونلارلا قاچيلماز آراج كيمي باخيلمالي دير. بعضى لرى صيرف موباريزه ائتمك اؤچون ياشايرلار، حالبوكى ياشاماق اؤچون موباريزه ائتمه لي ديرلر.

تۆرمین لارین، قاورام لارین تعریفی

رسمی تۆرمینولوگیا کومیتەسی نین ائدیگن لیلی [انفعالی] و گۆننیده دیل قوروم لاری نین یوخلوغو بعضن سۆزجوک قوندارما و یا معین سۆزو تۆرمین لشدیرمه یی قاجیلماز ائدیر. آما بو مسئله نجه گلدی، تله سیک و بۆتون خیردالیق لاری یوخلامادان حیاتا کئچمه مه لی دیر. معین تۆرمین قوندارماق قاجیلماز دیرسا او زامان بونلار دیققت یئتیرمه لییک: قاورامسال دیققلیک، تۆرکجه نین قراماتیک قورولوشونا اوغونلوق، آنلاشیرلیق، علمی یایغینلیق پوتانسسیالی و تۆرکجه نین هر هانسی قولوندا ایشلک لیلی.

دۆشونجه

دۆشونجه فیکیر دئمک دیر. دۆشونجه «دیش دونیانین اینسان ذهنینه یانسیماسی و اوبیئکتیو عالمین آنلایش لاردا، موحاکیمه لرده، نظریه لرده عکس اولونماسیندان عبارت دیر.»^{۱۶۱}

دۆشونمک ایضاحلی لوغت ده "بیر شئین حاققیندا فیکیرلشمک، فیکیر ائتمک" آنلامیندا گئدیر.^{۱۶۲} آما ندنسه همین سۆزلوکده دۆشونمه یین محصولو اولان دۆشونجه سۆزونه یئر وئریلمیر. تۆرک دیل قورومو سۆزلویونده، دۆشونجه "دۆشونمه نین اؤرونو اولان گؤروش" کیمی گئدیر.

اینگیلیسجه thinking و thought سۆزلیرنی نظره آلایم. بونلارین ایکسی ده think فعلیندن یارانسالار دا عینی آنلامی داشیمیرلار. بیرینجیسی دۆشونمک دیر، ایکینجیسی دۆشونجه. بو ایک سۆز آراسینداکی فرق یالیز قراماتیک دئییل، هم ده سئمانتیک باخیمدان اؤنملی دیر.

^{۱۶۱} "فلسفه لوغت، ۴۱۹

^{۱۶۲} Azərbaycan dilinin izahlı lüğət, Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, "ELM", 1980, 2. cild, s. 185.

thinking ھر شئیدن اۇنجه دۆشونمه گئديشینی بیلدیریر. بورادا صۇحبّت ذھنین چالیشماسی، فیکیر یۆروتمه آکتی و ایدراک پروسئسیندن گئدیر. اینسان دۆشونرکن، باش وئرن ذھنی فعالیت thinking آدلانیر. بونا گۆره ده

critical thinking, creative thinking, logical thinking

کیمی عیبارلرده سۆز بللی فیکیرلردن دئییل، دۆشونمه یین اوصولوندان گئدیر. thinking تاماملانمیش فیکیر دئییل؛ داوام ائدن ایدراک گئديشی دیر. بونون عکسینه اولاراق، thought آرتیق همین گئديشین محصولونو بیلدیریر. باشقا سۆزله، اینسانین دۆشوندویو آردینجا یارانان فیکیر، ایده، باخیش و یا نظری موضع thought آدلانیر. باشقا سۆزله، thought پروسئس دئییل، پروسئسین نتیجه سی دیر. دۆشونجه بودور.

سۆزون قیساسی، thinking دینامیک اولای دیر، thought ایسه ایستاتیک آنلايیشدیر. بیرینجیسی باش وئیر، ایکینجیسی ایسه همین باش وئرمه نین سونجوندان یارانیر. دوشونمک اینسان بیلینجی نین چالیشماسی، دوشونجه ایسه همین چالیشمانین سونجوندان یارانمیش مضموندور.

بیر نئجه اؤرنک:

— بو ماراقلی بیر دۆشونجه دیر.

— *That is an interesting thought.*

— اونون دۆشونجه لری تاریخی دیشیدیردی.

— *His thoughts changed history.*

— تنقیدی دۆشونمک (*critical thinking*)

— یارادیجی دۆشونمک (*creative thinking*)

آما:

— سیاسی دوشونجه (*political thought*)

— فلسفی دوشونجه (*philosophical thought*)

— میلی دوشونجه (*national thought*)

أرسطویا گۆره، دۆشونجه روحون اؤزویله دانیشماسی دیر. ایسلام فلسفه سینده «دۆشونجه ذھنین مجهولدان معلوما، معلومدان ایسه مجهولا دوعرو حرکت ائتمه سی دیر.» ذھن هانسیسا مجهولو آیدینلیغا چیخارماق اؤچون نه ائدیر؟ ذھن

ھەمىن مەھسۇلاتىدىن مەلۇم مەقدەملەر، ئوردان ئىسە مەھسۇلاتىنىڭ دوغرىق ھەرىكەت ئىدى. ئۇنىڭ بىلەنمەن بىر ھەقىقىي كەشە ئىتمەككە ئۇنىڭكى تانىش قاراملارنى، بىلگىلەرنى، ئالغىلارنى ئىنىدىن دۆزەلەيىپ، ئانالىز ئىدى. باشقا سۆزلە، بىلەنمەنلەرنى ئاچىغا چىخارماق ئوچون، ئۇنىڭ بىلەنلەرنى ئۆزەرىندە بىلەنچىلىق ۋە سىستىماتىك بىر تەسۋىر گەرچە ئىشەنچىسى.

دۆشۈنچە سۆزۈ دۆشۈن ھەلەندىن دۆزەلەن ئىسمەن. ھەلى ئىسمەنلەرنى ھەلەن ئولاراق، بونون كىمى ئىسمەنلەرنى ئىشەن نەتىجەسىنىڭ گۆستىرىچىسىدۇر. دۆشۈنچە، دىمەك ئولار، دۆشۈنمەك ئىشەن ئورۇندۇر.

قورام [نەزەرىيە]

قورام سۆزۈ ئازىياچان تۈركچەسىندە "نەزەرىيە" سۆزۈنىڭ قارشىلىقى ئولاراق ئىشەنچىسى. سۆز تۈركچە جۇمھۇرىيەتتە تۈرك دىل قورۇمۇنىڭ ئاچىدىن دىل ئىسلاھاتى گەنەشەندە يارادىلمەش تەرىپىدۇر. بۇ سۆزۈن سەنچىلەمەسى ئوچە باشلىغا مەيارا سۆيەنچە: ئىتتىمۇلۇزىك، سەنماتىك ۋە تەرمىنۇلۇزىك.

1. ئىتتىمۇلۇزىك ئاساس

قورام سۆزۈ قورماق ھەلەندىن تۆرەدىلمەشەن. ئونون قورۇلۇشۇ بىلە ئىسلاھات ئولۇنا بىلەر:

-قور = قورماق، ياراتماق، ئىشەنمەك، نەزەمە سالىماق؛

-ئام = ئىسمەن دۆزەلەن ئاك.

بونە گۆرە دە قورام، ئۇنىڭدە قورۇلمۇش، ئۆز ئىچىندە نەزەمەلى ۋە بۆتۈ ئولان ئانالىشەنلەر سىستىمىدۇر. بۇ ئىشەنچە قورام تەكچە بىر فەيگىر يەنە مۇلاھىزە دىيەل، دۆزەنلى بېچىمەن قورۇلمۇش دۆشۈنچە مۇدەللىدۇر.

2. سەنماتىك ئاساس

ئەلم ھەلەمەسىندە theory ئالەنەزە فەيگىر يەنە ئىشەنچە دىيەلەن. بىر نەزەرىيە ئانالىشەنلەردەن، پەنەسەپلەرنەن، ھەزەپلەرنەن، ۋە ئولارنىڭ ئاراسىندەكى نەزەرىيە ئىشەنچەلەرنەن ئىبارەتدۇر. نەزەرىيە بىلە بىر ئولالى ئاچىقلايان سىستىمەلى بۆتۈلۈك دەن. قورام سۆزۈ دە مەسۇ بۇ قورۇلۇشلۇق ۋە سىستىمەلىلىك ئۆزەللىنىنى ئۇن پلانا چىخارەر. ئەنە دىيەنچە كىمى، Theory ئاچىقلايان سىستىمەلىلىك ئانالىشەنلەر سىستىمەلىدۇر. سادەچە گۆرۈش ۋە يەنە دىيەلەن.

۳. "نظر"ین آنلاييشيندان فرق لنديريلمەسى

عرب منشألى نظريە سۆزۈ ساخلانسايدى، اونون كۆكۈ اولان نظر سۆزۈ يالنىز باخيش، فيكىر، رآى، مولاھيظە معنالاريني چاغىريشدير اچاقدى [تداعى ائدەجكدى]. حالبوكى علمى معنادا theory يالنىز بير باخيش دئيىل، اولالارى آچىقلايان دۆزنىلى آنلاييشلار قورولوشودور. بونا گۆرە دە تۆركيە تۆركجەسیندە دۆشۈنچەنن قورولماسىنى ايفادە ائدن قورام سۆزونو نظريەنن قارشىلىغى كيمي ايشلەديرلر.

۴. علم فلسفەسى ايله علاقهسى

بو سئچيمين بللى درجەدە آلمان فلسفە گلەنەپىنن ائتكيسى آلتيندا گئرجك لشدییى دە سؤیله نە بیلر. آلمان ديليندە ايشلەنن System، Theorie، Aufbau كيمي آنلاييشلار دۆشۈنچەنن سيستملى بېچيمدە قورولموش اولماسىنى وورغولاير. قورام سۆزۈ دە عىنى شكىلدە دۆشۈنچەنن اۋرگوتلنمىش يۇنونو اۋن پلانا چىخاير.

بوگون تۆركيە تۆركجەسیندە قورام سۆزۈ تركيپيندن يارانمىش تئرمين لرگئنىش ايشلەيدیلر: bilim kuramı، evrim kuramı، dil kuramı، ədəbiyyat kuramı.

قورام يوخسا تئورى

آذربايجان تۆركجەسیندە نظريە و تئورى سۆزلىرى پارالل ايشلكدير، تۆركيە تۆركجەسیندە ايستە قورام و تئورى. قورام تۆركجە ياراديلمىش تئرميندير؛ داھا چوخ آكادميك، فلسفى و ديلچىلىك متنلريندە ايشلەيدیلر. لاکين تئورى آوروپا ديللريندن آلىنمىش سۆزدور؛ گۆندەلىك دانىشيق ديليندە دە گئنىش يايىلمىشدير؛ آذربايجان تۆركجەسیندە بعضن يانلىش اولاراق "فرضيه" ويا "تخمين" معناسيندا دا ايشلەنيلىر. مثلاً دئيندە كى، Bu sadəcə bir teoridir، تخمين نظردە توتولور. تۆركيەنن آكادميك متنلريندە عادتن قورام، قورامسال، قورامچى فورمالارينا اۋستونلوك وئریلسە دە، تئورى، تئوريك، تئوريسين كيمي سۆزلر دە ايشلنمكدە داوام ائدير.

تئورىنن قارشىلىغى اولاراق قورام سۆزونون سئچيلمەسى تام اوغورلو حساب اولونا بیلریمى؟

بو مسئله بارهده ديلچى لر و فلسفه آراشديرماچى لارى آراسيندا تام فيكىر بيرليگى يوخدور. بعضى بيلگين لر گۆره، قورام سۆزو "قورماق" فعلينه اساسلانديغى اوچون نظريه نين ياپيسال ماهيتيني اوغورلا ايفاده ائدير. باشقالارينا گۆره، بو سۆز يونان منشالى θεωρία (theōria) سۆزونون تاريخى و فلسفى معنات لاريني تام شكيدله عكس ائتديردير. چۆنكى قديم يونان ديلينده theōria اۆنجه "سئير ائتمك"، "موشاهيده آپارماق" و "تفككور ائتمك" آنلام لاريني ايفاده ائيدردى؛ سونرالار ايسه فلسفه ده نظرى بيلگى و ايصاح سيستمى معناسيني قازانميشدير.

سونوج

اۆزگه بير ايصطلاحين بۆتون آنلام قاتلاريني عكس ائتديره بيله جك دوغما قارشيليق نادير حاللاردا تاپيلا بيلر. ايكنيجيسى آوروپا ديل لرينده بيله، تئورى ايلگين آنتيك آنلاميني قورويوب ساخلاماييب. اوچونجوسو تئرمينليشديريلن هر بير كلمه اوزلاشما يولو ايله ايسته نيلن آنلام سالخيميني داشيماغا باشلاير. اۆسته ليك، theory داها چوخ "موشاهيده" و "تفككور" آنلاييش لاريني اؤن پلانا چيخارسا دا، قورولوش و سيستم ياراتماغى دا ائحتيا ائدير. محض بونا گۆره ده بو گون بير چوخ بيلم آلايندا تئورى و قورام سۆزلىرى ياناشى ايشلەنيلير. بو ايسه قورام اوچون بۆيوك بير اوغوردور. مادام قورام تۆرك ديلينين ان اؤنملى قولوندا بو قدر گئنئيش قارشيلانيبسا اونو ايشلتمكده ترددود ائتمك يئرسيزدير.

قورغو قورامى [نظريه توطئه]

Theory of conspiracy

Konsprasiaya nəzəriyyəsi, Konspiologiya

لاتينجا *conspirare* بيرليكدە راضيلاشما، گيزلنجه آل بير اولما معناسيندا گئدير. كۆكو همين سۆزه گنديب چيخان اينگليسجه conspiracy گيزلى آنلاشما، گيزلى پلان، ويا گيزلى اؤرگوتلنمه آنلاميني داشيير. سۆزون قيساسى بو سۆز گيزلى بيجيمده قورغو [دسيسه] قورماق دئمكدير.

آذربايجان توركجه سينده بو قورام [نظريه] اوچون ايكي قارشيليق قوللانيرلار: سوء قصد نظريه سي، و كونسپيولوگيا.

كونسپيولوگيا ايصطلاحى مقصدى دقيق چاتديرسا دا روسجادان گلمه دير. عريجه دن گلمه "سوء قصد نظريه سي" دۆزگون قارشيليق دئييل. چۆنكى سوء قصد

سۆزۈ بېرىنچىسى، عرب منشألى دېر، ايکىنچىسى ايسه عرب دىلىندە توطئه معناسىندا ايشلنمير. سوء قصد اساسن کيمسه يه قارشى فيزىكى جنايت و يا اۆلدورمه پلانىنى بىلديرير. عرب لردە بو نظريه "نظريه المؤامره" کىمى سسله نير.

ايندى دىلېمىزدە ياغيغىن اولان ايکى بابانچى ايصطىلاحي نظره آلاراق نه ائتمه لىيىک؟ اوزون زاماندا ن برى ايزله دىيىم پرىنسىپ اساسىندا، آذربايجان تۆرکجه سىندە بير ايصطىلاحين قارشىليغى اولمادىقدا تۆرکيه تۆرکجه سىنه باش وورور و نادير حاللاردا اورداكى تئرمين دىلېمىزىن سئمانتيکاسىنا اويغون گلمه دىکده ايصطىلاح قوندارماغا چالیشیرام. بو ألبته چتین و نفس کسن بير ايش دیر، و قونداريش ائناسىندا بيرچوخ شرطلره رعایت اولونمالى دیر.

بو تئرمين قارشىليغى تۆرکيه تۆرکجه سىندە komplo تئوريسى کىمى گئدير. فرانسىز کۆکنلى کومپلو سۆزۈ آذربايجان تورکجه سىندە ايشلنمير، و تئرمين لرىنى گئنللىکله روسجادان آلميش بو ديلين لئکسيک سيستمينه اويغون گلير. بونون قارشىليغى اولاراق ايلک نۆوبه ده "دۆزه نک" سۆزۈ دىققىتىمى چکدى. آنجاق بو سۆزون تۆرکيه تۆرکجه سىندە مئکانيزم [سازوکار] آنلامىندا گئتدييىنن دولايى اوندان واز کئچديم. بۆتون بونلارى گۆز اؤنونه آلاراق، چۆزۈم يولونو "قورغو قورماق" ترکيبينده تاپديق.

دوغرودور، قورغو تأسيسات معناسىندا دا گئدير: نئفت قورغولارى [تأسيسات نفت]. آنجاق اونون باشقا و ياغيغىن آنلامى "حيله، دوزاق، تله" دیر. ايضاحلى لوغتده قورغو قورماق "بيرينه قارشى تله حاضيرلاماق، حيله دوزلتمک، بيجلىک ايشلتمک" کىمى گئدير. «بیردن توتولسام، اوندا بير قورغو قوروب، کوراوغلانو بايازیده گۆنده رهجه يم.» (کوراوغلو)

بونونلا دا دىلېمىزىن سۆز داغارجيغىنا سۆيکه نه رک "قورغو" سۆزونن يارارلانماغى مقصده اويغون گۆردوک: قورغو قورامى [نظريه توطئه].

يانىلغى [مغالطه]

منطيقى يانىلغى logical fallacy

لاتينجه *fallacia* سۆزونن آليىما fallacy نين ايلکين آنلامى "آلداتما" ايميش. لاکين زامان آخارىندا معنا دييشيمينه اوغراميشدير. آرتيق آوروپا ديل لرينده اونو

"آلداتما" كىمى باشا دۆشمورلر. ألبته تۆركيه تۆركجه سىندە نادىر حاللاردا موغالېطەنېن قارشىلىقى اولاراق Mantıqi aldanış تركىيىندىن اىستىفاده ائتمك بورادان گلير.

هم آذربايجان، هم ده تۆركيه تۆركجه سىندە fallacy نىن قارشىلىقى حاقدى گئنىش قارماقاريشىقلىق و غىردقىقلىق واردير. هر ايكي دىلدە موغالېطەنېن قارشىلىقى اولاراق داها چوخ سفسطه Safsata و خطا سۆزلرىندىن اىستىفاده ائديرلر. مسئلە بونولا بىتمير، باشقا تئرمىنلر ده همىن قاورامى ايفاده ائديرلر.

تۆركجه مېزدە يانيلما، يانلىشلىق، سهو، يانلىش نتيجه، خطا سۆزلرى ده آرا-سىرا ايشلك دير. تۆركيه تۆركجه سىندە ده سفسطەدن علاوه تئرمىنلر قوللانيلير. آكادىمىك چئورەلردە بىرنچە پارالل ايصطىلاح ايشلنمكدەدير: mantik mantık yanlışıları، mantık hatası، mantıksal yanılğı، hataları.

بىزدەكى بو تئرمىن آنارخىياسى آنلاشىلان دير. آما تۆركيه تۆركجه سىندە بئله بىر آنارخىيا بىزى شاشيرتمايا بىلمز. چۆنكى بىر چوخ ساحەلردە ماراقلی، دقيق، گۆزل تئرمىنلر قوندارمىش تۆرك دىل قورومونون بو ايصطىلاحى باشلى-باشىنا بوراخماسى غىرعادى دير.

نه سفسطه دۆزگون قارشىلىقدير، نه ده خطا. خطا سۆزوندىن داها چوخ يئرينە دوشموش سفسطه سۆزونون ايكي آخساقلىقى واردير. بىرىنجىسى، يابانچى سۆزجوكدور. ايكىنجىسى، عربجه ده باشقا آنلامدا ايشلندىيىنە گۆره، سۆزون سۆي كۆكونو آختاراركن فيكرى يانلىشلىق تۆردە بيلر. عربلر سفسطەنى اينگىلىسجه sophistry نىن قارشىلىقى كىمى ايشلەديرلر.

سفسطه دانىشلىقلاردا بىلەركدن يانلىش موحاكىمەلردن يارالانماق دير. سفسطەنېن آماجى باشقالارىنى آلداتماق، هر يوللا اولورسا اولسون، دانىشلىقدا ظفر قازانماقدير. سفسطه ائدنلر سۆزلرىنېن يانلىش اولدوغونو بىلەرک، سۆز اويونلارى ايله اونو دۆزگون گۆسترمك اىستەيىرلر. لاکىن موغالېطە ائدن شخص چوخ واخت سۆزلرىنېن يانلىش آرقومئنتە سۆيکندىيىنى بىلمير.

بۆتون بو قارشىلىقلارېن اىچىندىن ايكي سۆزجوک دىققت چكىر: **يانيلما و يانلىغى**. آنجاق بو ايكي سۆزجوون آراسىندا اينجه فرق واردير. يانيلما سهوه دۆشمك سۆرهجى دير، آما يانلىغى يانلىش تصور، يا يانلىش استدلال اولاراق وضعيتىن سونوجونا عايد دير. بو فرق هاردان گلير؟

دیلیمیزده فعلی ایسم و فعلدن دۆزه لن ایسم لرین زنگینلیینی دانیلمازدير. آنجاق بو ایکی نؤوع ایسم بیر-بیریندن سئچیلیر. فعلی ایسم ایشین ایجرا سینی آنلادیر، فعلدن دۆزه لن ایسم ایسه ایشین نتیجه سینی. یانیلما سۆزو، فعلی ایسم اولاراق، کئچیجی آنلام داشییر ، یانلیغی ایسه، فعلدن دۆزه لن ایسم اولاراق، آنلام ثابیتلیینی، یانیلماغین سونوجونو آنلادیر.

یانیلما موغالیطه نین اؤزو دئییل، داها چوخ سهوه دۆشمک و دۆشونجه گئدیشینده یانلیشلیغا اوغراماق دیر. آنجاق یانلیغی تام دقیقلیی ایله موغالیطه نین آنلامینی ایفاده ائدیر.

محض بونا گؤره، تۆرکیه آکادئیمک چئوره لرینده fallacy سۆزونون قارشیلیغی اولاراق، یانلیغی دان ایستیفاده اولونور. اونلار اییری بیرینجی یۆزایللییه دک فلسفه و منطق سۆزجوک لرینده موغالیطه نین قارشیلیغی اولاراق داها چوخ سفسطه نی قوللانیر دیلار، گئئل سۆزلوک لرده ایسه یانلیغی داها چوخ خطا، یانیلساما [توهم] سهو تصور misconception کیمی گئدیردی. لاکین ایندی یانلیغی سۆزو موغالیطه نین دقیق قارشیلیغی اولاراق گئتدی کجه تثبیت اولونماقدادیر. ^{۱۶۳} ایندی Logical Fallacies ترمینی Mantıksal Yanılığlar کیمی چئویرمک عادی حال دیر. ^{۱۶۴}

سۆزون قیساسی، یانلیغی بیر دۆشونجه نی اورتایا قویارکن یا دا آنلاماغا چالیشارکن باش وئرمیش یانلیش چیخارساما ^{۱۶۵} [استنتاج] دیر.

یانلیغی ایله باغلی بیر نئجه ترمین:

مغالطه: Yanılğı

مغالطه منطقی: Məntiqi yanılğı

مغالطه صوری: Formal məntiqi yanılğı

مغالطه غیرصوری: Qeyri-formal məntiqi yanılğı

استدلال مغالطه آمیز: Yanılğılı mühakimə

ارتکاب مغالطه: Yanılğıya yol vermək

Gülümser Durhan, *Mantıksal Akıl Yürütmede Önyargı ve* ^{۱۶۳}

Mantık Araştırmaları Dergisi, 4-cü yıl, 2022, ss 23-6 *Yanılığlar*, ^{۱۶۴}
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, جلد ۲۲، شماره

۲، ۲۰۲۰، صص. ۵۷۵-۵۹۲.

^{۱۶۵} çıkarsamadır

آلت قاتمان [فردست]

Subaltern

Subaltern سۆزۈ، گىئىل آنلامدا، آشاغى رۇتبەلى، ايکىنچى درجەلى، تابع دىمىك دىر. هر هانسى بير ايتراخييدا [سلسلە مراتبده] آشاغى يئرى توتان شخس و يا قروپو ايفاده ائدير. سۆزجوپون معناسى كونتئكستدن آسىلى اولاراق ديشير: حربى كونتئكستده: باش لئيتئنانت [ستوان] (بريتانيا اوردوسوندا كاپيتانين آلتيندا، لئيتئنانتين اؤستونده اولان رۇتبە).

سوسىال-سىياسى كونتئكستده: تابع صينيف، تابع قروپ، توپلومون آشاغى كسىمى، آلت قاتمان (جمعيتده حاكيم ايدئولوگيانين تائىرى آلتيندا اولان، اؤز مۇستقىل سىياسى بىلىنچى اولمايان، دومينانت قروپون نظارتى آلتيندا ياشايان صينيفلر، توپلومسال قروپلار. (مئلن ايشچى صينيفى نين بلىلى بير بۇلومو).

Subaltern آذربايجان تۆركجه سينده هله ليك اؤز رسمى قارشىليغىنى بولمايىب. تۆركيه تۆركجه سينده ايسه اونون قارشىليغى اولاراق عربجه "مادون" سۆزۈندن ايستيغاده ائديرلر. بونا گۆره، داها آنلاملى، دوغما، گۆزل "آلت قاتمان" سۆزۈنو قارشىليق كىمى اؤنهريرىم.

آلت قاتمان سۆزۈنون فلسفه و هومانيتار علملرده بلىلى معنا قازانماسى، ايتاليان فيلوسوف آنتونيو قرامشى نين^{۱۶۶} آديلا باغلى دىر. قرامشى "subaltern classes" (تابع صينيفلر) دئيهرك، حاكيم صينيفين ايدئولوگىياسىنا تابع اولان، مدنيتينه بويون قويان، اؤزونون مۇستقىل سىياسى بىلىنچى اولمايان صينيفلرى نظرده تۇتۇردۇ.

آما بو تئرمين هينديستانلى فيلوسوف گياترى چاكرورتى ايسپيواكين^{۱۶۷} "آلت قاتمان دانىشا بىلرې؟"^{۱۶۸} باشلىقلى ائريله دىللر اۇبرى اولدۇ. ايسپيواكين نظرينجه، آلت قاتمان، سىياسى اولاراق تمثيل اولونمايان، اؤز سۆزۈنو دئيه بىلمهين، اؤزونو ايفاده ائتمكده چتينيلىك چكن توپلومسال كسىم دىر. بو، "هئرمونيك دىلين داخىلينده يوخ اولاراق حاكيم دىلده و مدنيتده ده يئرى اولمايان كسىم دىر.

^{۱۶۶} Antonio Gramsci, (۱۸۹۱-۱۹۳۷)

^{۱۶۷} Gayatri Chakravorty Spivak

^{۱۶۸} Can the Subaltern Speak?, 1988

بونولا او، آلت قاتمان لارين (اۋزلىك له كولونىال دۇنمده هيند قادين لارين) اۋز حاق لاريني دوغما ديل له ايفاده ائتمه سى نين "مۆمكونسوزلويونو" بيلديرير. چۆنكى اونلار اين سۆز حاكيم ديله (يعنى اينگىلىسجه يه) ترجومه اولوناندا اۋز آنلامىنى ايتيرير. بونولا دا، اونلار اۋز لاريني تمثيل ائده بيلمير، باشقالارى (اينتئلكتوئلر، فمىنيستلر) اونلار اين طرفيندن دانىشپىرلار. بورادا دانىشماق speaking تىكجه ديل دئييل، سياسى تمثيل اولونماق آنلامىنى داشيپير.¹⁶⁹

پوليس polis

شهر، و ترمين اولاراق، "شهر دؤولتى" دئمك دير (فارسجا: دولت شهر، عربجه: مدينه). ارسطو سياست كيتابى نين بيرينچى بۆلومونون ۹-جو بندينده يازير: «بير نئچه كندين بيرلشمه سيندن تۇره نيميش توپلومون آدى پوليس [شهر] دير. پوليس اۋز احتياج لارنى نين تامينى باخيمىندان بيتكىنلىك [كمال] زيروه سينه چاتير.» بو متنده پوست ماركسيست لردن ايلهام آلاراق، اونو دؤولت سيمگه سى و يا قارشىلىق كيمي قوللانيرام. بو، دؤولت ايصطىلاحىندان مقصدى داها ياخشى ايفاده ائدير. چاغداش دۆزنده «حاكيميت پوليسين سيماسيندا ايدغام اولونموشدور.»

اولو ديلك [خير اعلا]

Ulu Dilek

the Highest Good

بونو "اولو/يوكسك ياخشى" كيمي ده چئويرمك اولاردى. لاكين good سۆزجويونون هم ياخشى، هم ده متاع آنلامىنى داشيديغينا گۆره، ديلك آن ياخشى قارشىلىق دير. آنتىك فلسفه ده موتلولوغون ساغلانماسى اولو ديلك لرى ايزله مك له مۆمكون اولور. أفلاتونا گۆره "اولو ديلك" سعادت اين اۋزودور. "تانرى، دين، توپلوم، طبقه، سوي، اولوس، ياسا"، اولو ديلك لرين بير قيسىمى دير. كانتا گۆره، خئير اينسانين آن يوكسك آماجينا ايشاره دير. أفلاتونا گۆره، بۆتون ياخشى نسنه لرين اورتاق اولدوقلارى يالئيز بير "اولو ديلك" وار. آما ارسطونون نظرينجه، هر بير

¹⁶⁹ Spivak, Gayatri Chakravorty. (1988). "Can the Subaltern Speak?" In *Marxism and the Interpretation of Culture", edited by Cary Nelson and Lawrence Grossberg, Urbana: University of Illinois Press, 271-313

علمی ساحهده اولو ديلکين آيرى-آيرى آنلامى وار؛ و باشقا بيليك لرين تابع اولدوقلارى بو تۆمل [گۆلى] بيليك، فردى مرحلهده فلسفهدير، توپلومسال مرحلهده ايسه سياست. اونون دا نظرينجه، اولو ديلک سون مقامدا موثلولوقلا عيىدير.

سۆزلۈك

دوشونجه مېزىن قراماتىكاسى

آبسورد absurd: پوچ
آتأركىل: پدرسالار، patriarch.
آرقومئنت: احتجاج، برهان، argument
آزلىق: اقليت
آسىب شىناختى، pathological.
آغىرلىق نۇقطە: نقطه ی ثقل
آكلملنمە əkləmlənmə: رسمی دیلدە: artikulyasiya.
آلت بىلىنچ: ناخودآگاه، تحت الشعور، تحت-الادراك، subconscious
آلت قاتمان: لایه ی پائین، فرودست
آنتاگونىزم: ستیز، antagonism
آنتىك چاغ: دنیای باستان
آنتىك: باستانی
آنلاتماق: ایفاده ائتمک، بیان ائتمک
آنلادىم: ایفاده، بیان، expression
آوتارىتار: تمامت خواه، authoritar
اورتا چاغ: قرون وسطا
اؤز: ذات، essence
اۈزىلىنچ: خودآگاهی، consciousness
اۈزچولۇك özcülük : ذات گرایی، essentialism
اۈزكچىل: مركزچىل، مركزگرا
اۈزگۈنۈش: اۈزۈنە مخصوص.
اۈزگۈرلۈك: آزادلىق، آزادى، freedom, liberty
اۈزگۈن özgün: اصیل، اورىژىنال، original

اۆزگۈنلۈك: originality، اصلات،
 اۆزل سۈككۈر: بخش خصوصی
 اۆزل: خصوصی
 اوزلاشیم: uzlaşım تفاهم
 اۆزل öznel: ذهنی، subjective [آذ: subyektiv]
 اۆزنللیك öznellik: ذهنی بودن، معقول بودن به ذهن، subjectivity [آذ: subyektivlik]
 اۆزنه: öznə: فاعل، سوېژه، فاعل شناسا، subject [آذ: subyekt].
 اۆزوندن تانیملی [خودتعریف]: self-defined
 اوس: عاغل، خرد
 اوسچولوق usçuluq: عاغلچیلیق، خردگرایی، rationalism
 اوس دیشی usdışı: غیر عقلانی، irrational
 اوسساللیق: عقلانیت، rationality
 اوسلوب üslub: سبک، style
 اۆگه: عنصر، element. (بو سۆزجوو "üye" اویه سۆزوندن فرقلندیرمه لی یک. عضو، member.)
 اۆلچو: معیار، بُعد، dimension [آنادولو: boyut]
 اولو دیلک ulu dilək: خیر اعلا، the Highest Good.
 اولوس ulus: میللت.
 اولومسال olumsal: پیشایندی، تصادفی، contingent
 اولومسوز: منفی، negative
 اولوملو olumlu: مثبت، positive
 اۆنر مه: گزاره
 اۆن سانیم: پیش فرض، presupposition
 اۆن مودرن: پیشامدرن، promodern
 اۆن یارغی: پیش داوری، prejudice
 اۆیرتی öyrəti: دکتیرن، آموزه
 اویغارلیق: تمدن، sivilization [آذ: sivilizasiya]
 اویوم: هارمونی

اۆره دیم ürėtim: ایستئحصال، تولید، production
 اۆست بیلینج: خودآگاه، consciousness؛
 ائتکن: عامل، فاکتور، factor
 ائتنیک: قومی
 ائتنیک آزلیق: اقلیت قومی
 ایجتیماعی قات: طبقه ی اجتماعی
 آیدینلانما: روشنگری، [Az. məarifçilik] Enlightenment
 آیرینی: خیردالیق، جزئیات، [Az. atribut] attribute
 ایستنج: اراده، will
 گوج ایستنجی: اراده معطوف به قدرت، The Will to Power
 ایش بؤلگوسو: تقسیم کار
 ائش دیر: هم ارز، equivalent.
 ایشله و işləv: کارکرد، فونکسییا، function
 آیغیری: ضد
 ایقتیصادچی لیق: ایقتیصادگرایی، economism.
 ائگریستانسیالیزم: وجودگرایی [ekzistansiyalizm] Existensialism
 ایم: نشانه، [Az. işarə] sign
 ایمگه imge: تصویر، خیال، ایماژ
 ایمگه: تخیل، imagine
 اینانج: عقیده، belief
 ائندیرگه مه: تقلیل، reduction
 ائندیرگه مه چی لیک: تقلیل گرایی، reductionalism
 ائوریم چیلک: تطورگرایی، evolutionalism
 ائیلیم: فعل
 باخیش بوجاغی: زاویه دید، view point
 باشقالیق: غیریت، otherness
 بلیرلہ نیم: تعین
 بلیرلہ نیم چی لیک: تعین گرایی، determinism
 بوتؤو توپلوم: جامعه یکپارچه

بودون budun: قوم، اتننیک قروپ، مردم، مردم یک حکومت (از کهن ترین واژه های ترکی است و در قرن هشتم میلادی بارها در سنگ نوشته های اورخون بکار رفته است).

تورک بودون: قوم ترک، ملت ترک

بودونسال: قومی، اتننیک

بؤلگو: تقسیم

بؤلجولوک: تجزیه طلبی، separatism

بؤلوک: دسته

بۆتونلوک: تمامت، totality.

بیچیم: فرم، [Az. forma]

بیلگی: information

بیلیک: شناخت، knowledge, episteme

بیلیم: science

بیلینج: آگاهی، conscious

بیلینج آلتی: ناخود آگاه، subconscious

پولیس Polis: شهر دؤولتی، فارسجا: دولت شهر

تاریخی سؤرک لیلیک sürəklilik: تداوم تاریخی

ترس: برعکس

توپلو ائیلیم لر: کنش های جمعی، kollektiv aksiyalar

توپلوم: جامعه

توپلوم اوستو: فرا جامعه

توپلوم دیشی: خارج از جامعه

توپلوم سال آنتاگونیزم: ستیز اجتماعی، social antagonism

توپلوم سال کیملیک: هویت اجتماعی، social identity

توتارلی: منسجم، coherent

توتارلی لیک: انسجام، coherence

توتالغا: ابزار، instrument

توتالغلاشما: ابزاری شدن، instrumentalization

توتوم tutum: ظرفیت، capacity، تصمیم

تۆز: جوهر، substance
 تۆكەدېچى: tükədici: مصرف كننده
 تۆمل: tüməl: كلى، universal
 تېكل: tikəl: جزئى، خاص، particular
 تېن: روان
 تېن پېلىم: روانشناسى، phsycology
 تېنسل: روانى، مربوط به روان
 چات: شكاف، گسل
 چاغېرېشىم: تداعى معانى، association of ideas
 چلېشىكى: تناقض
 چوخ سسلىك: چندصدایی، polyphonic
 چۆزۈمك: حل ائتمك
 چۆزۈملەمە: çözümləmə: تحليل، آناليز ائتمك
 چۆكۈش: فروپاشى
 چئوريلمه: مسخ، transformation
 خاوس: xaus، آشوب، chaos
 دالېش: تأمل، شهود، intuition
 دومينانت: مسلط
 دونياگۇروشو: جهان بينى
 دويغو: احساس، شور، عاطفه، emotion، sensation
 دويغوسال: emotional، sentimental
 دويغوساللىق: احساساتى گرى، sentimentality
 دويو: duyu: حس، sense
 دۆرتۈ: dürtü: انگیزه، رانه، drive
 دۆزەنك: düzənək: مكنائيزم. بعضن: دسيسه
 دۆشۈنۈر: düşünər: متفكر، thinker
 دئسپوت: despot: مستبد
 دېيشيم: dəyişim: دگرگونى
 رئال: واقعی، real

زوراکیلیق: خشونت، [Tr: şiddet] violence
 سانیم: فرض
 سورون sorun: مشکل، مسئله، problem
 سورونساللاشما sorunsallaşma: پروبلئماتیزه اولماق، مسئله دار شدن.
 سوموت somut: کونکرئت: انضمامی، concret
 سؤیلم: گفتمان، discourse
 سویوتلاما: تجرید soyutlama، abstraction
 سۆرچ sürəc: گئدیش، پروسه، فرآیند، فراشد، process
 سۆرک لیلیک sürəklilik: تداوم
 سۆروکلهمک sürükləmək: کشاندن
 سۆرویه رک آپارماق: کشان کشان بردن
 سیاسال siyasal: امر سیاسی (در مقابل سیاست)، the plitical.
 سیاست: پولیتیکا، politics
 سئچمه چیلک: التقاط گرای، Az: elektizm, Tr: secmecilik, En: electicism
 سیمگه: نماد، [Az. Simvol]، symbol
 صینیف: طبقه
 فونکسییا: کارکرد، [Tr: işlev] function
 قات: طبقه
 قاتمان: لایه
 قارشیلیق: معادل
 قاورام: مفهوم، concept
 قودسال: مقدس، sacred
 قورام quram: نظریه، theory
 قورغو قورامی: نظریه ی توطئه [Tr: komplo، Az:conspirologiya]
 قورغو: توطئه
 قورولوش: ساختار structure
 قورولوشچولوق: ساختارگرایی، [Tr. Az. strukturalizm]، Structuralism
 [yapısalcılık]

قوروم qurum: نهاد، institution
 قونوم: جایگاه، status
 کسیم: قشر
 کۆرۆکلەمک، körükləmək: دمیدن [در آتش]
 کۆکلو دییشیم: دگرگونی رادیکال
 کۆکلو دییشیمه: دگرگونی رادیکال
 کونتئکست: زمینه، متن، context
 کونکرت: انضمامی، concret [Tr: somut]
 کیملیک سیاستی: سیاست هویتی، identity politics
 کیملیک: هویت، identity [Tr. özdeşlik]
 کیملیکچی کسیم: قشر هویت طلب،
 کیملیک قازانما: هویت یابی، indentification
 گله نک gələnək: سنت، tradition [Az. ənənə]
 گۆسترن: دال، signifier
 گۆستریم، تصویرلندیرمه، بازنامایی presentation
 گۆچ قورولوشلاری: ساختارهای قدرت [آذ: güc strukturları].
 گۆچلرین کسیشدییی نۇقطه: نقطه‌ی تلاقی نیروها
 گندیş gediş: سۆرج، پروسئس، فرآیند، فراشد، proses
 گئرجک: واقعی، real
 گئرجکچی لیک: رئالیزم، واقع گرایی realism
 گئرجکشمک: تحقق یافتن
 گئرجکشمیش سوسیالیزم: سوسیالیسم تحقق یافته در اتحاد جماهیر
 شوروری، سوسیالیسم موجود، real socialism
 گئرجکله ییش: تحقق
 گئرجکلیک: واقعیت، reality
 لاغ: irony
 مارکسیزمین قوللاری: شاخه‌های مارکسیزم
 مرکزچیل اؤزچولوک: ذات گرایی مرکزگرایانه

مَثَاء فلسفەسى: فلسفەى مشايى، فلسفەى عقلى (در مقابل فلسفە اشراقى)،
 [Az: perpatetik fəlsəfə]
 نامعين ليک: عدم تعين، undeterminism
 نسنه nəsənə: شئى، عين [در مقابل ذهن]، object، [Az. obyekt]
 نسنلليک nəsənəllik: عينيت، [Az. obyektivlik]، objectivity
 نوستالگيا nostalgiya: نيسگيل، غم ياد، nostalgia
 نئيترال: خنثى neutral
 هژمونى: فرادستى، تسلط
 هوموگئن توپلوم: جامعه يكدست
 هئگئمون: ائگهمن، مسلط
 هوموگئن: يکسان، يكدست
 هئگئمونىيا: هژمونى، ائگهمنليک، فرادستى
 وطنداش: شهروند، citizen
 وورنوخما vurnuxma: اضطراب angouish
 ياپى سؤكوم: شالوده شكنى
 ياتيريم yatırım: سرمايه، capital
 يارارلى ليق: سودمندى utility
 ياريق: شكاف
 ياساق: ممنوع، قدغن، interdit
 يانيلساما: وْهم، توهم، illusiation
 يوردداش: شهروند
 يۈرونگه: مدار، yörünge، orbit.
 يۈنتمک: ايداره ائتمک
 يۈنهديجى: مدير
 يئنيدن گۈسترمه: بازنامايى، representation

قاینقلار

أسكى أليفبا ايله يازيلميش قاينقلار

فارسجا، توركجه، عربجه

- اشميت، كارل (۱۳۸۶)، "امر سياسى"، در: قانون و خشونت، گزىنش و ويرائش مراد فرهادپور و ديگران، تهران: رخداد نو.
- انجيل عيسى مسيح (۱۳۵۷)، ترجمه تفسيري عهد جديد، تهران: سازمان ترجمه تفسيري كتاب مقدس.
- آدينه (۱۳۴۴)، ضميمه روزنامه مهد آزادي، تيرماه.
- آرنت، هانا (۱۳۶۱)، انقلاب، ترجمه عزت الله فولادوند، تهران: خوارزمي.
- بديو، آلن (۱۳۸۸)، «سياست ديالكتيكي غير بنيانگر»، در مجموعه آلن بديو، گزىنش و ويرائش مراد فرهادپور، صالح نجفي و على عباس بيگي، تهران: فرهنگ صبا.
- بوبر، كارل ريموند (۱۳۶۹)، جامعه باز و دشمنان آن، ترجمه ي عزت الله فولادوند، تهران: خوارزمي.
- بوبر، كارل ريموند (۱۳۶۴)، جامعه باز و دشمنانش، ترجمه ي على اصغر مهاجر [سيدجوادى]، تهران: شركت سهامى انتشار.
- دريفس، هربرت و رابين، پول (۱۳۷۹)، ميشل فوكو؛ فراسوى ساختارگراني و هرمنيوتيك، ترجمه حسين بشيريه، تهران: نشر نى.
- دورانت، ويل و آريل (۱۳۵۴)، درس هاى تاريخ، تهران: انتشارات جيبى.
- راسل، برتراند (۱۳۶۱)، حقيقت و افسانه، ترجمه منصور مشكين پوش، تهران: رازى.
- شايجان، داريوش (۱۳۵۶)، آسيا در برابر غرب، تهران: مركز مطالعه ي ايراني فرهنگ ها.

شایگان، داریوش (۱۳۷۱ [۱۳۵۵])، بت‌های ذهنی و خاطره‌ی اُزلی، تهران: امیرکبیر.

شبيب، كاظم (۲۰۱۱)، المسأله الطائفية: تعدد الهويات في الدوله الواحده، بيروت: دار التنوير.

صدر الغروي، سيد محمد (۱۳۸۹)، نسبت غرب و بنيادگرایی در فلسفه‌ی سياسي اسلاوي ژيژک، (پايان نامه)، استاد راهنما: سيد محمود نجاتي حسيني، دانشگاه آزاد.

طاها، ايواز، (۲۰۲۴) "نه جالاق ديل، نه ده ديل ديل تملجی لیبی"، تريون درگيسي.

طاها، ايواز (۱۳۸۰)، نظريه توطئه؛ جستاری در مبانی نظری و نتایج عملی توهم توطئه، تهران: جامعه‌ی ایرانیان.

طاها، ايواز (۱۳۸۸): شعر وارليغين ائوی دير، تبریز، پینار و آرک یاییم ائولری، اوچونچو باسیم.

عبدالکریمی، بیژن، احمد فردید: در تفکر امروز آنچه کمتر وجود دارد فرزانی است، هفته‌نامه-ی پنجره، شماره ۸.

عنایت، حمید (۱۳۷۷)، بنیاد فلسفه‌ی سياسي در غرب، با مقدمه و به احتمال حمید مصدق، تهران: انتشارات زمستان.

فروند، ژولین (۱۳۸۴)، سیاست چیست، ترجمه عبد‌الوهاب احمدی، تهران: نشر آگه.

کار، ادوارد هالت (۱۳۵۶)، جامعه نو، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: امیرکبیر.
مان، نرمان ل. (۱۳۶۲)، اصول روانشناسی، ترجمه و اقتباس محمود ساعتچی، تهران: امیرکبیر.

المنجد (۱۹۹۲)، بيروت: دار المشرق، الطبعة الثالثة و الثلاثون.
موف، شانتال (۱۳۹۳) بازگشت امر سياسي، ترجمه عارف اقوامی مقدم، تهران: رخداد نو.

میل، جان استوارت، در آزادی، ترجمه محمود صناعی، تهران: امیرکبیر.
میلانی، عباس (۲۰۱۳) نگاهی به شاه، تورنتو: نشر پرشین سیرکل.
هل، اشترن "فاشیسم جزئی از فرهنگ ماست"، برگردان گلناز غبرایی، مصاحبه اشپیگل، تريون زمانه، تاريخ بازديد، ۱۲-شهریور-۹۸.

لاتین گرافیکاسیلا یازیلیمیش قاینالار

اینگلیسجه، تۆرکیه و آذربایجان تۆرکجه لری

Agamben, Giorgio (2000), Means Without End, trans. Vincenzo Binetti and Cesare Casarino, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Akarsu, Bedia (1975), Felsefe Terimleri sözlüyü, Ankara: Türk dil kurumu.

Bayramov, Ə.C. və başqaları (1989), Psixologiya, Bakı: Məarif.

Bilgin, Nuri (1995), Evrenselcilik Farkçılık Temelinde Kollektiv kimlik, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Canetti, Elias (1984) Crowds and Power. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Definition of Habit. Merriam Webster Dictionary, Retrieved on August 29, 2008.

Eco, Umberto (1989), The Open Work, trans. Anna Concogni, Harvard University Press.

Ellis, B. (2001), Scientific Essentialism, Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, Dylan (1996) An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis, London & New York: Routledge.

Eyvaz Taha, “İnsan azadlığa məhkum deyil, azadlığın özüdür”, (17 dekabr 2018), müraciə: 24 noyabr 2023.

<https://www.azadliq.info/223873.html>

Eyvaz Taha (1998), “Paradiqma nedir”, Cahan jurnalı, Nö 5,

Heidegger, Martin (1998) “Letter on Humanism”, Pathmarks, Cambridge & New York: Cambridge University Press.

İsmayılov, Fərman (1994), Ziqmon Freyd, Bakı: gənclik.

İzahlı Lüğət (1980) Dünya başlığı, Bakı, Elm.

Kanatlı, Mehmet (2014) Chantal Mouffe'un Radikal Dmokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz.

Kant, Immanuel. "Philosophical Encyclopedia." In *Kant's Gesammelte Schriften*, edited by the Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften.

Quluyev, C. B. (baş redaktor), (1977), Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası.

Laclau, Ernesto and Muffe, Chantal (1985), Hegemony and Socialist Strategy; Towards a Radical Democratic Politics, London & New York: Verso.

Laclau, Ernesto (1990), New Reflections on the Revolution of Our Time, London: Routledg.

Laklau, Ernesto & Muffe, Chantal (2001) Hegemony and Socialist Strategy; Towards a Radical Democratic Politics, second ed., London & New York: Verso.

Laklau, Ernesto & Muffe, Chantal (2017) Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Dmokratik Bir Politikaya Doğru, İstanbul, İletişim, 1. Baskı.

Matravers, Matt (2004), "Philosophy as Politics; Some Guesses as to the Future of Political", in: Carel and David Games (ed.), What Philosophy is Coninuum.

Meriç, Cemil (1990), Sosyoloji Notları ve Konfranslar, İstanbul: İletişim, 5. Baskı.

Məmmədquluzadə, Cəlil (2004), Əsərləri, tərtib edəni: İsa Həbibbəyli, Bakı, Öndər.

Sammuel, A. Freeman (1993) Collected Papers, Cambridge: Harvard University Press.

Spivak, Gayatri

Chakravorty (1988), "Can the Subaltern Speak?". In Nelson, Cary; Grossberg, Lawrence (eds.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Basingstoke: Macmillan.

Spivak, Gayatri Chakravorty (2000), 'The New Subaltern: A Silent Interview', *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*, Edited and introduced by Vinayak Chaturvedi, London: Verso.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2022), Identity Politics, First published Jul 16, 2002;

<https://plato.stanford.edu/entries/identity-politics/>

Wittgenstein, Ludwig. (2009), *Philosophical Investigations*. 4th ed., revised by P. M. S. Hacker and Joachim Schulte, translated by G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker, and Joachim Schulte. Chichester: Wiley-Blackwell.

McGinn, Marie. (2012), "Grammar in the *Philosophical Investigations*." In Oskari Kuusela and Marie McGinn (eds.), *The Oxford Handbook of Wittgenstein*. (Oxford: Oxford University Press).

Zizek, Slavoj (2007), *The indivisible Remainder: An Essay on Schelling and Related Matters*, London: Verso.

Kitabın adı:
Düşüncəmizin Qrammatikası
*Düşünce yanlışlıqları, önyarğılar və
məntiqi yanılmalar haqqında patoloji tezislər*
I cild
Yazar: **Eyvaz Taha**
eyvaztaha@gmail.com
Səhifə tərtibatı: **Anlam**
Üz qabığı: **Zema Dəmirova**
Çap nəşri: **Sayeyi-Söxən**
+98 919 584 6097
İnternet nəşri: **Anlam**
www.anlamtv.com

Birinci nəşr:
Təbriz, aprel 2016 | Bahar 1395
(Kimlikçi siyasət haqqında patoloji tezislər)

İkinci nəşr, köklü dəyişikliklərlə:
Xoy, 2024 | Sonbahar 1403
(Milli məsələ və kimlik siyasəti)

Üçüncü nəşr, yeni düzəlişlərlə (internet üzərindən):
Yay 2026 | 1405
(Düşüncəmizin Qrammatikası)

© Eyvaz Taha
Müəllif hüququ qorunur və müəllifə məxsusdur.

Müəllifin yazılı icazəsi olmadan əsərin (tam və ya hər hansı bir hissəsinin) tərcümə edilməsi, başqa əlifbalara köçürülməsi, səsləndirilməsi və internet platformalarında yayımlanması müəllifin mənəvi yaradıcılıq hüququnun pozulması hesab olunur.

DÜŞÜNCƏMİZİN QRAMMATİKASI

*Düşüncə yanlışlıqları, önyarğılar və
məntiqi yanlışmalar haqqında patoloji tezlər*

I cild

Eyvaz TAHA

Üçüncü nəşr, yeni düzəlişlərlə

2026 | Xoy | 1405

168 düşüncə-mizin qrammatikası • ayvaz taha

DÜŞÜNCEMİZİN GRAMMATİKASI

EYVAZ TAHA

